

Solveig Marie Behsert Kvakkestad

Reaksjonene som oppsto i Drammen med en moské på Fjell

Samtidshistorie innenfor religiøsintegrering

Universitetet i Sørøst-Norge
Fakultet for USN handelshøgskole
Institutt for økonomi, historie og samfunnsvitenskap
Postboks 235
3603 Kongsberg

<http://www.usn.no>

© 2022 Solveig Marie Behsert Kvakkestad

Denne avhandlingen representerer 60 studiepoeng

Sammendrag

I denne oppgaven går en inn på flere lokalsaker i Drammen på Fjell, for å kunne diskutere den religiøse integreringsprosessen. Lokalsakene var med på å kaste lys over flere brytepunkter innenfor temaet integrering. Analysen vektla hvordan den religiøse integreringen preget samarbeidet mellom majoriteten og en minoritet. Minoriteten var i all hovedsak første- og andregenerasjonsinnvandrere, og de opplevde sterk reaksjon da de ønsket å etablere en moské på Fjell. Reaksjonene kom ikke bare frem under tomtevalg, men også under reguleringsplanen. Det tok 30 år før moskéen var ferdigbygd, og i 2020 var moskéen offisielt åpen for sin menighet og lokalsamfunnet. Selv om en trodde situasjonen hadde blitt løst, opplevde menigheten en ny betent situasjon i 2021 da de ønsket å ta i bruk bønnerop. Spenningsfeltet mellom friheten til å utøve sin religion i et sekulært samfunn, og tilpasse seg samfunnets normer og verdier, har medført at dette ble en av Drammens lengste byggesaker. Den lange og ansente byggesaken har preget Drammen både historisk, men også kulturelt og politisk i samtiden.

Moskésaken går under samtidshistorie, og er et dagsaktuelt tema. Situasjonene som oppsto på Fjell er vedvarende, og alle forhold rundt menigheten og majoriteten er enda ikke løst. Det empiriske arbeidet i denne saken kommer fra saksdokumenter, avisinnlegg og kommentarfelt på sosiale medier. Oppgaven har vektlagt reaksjonene som oppsto, og dermed måtte en se nærmere på ulike informasjonskanaler. Problemstillingen til oppgaven er:

Hvorfor har det oppstått så mange ulike reaksjoner rundt moskéen på Fjell, og hvilke årsaker kan ligge til grunn for at etableringsfasen ble en av de mest omfattende byggesakene innenfor Drammens historie?

For å kunne besvare problemstillingen har det empiriske arbeidet blitt mest vektlagt. Dataen, meningene og informasjonen som kom fra levningene, ble senere satt opp mot aktuell forskning på feltet. I flere situasjoner måtte det tas i bruk forskning fra andre fagfelt, for å belyse temaet fra flere perspektiver.

Forord

Det har vært en spennende prosess i arbeidet med en lokalsak i Drammen kommune. Det å kunne sette seg inn i saksdokumenter og avisinnlegg har vært et svært interessant empirisk arbeid. Noe som gjorde oppgaven såpass aktuell, var at under skriveprosessen blomstret saken opp igjen i Drammen. Moskéen kom igjen i en betent situasjon. Saken angående bønnerop ble ikke bare rapportert gjennom avisinnlegg, men også på sosiale medier. Det å skrive såpass samtidsnært har vært en krevende, men også givende prosess. Jeg er stolt over mitt resultat, og håper flere studenter og forskere vil ta nytte av oppgaven.

Jeg vil takke min veileder James Godbolt for eksekusjonen, konstruktiv tilbakemelding og motivasjon gjennom en lang skriveprosess. Det har vært et privilegium å lære så mye nytt, og mye av den æren går til Godbolt. Tusen takk for de faglige og motiverende samtalene over zoom og på Bakkenteigen.

Til slutt vil jeg takke min familie, venner og snart ektemann. Takk for støtten og motivasjonen. Spesielt i de periodene der en opplevde mye motstand, eller hindringer under korona-situasjonen. Jeg vil gi en spesiell takk til min mor som alltid har vært der for meg gjennom skriveprosessen.

Sarpsborg, 16.05.2022

Solveig Marie Behsert Kvakkestad

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	2
Forord	3
1 Innledning	6
1.1 Litteratur og tidligere forskning	8
1.2 Metode.....	9
1.3 Arbeidsinnvandringen fra Pakistan	12
1.4 Islam	13
1.4.1 Ønsket om en moské	14
1.5 Integrering	15
1.5.1 Religiøs integrering	18
1.6 Religiøsitet i et sekulært samfunn	20
1.7 Religiøsitet på Fjell	24
1.8 Religiøse bygningers påvirkning i integreringsprosessen.	25
1.9 Verdikonflikter	28
1.9.1 Fordommer 29	
1.10 Medier.....	31
2 Introduksjon til moskésaken.....	34
3 Den første fasen – Moskésjokket.....	36
3.1 Underskriftskampanjen og folkemøtet som kunne ha stoppet etableringen	38
3.2 Et administrativt og politisk kaos.....	40
3.3 Etterdønningene av moskésjokket	43
4 Den andre fasen – Kommunevalget	47
4.1 Moskésaken som blomstret opp igjen på grunn av lokalvalget.....	47
4.2 Meningsmålingen.....	49
4.3 Nei til moskéen uten en lovhjemmel.....	51
4.4 Klagen	52
4.5 Året en endelig fant en aktuell tomt.	53
5 Den tredje fasen – Den økte striden som til slutt endte med en løsning.....	55
5.1 Konferansen som kunne stoppet etableringen.....	55
5.2 Mot en klargjøring av tomtesaken	57
5.3 Hvor ble det av moskéen?	60

5.4	Økonomiske forhandlinger	61
6	Den fjerde fasen – Minareten som satte en midlertidig stopper for etableringen	62
6.1	Minaret.....	62
6.2	Reaksjoner angående minareten.....	66
6.3	Økonomi.....	67
6.4	Lån	68
6.5	Tilliten som ble strukket blant medlemmene	69
6.6	Menigheten fikk sin drøm oppfylt	70
7	Den femte fasen – Ønsket som vekket til live konflikten på Fjell.....	73
7.1	Bønnerop.....	73
	7.1.1.1 Politiske argumenter angående bønnerop	74
	7.1.1.2 Kirkesamfunn 2020	77
	7.1.1.3 Frykt for reaksjoner	78
7.2	Sammenligning.....	80
7.3	Holdningene til moskésaken gjennom de ulike fasene.....	82
7.4	Skaper religiøse bygninger en forhindrende eller integrerende effekt for integreringsprosessen?.....	83
8	Konklusjon	87
8.1	Fremtidig forskning.....	90
	Litteraturliste	91
	Lover og forskrifter	93
	Statistikkbanken	93
	Arkiv 94	
	Aviser 94	

1 Innledning

Innenfor migrasjonshistorien er et sentralt aspekt å se på hvordan immigranter tilpasser seg det nye storsamfunnet, og hvordan majoriteten eventuelt tilrettelegger for den nye minoriteten. De ulike faktorene er med på påvirke om integreringsprosessen forholdsvis fungerte for de ulike partene, eller om en snakker om en lang tidsperiode, med flere intriger. Norge hadde en moderne velferdsstat som i stor grad var utarbeidet gjennom det sosialdemokratiske tankesettet. På 1970-tallet var det et ønske om en inkluderende tilnærming av nye innvandrere og andre minoriteter. Dette tankesettet ble i politiske sammenhenger kalt integrasjonspolitikken, noe som internasjonalt ofte blir kalt den multikulturelle tilnærmingen. Strategien var at staten skulle forhindre sosial og økonomisk ekskludering og heller åpne opp for et mer kulturelt mangfold. Hvor mye en her skulle åpne opp for har vært et omdiskutert spørsmål.¹

Ofte i politiske og faglige sammenhenger ser en på hvordan innvandrere tilpasser seg det norske systemet. En ser spesielt mye på hvilke områder der ulike minoriteter ikke blir innlemmet i samfunnet. Dette gjelder alt fra språk, utdanningsløp, arbeidslivet, normer og verdier. Det er i mindre grad vektlagt om hvorvidt majoriteten tilpasser seg nye minoriteter. Blir nye innvandringsgrupper møtt med åpenhet eller skepsis når de kommer til Norge? For å besvare et slikt spørsmål trekkes det ofte inn de offentlige tjeneste og samfunnets krav til innvandrere. En ser i mindre grad på om det offentlige skaper rom for kulturell bevaring for de ulike innvandrergruppene som har kommet til Norge. Disse tendensene så en sterkt på 1980-tallet, da flere fagfelt i Norge ikke synliggjorde religion innad i forskningen. En av årsakene var at Norge i denne perioden ble omtalt som et sekulært samfunn, der religion var privat anliggende. Selv om mye av forskningen ikke tok inn religiøse faktorer, ble religion et voksende tema i ulike medier. Medier belyste at det norske samfunnet var i større grad blitt flerreligiøst. Religionens nye fremvekst har vært diskutert innenfor teologien, sosiologien og filosofien, men nå begynner religiøse faktorer å gjøre seg mer gjeldene også i historiefaget.² For å kunne se nærmere på temaet religiøs integrering, vil oppgaven vektlegge det historiske som skjedde i en lokalsak i Drammen kommune, der religiøsitet ble et konfliktfylt tema.

Drammen kommune opplevde sterk befolkningsvekst, og har i en lang periode vært kommunen med nest flest innvandrere innad i befolkningen, bak Oslo. Flere ulike

¹ Brochmann 2016: 130-131

² Furseth 2015: 9-10

innvandringsgrupper bosatte seg på Fjell i Drammen, og i senere tid etablerte familiene seg i dette området. Det var mange nye etnisiteter, kulturer og religioner som kom frem med denne demografiske endringen.³ Det skulle vise seg at den kulturelle endringen på Fjell, kom til å skape enkelte konflikter. Moskésaken som oppsto i 1980-årene, og til den dag i dag er et betent tema i Drammen kommune. Opphavet var at en pakistansk innvandrergroupe ønsket en moské, der en kunne utøve sin religion, på Fjell. Det tok over 30 år før menigheten fikk en moské. Selv om menigheten etter denne lange perioden fikk en moské, er situasjonen fortsatt omdiskutert. Dette kan en spesielt se angående situasjonen rundt bruk av bønnerop. Problemstillingen i oppgaven er: *Hvorfor har det oppstått så mange ulike reaksjoner rundt moskéen på Fjell, og hvilke årsaker kan ligge til grunn for at etableringsfasen ble en av de mest omfattende byggesakene innenfor Drammens historie?*

For å kunne besvare en slik problemstilling, vil oppgaven vektlegge enkelte forskningsspørsmål. 30 år gikk før moskéen var ferdigbygd, og en ser fortsatt lokale konfliktfylte situasjoner rundt menighetens religiøse utøvelser frem til 2021. En kan dermed stille spørsmål som; hvorfor tok denne prosessen så lang tid? Var kampen om å få etablert en moské på Fjell noe som ledet til mer splittelse innad i lokalbefolkningen, eller var det et godt tiltak for å skape et mer integrert miljø for innvandrere som bosatte seg i Drammen kommune? Har religiøs integrering noe nytteverdi for den generelle integreringen av enkelte innvandrergroupe som emigrerer til et sekulært samfunn? Hvilke årsaker leder til at den pakistanske menigheten står i konfliktfulle situasjoner i lokalsamfunnet, selv etter at moskéen er ferdig bygd?

Motivasjonen som lå bak å forske på denne lokale moskéen på fjell, skyldes at det er et så tidsaktuelt tema. Religiøs integrering er et stort politisk spenningsfelt, der flere samfunnsinteresserte engasjerer seg i debatten. Både lokale og nasjonale aviser belyser ofte temaet, der mange ulike meninger blir ytret om sakene. Flere diskuterer temaet innen skjønnlitteraturen, fagbøker og forskningsartikler. Hovedårsaken for å forske på akkurat denne moskéen ligger i at en generelt ser integreringsprosessen på Fjell som suksessfull i norsk migrasjonshistorie. Moskésaken som oppsto på Fjell, kan sees som ett av de få unntakene til denne påstanden. Integrering er en tosidig prosess som kan skape splittelser. For å kunne se nærmere på situasjonen som oppsto på Fjell, vil oppgaven både bruke historiske, religiøse og samfunnsvitenskapelige teorier for å belyse tilpasningen mellom minoriteten og majoriteten. Et

³ Godbolt 2020: 17, 233

slikt brytningsområde mellom flere vitenskaper kan gi flere interessante perspektiver innenfor migrasjonshistorien. Religiøs integrering er et viktig fagfelt innenfor migrasjonshistorien, men også innenfor andre forskningsfelt som samfunns- og religionsvitenskapen.

1.1 Litteratur og tidligere forskning

Det eksisterer en del forskning om arbeidsinnvandrere fra Pakistan. Forskningen omhandler den generelle integreringsprosessen for pakistanere på en nasjonal skala. Integreringen på et lokalt plan, er til tider svært begrenset for de fleste ulike innvandrergroppene. Forskningen på kultur hos spesifikke innvandrergropper er til tider mangelfull. Den valgte litteraturen består av forskning som vektlegger kulturell bevaring som et perspektiv, selv om hovedfokuset har ligget på andre innvandrergropper.

Historikeren James Godbolt publiserte et eget verk, *Nesten Norsk*, som omhandler det flerkulturelle Drammen fra perioden 1970 til 2020.⁴ Boka vektlegger mange integreringsområder, som spesielt tyrkere har stått overfor. I kapitlet «Det flerreligiøse Drammen» står det en kort innføring rundt situasjonen som oppsto rundt å etablere en moské på Fjell. Godbolt drøfter også hvorfor situasjonen ble så tilspisset, samt de ulike årsakene for den lange etableringsprosessen. Delkapittelet har vært sentralt i startprosessen for å forstå retningen saken tok i lokalsamfunnet.

Fra en innføring om moskésaken gikk veien videre til lokale avisartikler. Avisene som i all hovedsak har blitt brukt, er hentet fra Drammens Tidende og Buskeruds Blad, Drammens Tidende og Byavisa Drammen. Journalistene som skrev mest om saken i 1990-årene var Oddbjørn Lervik og Freddy Myhre. De var sentrale observatører i en periode da situasjonen så uløselig ut. Hvordan situasjonen ble dokumentert i avisene, hadde ikke bare noe å si for lokalsamfunnets reaksjoner, men også for hvordan historikere i ettertid tolker fortiden. På grunn av at de politiske dokumentene til en viss grad kan ha en nokså begrensende nytteverdi, ble avisene essensielle for å belyse konfliktene som oppsto i lokalbefolkningen og i de politiske organene. Avisene ble en viktig del av det empiriske arbeidet for å belyse reaksjonen de ulike partene hadde til moskésaken.

Aud Korbøl er en av de som har skrevet mye om fremmedarbeidere, og spesialiserte seg om arbeidsinnvandringen fra Pakistan.⁵ Hun har spesialisert seg mye innenfor sosiologi, og ble hyret inn av Instituttet for samfunnsforskning for å forske på fremmedarbeidere. Forskningen

⁴ Godbolt 2020: 335-388

⁵ Korbøl 2018: 11

hennes ser nærmere på pakistanere som en demografisk gruppe. Mye av problemet rundt tidlig migrasjonsforskning var at grensen mellom forskning og aktivisme lå til tider tett opp mot hverandre. Ønsket om å fremme minoritetenes sak preget forskningen. Korbøl har selv kommet med selvkritikk av sin egen forskning, og omtalte seg selv som en forsvarer for minoriteter.⁶ En slik rolle skyldes redselen for å skape fremmedfrykt for en bestemt minoritet. Fortsatt er Korbøl sin avhandling *Den kritiske fase* nyttig, fordi arbeidet viste et mulig perspektiv. Et minoritetsperspektiv er viktig for å diskutere moskésaken fra flere ulike vinklinger.

Erich Goode ble brukt for å se nærmere på motsetningene som kan oppstå mellom en minoritet og en majoritet.⁷ Goode bruker teorier fra sosiologien for å belyse de sosiale strukturene som kan oppstå i et samfunn når det gjelder gruppesanskjoning. Det at en minoritet kan bli avvist, kan være et helt sentralt perspektiv for å belyse situasjonen historisk. Goode drøfter også situasjonen rundt islamofobi, noe som kan være en viktig faktor, på grunn av de sterke motsetningene som oppsto under moskésaken.

Innenfor kommunikasjon og konfliktløsning har Vebjørn Horsfjord diskutert ulike fremgangsmåter i sin bok *Religion i praksis*⁸. Han fokuserer på behovet for samtaler mellom ulike parter, men også viktigheten av å lage rom for kompromisser. Både nasjonale og internasjonale konflikter ble diskutert, og han viser til hvordan situasjonene ble løst. Horsfjord diskuterer også fremtidige løsninger for å skape bedre forhold mellom religiøse minoriteter og myndighetene i et land. Et annet poeng er at en religiøs minoritet kan også stå i konflikt med andre minoriteter. Behovet for kommunikasjon er et viktig perspektiv for å kunne forklare hvorfor noe eskalerer, eller blir løst i mer rolige omstendigheter.

1.2 Metode

Oppgaven har brukt meddelende levninger, der både normative og beskrivende kilder ble tatt i bruk for å belyse de ulike konfliktene som oppsto i en 30 års periode.⁹ Det har blitt brukt flere metoder for å kunne besvare problemstillingen. Innenfor de beskrivende kildene har arkivstudium vært viktig for oppgaven. Flere av saksdokumentene var hentet i Drammens arkiv og på nettsidene til Drammen kommune. De saksdokumentene en fikk til rådighet, var i all hovedsak fra bygg- og

⁶ Midtbøen 2017: 132-133

⁷ Goode 2016: 16, 353-536

⁸ Horsfjord 2017: 24-92

⁹ Kjeldstadli 1999: 171

planutvalget og kommunestyret. Hermeneutisk tilnærming har vært en rettesnor i arbeidet med kildegransking.¹⁰ Til tider var det ganske varierende utbytte som saksdokumentene hadde for problemstillingen. Selv om saksdokumentene inneholdt i enkelte saker kommentarer, forslag og protokolltilførsler, sto en fortsatt med historiske tomrom. Saksdokumentene har vist de sentrale avgjørelsene i saken, men ikke belyst hele bildet av situasjonen.

Nasjonalbiblioteket og arkivet til Drammens Tidene ble essensielle for å belyse konflikten rundt saksdokumentene, men også for å se på de lokale reaksjonene. Enkelte av avisartiklene var beretninger, men i de aller fleste artiklene og selvsagt i meningsinnleggene var det normative innslag.¹¹ I søkemotoren til Nasjonalbiblioteket brukte jeg søkeordet «moské». Jeg begrenset søket mitt med å søke i årgangene fra «Drammens Tidende og Buskeruds blad» og «Drammens Tidende (Drammen: 1999)» for periodene sakene oppsto. Under den første begrensningen kom det opp 297 treff, og i den andre 430 treff. I de situasjonene der avisen sto under «ikke tilgang», fant jeg avisen i arkivet til Drammens Tidende. Av de 727 avisutgavene, valgte jeg ut 100.

Media sin belysning av situasjonen på Fjell ble i all hovedsak dokumentert av Drammens Tidende og Buskeruds blad, som etter århundreskiftet gikk over til å hete Drammens Tidende. Valget av Drammens Tidendene som hovedkilde var opplagt, siden avisen er den største i Drammen. I enkelte perioder hadde også avisen en form for monopol. En slik monopolisering førte til at avisen hadde stor makt over hvilket bilde som skulle fremmes i offentligheten. I all hovedsak er det avisene som fanger opp reaksjonene før, under og etter de ulike vedtakene. Det ble skrevet et stort spektrum av meningsinnlegg, reportasjer og leder-kommentarer. Det ble også gjennomført en meningsmåling, som fanget opp holdningene til lokalbefolkningen.

Andre normative kilder som lover har også vært et viktig faktum for å diskutere fremgangen i saksbehandlingen og valg av lovhjemmel.¹² Dette er for å se om argumentene og vedtakene hadde forankring i loven, eller en om de hadde en mer synsende undertone. Lovene som var mest aktuelle var plan- og bygningsloven, Grunnloven og menneskerettsloven.

Det er stor variasjon i kildematerialet, og derfor er kildekritikk spesielt viktig for å få frem de ulike synspunktene av saken. Siden situasjonen på Fjell var såpass omdiskutert og konfliktfylt, er kildekritikk helt essensielt for å forstå de ulike partene. Kildekritikken omfatter ikke bare agendaer til politikere og sivile, men også sakshåndtering. Under kildegranskingen ble det funnet

¹⁰ Myhre 2014: 18-19

¹¹ Kjeldstadli 1999: 172

¹² Kjeldstadli 1999: 172

en del årsakssammenhenger, og forklaringer til enkelte resultater. Konsekvensene av et kildeutvalg der mye av materialet er fra avisene, medfører en påvirket observasjon fra fortiden. Dermed kan en ikke bare være kritisk til de historiske aktørene som var involvert i saken, men også de som dokumenterte hendelsene som for eksempel journalistene.

Perioden går under samtidshistorie, som medfører et stort kildemateriale. Arbeidsmetoden var derfor å se nærmere på de mest aktuelle tekstene, og derfor vektlegger oppgaven en kvalitativ tilnærming. For å sette dette inn i en nasjonal og internasjonal sammenheng, har metoden litteratursøk blitt brukt. Sekundærlitteraturen består av fagartikler, statistikker og litteratur. Hovedmålet med bruk av sekundærlitteratur har vært å vise til flere perspektiver, modeller og tolkninger, for så å sette situasjonen på Fjell i en bredere kontekst.

Det er noen begrensninger til oppgaven. De historiske hendelsene er såpass nær vår egen tid, og en har dermed mulighet til å intervju ulike historiske aktører. Problemet med å ta i bruk historiske aktører er at flere ikke er offentlige personer mer. Når en ikke kan anonymisere de historiske aktørene, medfører dette en litt lengre søkeprosess og en del andre strengere krav. Fordelen med å kunne intervju de ulike aktørene, er muligheten til å inkludere direkte stemmer fra noen som har opplevd hendelsene. Dette kan skape større rom for et innenfra perspektiv, og mulig innsyn om det som skjedde bak kulissene. Den negative siden ved bruk av intervju, er usikkerheten om informasjonen en får er historisk korrekt. Det er ikke uvanlig at mennesker «husker» enkelte hendelser feil, eller endrer informasjonen mer mot sin favør. I enkelte situasjoner kan en glemme vesentlige detaljer, og dermed skape en unyansert formidling av historiske begivenheter. I et historisk perspektiv er 30 år en liten periode, men for et individ er dette en lang periode. Resultatet blir ofte at en husker mer av sine følelser, enn de mer objektive forholdene. Et samfunn som er i endring, kan også påvirke informantene. Dette kan medføre at tidligere meninger ikke sammenfattes med nåværende ståsted. Det vil variere om informanten er ærlig om fortiden, eller vil få det til å passe mer inn i nåtidens verdigrunnlag.¹³ Selv om intervju ikke var tatt i bruk, består kildematerialet av flere muntlige kilder fra flere avsier. Disse kildene må også leses kritisk, men kilden viser fortsatt impulsive og reaksjons nære uttalelser.

¹³ Melve & Ryymin 2018: 123-128

1.3 Arbeidsinnvandringen fra Pakistan

På 1970-tallet var det et behov for arbeidsinnvandring i Europa. En tendens en så på 1950- og 1960-årene var at de menneskene som kom til Europa for å arbeide i korte perioder, endte med å heller bli værende i det nye landet. Opptil flere stiftet familie, opparbeidet seg rettigheter og fant stabilitet i et nytt samfunn. I starten dro de fleste fra Pakistan til Storbritannia, men allerede mot slutten av 1950-årene var det lite behov for flere fremmedarbeidere. Storbritannia innførte flere restriksjoner for å stagnere arbeidsinnvandringen. Dette medførte at flere pakistanere dro til Danmark, og så senere til Norge.

Den demografiske gruppen fra Pakistan, var i all hovedsak enslige menn som ønsket arbeid. Selv om denne gruppen kom som individer, hadde flere forpliktelser til sin familie i hjemlandet. Oftest gjaldt dette et sterkt økonomisk ansvar. Blant individene som kom, lå det til grunn et klart familienettverk. Mange kom fra samme områder i Pakistan, først og fremst Punjab-provinsen. Dette førte til at flere også kom fra samme grupper og klaner i samfunnet. Arbeidsinnvandringen fra Pakistan var derfor en familie- og kollektivt orientert beslutning.¹⁴

Fra at de fleste pakistanere i starten kom som arbeidsinnvandrere, kom flere i senere tid til Norge gjennom familiegjenforening. I startfasen kom ca. 600 pakistanere til Norge med et turistvisum, for så senere å søke arbeid. Dette skapte bekymringer for flere offentlige kontorer, og store overskrifter preget forsiden av avisene. Majoriteten av pakistanerne endte i ufaglærte arbeidsplasser, innenfor industri og serviceyrker. Forholdene var ikke gode, og de fleste hadde lave lønninger og dårlige boforhold. Språkvansker ledet også til isolering på arbeidsplassene.¹⁵ Selv om forholdene var såpass dårlige i startfasen, endte fortsatt flere å bli boende i Norge og ta med familiemedlemmer til landet. Pakistanere ble en av de største demografiske innvandreregruppene i landet, og var en av de første ikke-vestlige som migrerte til Norge. De blir også regnet som den ikke-vestlige innvandringsgruppen med lengst botid, og de fleste er i dag bosatt i Oslo eller områder rundt hovedstaden.¹⁶ I 2021 var der 1263 mennesker med bakgrunn fra Pakistan, som var bosatt i Drammen.¹⁷

I et samlet perspektiv ble pakistanere i 2007 beregnet som en innvandrergroupe som relativt var lite integrert i samfunnet, hvis en tar til høyde for den lange botiden. En vurderer

¹⁴ Korbøl & Midtbøen 2018: 23-24, 48-49

¹⁵ Ellingsæter et al. 2020: 133-134

¹⁶ Henriksen 2007: 37-39, 43

¹⁷ Statestatistikk sentralbyrå u.å.

integrering oftest i målbare enheter, der en trekker slutninger ut fra gjennomsnittet og prosentdelene. En vektlegger områder som blant annet utdanning, sysselsetning, statsborgerskap og politisk engasjement. Etterkommerne ser derimot i større grad å tilpasse seg samfunnet, spesielt innenfor utdanning og arbeidslivet.¹⁸ Utdannelsesnivået kan ha noe å si på forståelsen for politiske og kulturelle koder, som igjen kan påvirke mulighetene til å etablere en moské. Det er mer krevende å måle religiøs integrering statistisk, fordi det er i stor grad flere faktorer som spiller inn i en slik vurdering. Faktorer som aksept, mulighet, økonomi, politikk, fordommer, kontakter og informasjon, er essensielle i en slik prosess.

1.4 Islam

Det er ulike definisjoner av religion, og en har generelt ingen god samlende definisjon som rommer alle religioner i hele verden.¹⁹ Noen vektlegger det å tro på noe overnaturlig, og dermed legger til grunn en innholds-definisjon. Den dagligdagse definisjonen for allmenbefolkninger rommer ofte troen på Gud eller annen høyere makt. En religionshistoriker vil nok ha et større problem når en skal definere religion.²⁰ Det er ikke uvanlig innenfor forskningsmiljøet å vektlegge en funksjonell definisjon, og ser nærmere på hvordan religion binder mennesker sammen og skaper mening for enkeltes liv.²¹ Begrepet religion må ikke nødvendigvis ha en institusjonell betydning. En generell definisjon er at religion kan skape mening for enkeltindivider.²² Det at religion er en form for overbevisning, medfører at det ligger tett innpå den personlige identiteten. Religion har flere dimensjoner som blant annet; eksistensiell, kulturell, sosial, etisk, moral og praktisk.²³ Begrepet religion har en abstrakt tilnærming uten tydelige grenser. Religionsbegrepet har flere mulige definisjoner og kan stå i flere faglige diskusjonsområder. Begrepet åpner derfor opp for en historisk tolkning, der tidsepoke og samfunnsstruktur er med på å påvirke begrepets betydning.²⁴

Islam er en av de fem verdensreligionene. Medlemmene av religionen blir ofte kalt muslimer, selv om betegnelsen har en mer sosiologisk betydning. Dette skyldes at en bruker ordet muslim for en gruppe mennesker, uten at de nødvendigvis er troende. Det er ikke uvanlig at en

¹⁸ Henriksen 2007: 50

¹⁹ Horsfjord 2017: 36

²⁰ Hjelde & Krogseth 2007: 61

²¹ Horsfjord 2017: 36

²² Syse 2011: 46

²³ Horsfjord 2017: 36

²⁴ Hjelde & Krogseth 2007: 62

blir kalt muslim når en er født inn i en muslimsk familie, selv om vedkommende ikke engasjerer seg religiøst. Muslimer er en kompleks gruppe med flere nyanser, og dermed kan begrepet i enkelte situasjoner være misvisende.²⁵

Islam består ikke bare av religiøse aspekter, men også kulturelle. Om det er mulig å skille religion og kultur kan diskuteres, men er i enkelte tilfeller svært krevende. Et slikt tilfelle kan se innenfor islamske kulturer der religion er tett sammenflettet med hverdagen. Sharia-lovgivningen som er den islamske loven som omtaler alle forholdene i ens liv. Praktiserende muslimer følger den islamske loven parallelt med den norske loven. Det å se bort fra en slik lov kan få konsekvenser i enkelte miljøer. I de situasjonene blir enkelte utestengt ved å vike fra den islamske loven, og det kan være vanskelig å skille om det er kultur eller religion som medvirker til den sosiale kontrollen. Det er varierende innad i de ulike muslimske menighetene om de har en radikal tolkning til Sharia-lovgivningen, eller tilpasset mer til lokale forhold.²⁶

1.4.1 Ønsket om en moské

Flere religioner har ulike bygninger for å kunne utføre ritualer, sosiale begivenheter og søke hjelp i krevende situasjoner. Hovedbruksområdet til en moské, er at det skal være et sted der en kan be. Selv om en moské er teologisk essensielt, blir også moskéer brukt som et møtested. Dette kan innebære at en moské blir brukt som et forsamlingshus eller et kulturhus. Det er ikke uvanlig at en moské tilbyr undervisning og omsorg for sine medlemmer. Det er noe en moské historisk har tilbudt gjennom den islamske historien, men også noe en finner i dag hos flere norske moskéer. I Norge er de fleste moskéene etablert i bygninger med et annet formål. Bygningen er nemlig ikke designet til medlemmene sine behov, og kan ofte ha et for lite areal. Dermed ser en i Norge en økning av søknader fra ulike muslimske menigheter, om å kunne etablere mer tilrettelagte bygninger. Flere av de nyetablerte bygningene kan videreføre kulturelle og religiøse elementer til bygningen. Et fellestrekk er ofte bruk av én eller flere minareter eller en kuppel.²⁷

En kan stille spørsmålet rundt hvorfor ønsket om en moské var så stor blant den pakistanske minoriteten? En av forklaringene kan være at flere menigheter har som et mål en gang å eie sin egen moské.²⁸ Dette er for å skape et kulturelt og religiøst felleskap på en fremmed grunn. En moské er et viktig sted for muslimer for å samles, men bygningen i seg selv er ikke hellig.

²⁵ Vogt 2007: 9-10

²⁶ Jacobsen 2018: 135, 155-156

²⁷ Horsfjord 2017: 91-92

²⁸ Jacobsen 2018: 149

Bygningen skal i hovedsak bli brukt som et felles bønnested mot mekka. Dette er en av årsakene til at flere menigheter ikke nødvendigvis søker om å bygge en klassisk moské, men vil heller finne en bygning som rommer alle medlemmene. Arealbehovet er ofte viktigere enn den kulturelle estetiske bevaringen. En moské har egne bønnerom, men også ulike kontorer, møterom og forsamlingsrom for sine medlemmer. I praksis er en moské et like viktig sosialt møtepunkt, som et teologisk bruksområde.²⁹

Et sosialt møtepunkt inngår i et behov for tilhørighet. Religion kan utvikle det sosiale nettverket, men også styrke identiteten hos individer. Religion kan bidra til å fremme et livstolkingsperspektiv, som igjen kan påvirke ens identitet. Det kan medføre en form for dannelse hos et individ. Religion gir ikke bare en teologisk dannelse for sine tilhengere, men også en sosial og kulturell dannelsesarena. Det kan være svært vanskelig til tider å skille mellom religion og kultur, og i enkelte tilfeller kan religion bli sett som en gren fra kulturbegrepet. Religion blir dermed med på å påvirke den kulturelle dannelsen til individer, som er en stor faktor innen individets identitet.³⁰ Ønsket om en moské kan være viktig for en selv, men kanskje enda mer essensielt møteområde for familier som ønsker å bringe sin kultur, språk og religiøsitet videre til sine barn. En moské kan dermed være et sosialt møterom for å bevare sin egen identitet, men også en arena med et felles dannelsesmål. En kan dermed bevare sin arv, men også skape et trygt rom for utvikling og selvrefleksjon.

1.5 Integrering

Den norske velferdsstaten, som også blir kalt «Den nordiske modell» blir karakterisert som «omfattende, institusjonalisert og universell».³¹ Velferdsstaten dekker sosiale behov uansett hvilket sosialt lag, og gir sosiale rettigheter til alle sine borgere så langt de er lovlig bosatt. I praksis skal alle ha en rett til en levestandard som er anstendig. Velferdsmodellen hadde ikke blitt designet med tanke på de nye innvandringsgruppene som kom. Velferdsstaten har en «territoriell avgrensning»³², som vil si at godene er tiltenkt landets borgere. Dette skapte en utfordring på grunn av at modellen nemlig er kostbar, og en kunne ikke risikere at for mange falt utenfor arbeidslivet. For å ha de kostbare velferdsgodene må flest mulig av befolkningen være sysselsatt i

²⁹ Horsfjord 2017: 91-92

³⁰ Brunvoll 2009: 76-78

³¹ Brochmann 2016: 136

³² Brochmann 2016: 136

produktive arbeidsformer.³³ Innvandringspolitikk og velferdspolitik ligger tett opp mot hverandre. Debatten som kom i kjølevannet til den nye innvandringen kan oppsummeres slik: På den ene siden fryktes det et for stort press mot velferdsstaten. Den politiske debatten fremmer redselen om at mangelen på produktivt arbeid ville ødelegge bærekraften til modellen, og at den norske kulturen ville forsvinne over tid med de nye kulturelle impulsene. På den andre siden vektla en godene ved innvandring, som var arbeidskraft og nye kulturelle innslag.³⁴ Debatten rundt innvandringspolitikken omhandlet hvilke rettigheter de nye medborgerne skulle ha, og hvilke økonomiske konsekvenser dette ville ha for samfunnet. Skulle en voksen innvandrer ha de samme rettighetene som en som var vokst opp i Norge? Hvis fordelene med innvandring var arbeidskraft, kunne en da pålegge innvandrere å delta i arbeidslivet?³⁵

For å forhindre økt press på velferdsstaten, igangsatte myndighetene i 1975 en innvandringsstopp som skulle dempe innvandringen. Før innvandringsstoppen hadde Norge en liberal innvandringspolitikk. Spesielt utlendingsloven i 1956, som åpnet for innreise for arbeidsinnvandrere. Det var først i 1967 at Norge ble et innvandringsland. I starten av 1970-årene kom arbeidsinnvandring fra ikke-vestlige land. Det er viktig å påpeke at Norge ikke hadde en relativt høy innvandring i denne perioden.³⁶ Myndighetene valgte å innføre en innvandringsstopp, fordi andre europeiske land hadde vedtatt lignende innvandringsstopper. Norge fryktet dermed en uoversiktlig økning av innvandrere, hvis de var en av de få landene som hadde åpne grenser. Det var et føre-var prinsipp for å ikke møte et for stort innvandringspress, som igjen kunne føre til utfordringer for det norske samfunnet.³⁷ Det lå også et ønske om at de som kom inn i landet skulle få like muligheter og rettigheter som nordmenn, og senere bli integrert i samfunnet.³⁸ Innvandringsstoppen var hovedårsaken for at pakistanere gikk fra å være arbeidsinnvandrere, til å ta i bruk familieinnvandring.³⁹ Pakistanere har fått en del skyld for at Norge igangsatte en innvandringsstopp. Den nye arbeidsinnvandringen ble oppfattet som et sjokk i Norge, og flere fryktet en presset kapasitet. Det som skapte en av de største debattene var frykten for at den nye innvandringen kom til å presse ned lønns- og arbeidsvilkårene for de norske arbeiderne. Innvandringsstoppen stoppet ikke innvandring, men en fikk heller nye innvandringsgrupper.⁴⁰

³³ Brochmann & Kjeldstadli 2014: 398

³⁴ Ellingsæter et al. 2020: 133

³⁵ Hatland 2018: 226

³⁶ Brochmann et al. 2020: 79

³⁷ Brochmann 2016: 137

³⁸ Brochmann et al. 2020: 79

³⁹ Ellingsæter et al. 2020: 134

⁴⁰ Hatland 2018: 230

Innvandringspolitikken fikk to sider, som var den ytre og den indre. Den ytre skulle omhandle om hvem som fikk adgang, og den indre viste til hvilke rettigheter en kunne få i landet. På 1970-årene hadde Norge en dualistisk tilnærming. Målet var en tøff front, men når du kom inn skulle en få et verdig opphold. Den indre politikken ønsket å fremme integrasjon. I teorien vil dette tilsi en innlemmingsprosess til det norske samfunn utover det som bare omhandler rettigheter. Staten skal bidra i denne prosessen, men også fremme rettighetene en har som en medborger.⁴¹ En kan se at det politiske miljøet har arbeidet mye holdningsbasert for å fremme integreringsprosjektet. For at prosjektet skal lykkes må både minoriteten og majoriteten vise vilje til en gjensidig tilpasning for å skape et inkluderende mangfold. En kan stille spørsmål ved om denne viljen til gjensidig tilpasning er reel i samfunnet.⁴²

Integreringspolitikken har et spenningsfelt mellom omfordeling og anerkjennelse. Omfordelingen omhandler tilbudet om sosiale tjenester, arbeid og utdanning uavhengig av sosial bakgrunn. Anerkjennelse innebærer at kultur, identitet, verdier og symbolske dimensjoner ikke skal bli undertrykt, og heller få en mer særskilt anerkjennelse. I Skandinavia har en i ulik grad prøvd å vektlegge begge disse retningene. Ønsket var at minoriteter skulle få sosiale rettigheter og kunne få muligheten til sosial mobilitet. På den andre siden arbeidet en også for bevaring av livsform, kultur og religiøs identitet.⁴³ Det en her vil se nærmere på er hvorvidt det politiske miljøet i Norge etablerer religiøse bygninger, slik at en kan utøve sin religiøse identitet.

Målet med integreringsprosessen er at individer og grupper kan beholde sin identitet, religion og kultur, men skal også tilpasse seg resten av befolkningen. Det åpner opp for å være integrert på enkelte områder, mens på andre områder må en ikke bli innlemmet. Uansett har alle innvandrere plikter og regler de må følge, som resten av befolkningen. Dette innebærer også at de igjen har rettigheter og valgmuligheter til å velge sin tro, kultur og hva en gjør i sin privatsfære. Det er omdiskutert om dette er gjeldene i praksis. Noen hevder at dette ikke er en integreringsprosess, men mer en assimilering, der det ligger et ønske om at innvandrere skal «bli norske». En diskuterer om majoriteten tilpasser seg minoritetene, eller at de bare tillater overfladisk mangfold. Resultatet blir ofte at innvandrere må forandre seg, og at dette må skje på en urealistisk kort tid. Det skapes dermed lite rom for at majoriteten skal forandre seg, og åpne opp for nye kulturer og løsninger. Ofte konkluderer de med dette synspunktet at det er

⁴¹ Brochmann 2016: 137

⁴² Brochmann & Kjeldstadli 2014: 397

⁴³ Brochmann 2016: 141

majoriteten som har makten, som kan derfor definere hva likhet er, og styre innholdet i integreringsprosessen. Flere fra ulike minoriteter ønsker dermed å endre ordvalg og mål i integreringspolitikken. Målet burde heller være inkludering. Denne mulige løsningen har også møtt kritikk, ved at ordet kan skifte meningsinnhold og få lite realistisk gjennomslagskraft i praksis.⁴⁴

Innenfor nykommerfasen og de generasjonen som kommer etter, ligger det til grunn en bekymring angående tilpasningen minoriteten skal ha til storsamfunnet. På 1970-tallet stilte Korbøl stilt seg spesielt kritisk til behovet for å stille spørsmål om hvorvidt minoriteter er godt eller svakt integrert i samfunnet. Hun advarte sterkt mot ytterpunkter innenfor integreringsprosessen. Målet er en gjensidig prosess, der en både kan bevare enkelte sider ved sin kultur, men også tilpasse seg samfunnet. Selv om dette er målet, så kan en diskutere konsekvensene med ytterpunktene. En for sterk tilnærming til det norske samfunnet kan lede til mye fortvilelse, spesielt for de som måtte ha gitt bort sin religiøse identitet. For flere muslimer vil det være et sterkt dilemma å ikke være «norsk nok». I den andre enden ville flere kanskje oppleve sanksjoner fra sin slekt, fordi en hadde gitt fra seg sentrale verdier. En for sterk bevaring av sin egen kulturelle- og religiøse identitet, kan lede til en avvisning fra majoriteten. Samhold kan virke integrerende, men for sterkt samhold kan skape konsekvenser som isolasjon, segregering og flere negative fordømmer om gruppen.⁴⁵

1.5.1 Religiøs integrering

I Grunnloven er det lovfestet at alle norske innbyggere har fri religionsutøvelse, og alle tro- og livssynsamfunn får stønad på lik linje som den norske statskirken.⁴⁶ Dette har sin bakgrunn i FNs menneskerettighetserklæring fra 1948 og den europeiske menneskerettighetskonvensjonen fra 1950.⁴⁷ Alle mennesker har rett til religionsfrihet, og frihet til å uttrykke sin religion, så langt det ikke går imot lover og offentlig trygghet i et demokratisk samfunn.⁴⁸ Selv om de grunnleggende prinsippene utgjør fundamentet for religionsfrihet, oppstår det flere saker der en må utføre skjønn. Slike saker kan ofte oppstå på et lokalt nivå, der en setting kan være problematisk på flere plan. I slike situasjoner kan det være krevende å nyansere saken og skape løsninger som gagnar

⁴⁴ Brochmann & Kjeldstadli, 2014: 452

⁴⁵ Korbøl & Midtbøen 2018: 30

⁴⁶ Grunnlova 1814: §16

⁴⁷ Horsfjord 2017: 24-25

⁴⁸ Menneskerettsloven, 1999, § Art 9 (1) & (2)

alle partene. Innenfor de juridiske rammene kan religion ofte bli fremstilt som noe farlig eller noe som må beskyttes. Innenfor religiøs integrering er, ifølge Horsfjord, et mål at religion blir triviell. Det vil si at tidligere religioner som ble møtt som noe fremmed, utvikles til noe hverdagslig. Ved en slik overgang til at religiøst mangfold er trivielt, kan religiøse konflikter i samfunnet bli i praksis behandlet som noe annet enn juridiske og politiske spenningsfelt. Tanken bak politikk er å finne praktiske løsninger når ulike interesser blir satt opp mot hverandre. Ender en med at religion er noe hverdagslig, kan kommunikasjon og samtaler skape rom for å forstå forskjellene og likhetene. Ikke alle lokale konflikter blir løst med diskusjoner, men konstruktive samtaler kan skape større rom for forståelse og et mer løsningsorientert miljø.⁴⁹

I Norge har staten en rolle innenfor den religiøse integreringen. Siden 2000-tallet har det vært et økende engasjement fra staten innenfor religion. I startfasen er det tros- og livssynssamfunn som etablerer grupper og organisasjoner. Etter etableringen har staten en økonomisk, og i enkelte situasjoner en administrativ rolle.⁵⁰ Siden 1990-årene har det generelt vært en nedgang i medlemmer i tros- og livssynssamfunn, men fortsatt har antallet nye trossamfunn økt. Den økonomiske bistanden tros- og livssynssamfunn får av staten, kan være en viktig stimulerende faktor for etableringen av flere små trossamfunn.⁵¹

Staten eller de relevante departementene har begynt i større grad å tilrettelegge for interreligiøse initiativer. Det er heller ikke uvanlig at myndighetene kan ha en rolle i konfliktfylte situasjoner.⁵² Noe som kan være krevende for prosessen er hvorvidt en tilrettelegger for religiøs eller kulturell bevaring. Selv om det er viktig å ha et skille mellom religion og kultur, er ikke dette skillet like lett å sette i praksis. Noen ganger kan diskusjonen om de ulike skillene være mer nyttig enn selve grensen. Dette kan være essensielt i begrunnelsen for tilretteleggingen, og skape forståelse for de ulike berørte partene. I andre situasjoner kan et skille være nødvendig for å fraskrive seg enkelte fordommer. Det at noen har enkelte kulturelle praksiser, betyr ikke det at alle i en religion følger slike skikker. Kulturelle normer må ikke alltid underbygges av religiøse læresetninger. Verdikonflikter i et samfunn kan ofte oppstå i kulturelle møter, og i enkelte situasjoner kan dette også oppstå innenfor religiøse sammenhenger. Menneskerettigheter skaper

⁴⁹ Horsfjord 2017: 25-28

⁵⁰ Furseth 2015: 148-149

⁵¹ Høeg 2017: 190

⁵² Furseth 2015: 148-149

mer rom for religiøs bevaring, enn den kulturelle bevaringen. Usikkerhet over hva en bevarer kan føre til krevende situasjoner i integreringsprosessen.⁵³

Dagnes myndigheter er fortsatt opptatt av religionsfrihet, men legger også politiske føringer for å etablere integrering. Det er et spenningsmoment om en skal arbeide for et større mangfold, eller bevare «det norske». Norge som har blitt et multikulturelt land, som medfører et press mot den nasjonale selvfølelsen. Etnisk påvirkning og språklige forskjeller leder til grenser mellom «oss» og «dem» i samfunnet.⁵⁴

Religion har også vært en sentral identitetsmarkør. Både for å bevare sitt kulturelle opphav, men også fremme felleskap i nye områder. Dette kan også bidra til konflikter mellom minoriteter og majoriteten. For en del innvandrere er religiøst samhold viktig for å kunne etablere seg. For at religionsfrihet skal eksistere må en på et lokalt nivå legge til rette for en mulig praktisk gjennomføring, selv om religionen viker fra majoritetens kultur og livssyn. Nye religiøse menigheter bringer frem et reelt spenningsmoment. På den ene siden skal integreringen fremme aksept for kulturer, men det blir også fremhevet at minoriteten skal tilpasse seg storsamfunnet. Religion er en helt essensiell arena der nykommere skal kunne finne felleskap, og for at individer trygt kan bevare sin identitet. Underliggende ligger det en redsel om at religion fremmer «feil» verdier og i lengden vil lede til segregering. Målet er å etablere et mangfold, der ulike etnisiteter kan samarbeide og bli inkludert. Majoriteten frykter adskilte samfunn der enkelte grupper lever separert fra landets normer.⁵⁵

1.6 Religiøsitet i et sekulært samfunn

En kan diskutere om det er religionen eller tilhengere som endrer seg. Endring i religiøs oppfatning, tolkning eller praksis kan skape mer aspekt, mens i andre situasjoner flere konflikter. Den største endringsprosessen en har sett innenfor det religiøse mangfoldet i Europa, er sekulariseringen. Hvordan sekularisering påvirker religion kan variere i stor grad. Ofte har det sekulære samfunnet medført at religion har endret form. Det er flere nye måter å være religiøs på, og ofte kan det være i større grad flytende og uklart. Dermed kan det være flere grader av religiøsitet og til tider være rom for at enkelte føler religiøs tilhørighet til forskjellige tradisjoner

⁵³ Horsfjord 2017: 41-42

⁵⁴ Seip 2001: 110-111

⁵⁵ Godbolt 2020: 355-356

samtidig. Det finnes flere årsaker for en slik «nyreligiøsitet», men fenomenet viser en avstand fra tradisjonelle autoriteter i enkelte liv- og trossamfunn.⁵⁶

I et sekulært og globalt samfunn innebærer dette at en tar inn over seg andre verdensoppfattelser enn sin egen. En kan dermed gå fra sterke motsetninger som enten religiøs eller ikke-religiøs, til en mer gradvis tilnærming. Det kan resultere i en form for sekulær religiøsitet, der religion ikke er absolutt og kan være distansert fra andre fasetter i livet. Dette betyr ikke at religiøsitet har mistet sin betydning eller fjernet som identitetsmarkør, men en har gått over til en mer flytende tilnærming.⁵⁷

Det er omdiskutert om religiøsitet er direkte sammenhengende med den sosiale utviklingen i et land. I de samfunnene der befolkningen opplever trygghet, vil en ikke få like stort behov for religion. Det å ha en eksistensiell trygghet leder til et mer sekulært samfunn. Problemer rundt en slik generalisering er når en trekker inn andre variabler, som for eksempel migrasjon. Teorier innenfor migrasjonshistorie kan til tider være motsigende. I den ene teorien fra Gordon som blir kalt klassisk integrasjons- eller assimileringsteori, kommer en frem til at innvandrere fra mer religiøse land vil i fremtiden assimilere. Innvandrere vil dermed tilpasse seg majoriteten, og gå bort fra sitt opprinnelsesland. Gjennom generasjoner vil en komme nærmere majoriteten både språklig og kulturelt, og gå bort fra slektens religion.

Det er mye kritikk rettet mot assimileringsteorien, mye på grunn av at teorien var etnosentrisk og heller vektla en ensidig religiøs tilpasning. Innenfor nyere migrasjonsforskning er det vanligere å se dette som en integreringsprosess. Det er en tosidig prosess, der majoriteten og minoriteten blir påvirket av hverandre. Ofte tar minoriteten til seg enkelte normer fra majoriteten, men beholder visse kulturelle trekk, som for eksempel religion. Det er heller ikke uvanlig at innvandrere går «en tredje vei». De utvikler en hybridkultur, som hverken er lik familiens etniske bakgrunn eller minoriteten. Teorien om integrering har også vist at en kan bli innlemmet i enkelte områder. Det er ikke uvanlig at innvandrere blir strukturelt integrert, som betyr at en tar del i arbeidslivet eller går et utdanningsløp, men at de kulturelt ikke blir assimilert inn i samfunnet. Slike perspektiver bidrar til å sette søkelyset på at en integreringsprosess har mange dimensjoner. En kan bli del av eller gå nærmere majoriteten på noen plan, og på andre plan holde mer fast. For noen kan religion både være en identitetsmarkør, men også være en kulturell, sosial og historisk stolpe. Dette kan være hovedårsaken for at religiøsitet blant enkelte innvandrergupper endrer

⁵⁶ Horsfjord 2017: 39-40

⁵⁷ Brunvoll et al. 2009: 77

seg såpass lite gjennom generasjonene.⁵⁸ Noe en ser blant etterkommerne av pakistanere og andre fra land i Midtøsten, er en bevaring av tradisjonelle verdier. Flere pakistanske kvinner har høy utdanning, men velger å ikke være like yrkesaktive som de pakistanske mennene. Den lange utdannelsen tyder på en form for integrering i samfunnet, men de tradisjonelle og kulturelle familieverdier som blir bevart, kan vise til en annen form for avstand fra integreringsprosessen.⁵⁹ Det viser seg at norsk fødte andregenerasjons pakistanere oppgir at de til og med er mer religiøse enn sine foreldre. De bevarer i sterk grad forelderens kultur og religion, men integrerer seg økonomisk og sosialt. Flere etablerer et resurssterkt nettverk og har forståelse for normene i samfunnet.⁶⁰

I 1970-årene var Norge i høy grad et religiøst homogent samfunn, og de fleste var medlem i statskirken. Det er først med familiegjenforeningen i 1980-årene at en begynner å se framveksten av andre religiøse samfunn.⁶¹ Parallelt som den norske befolkningen blir mindre religiøst, ser en i samfunnet en større religiøs variasjon.⁶² Nye religioner ble mer synliggjort, og politisk ønsket en at majoriteten skulle akseptere at samfunnet gikk mot å bli et større mangfold. Noe som gjør denne perioden såpass interessant er at denne framveksten møter en ny retning, der Norge går mot å bli et mer sekulært samfunn. I 2001 skjedde det et brudd i tenkingen rundt religiøst mangfold. Fra å skape grobunn for andre religioner, kom det en periode med mye strid og usikkerhet. Det ble klare spenninger mellom det sekulære Norge og religiøse grupper. Det var spesielt muslimer som opplevde mye kritikk. Mye var en reaksjon og frykt angående 11. september 2001, og samfunnet ble i større grad opptatt av religionene minoritetene brakte med seg.⁶³

Det er viktig å påpeke at selv om Norge lener seg mot et sekulært samfunn, er det fortsatt mange som er religiøse. Dette kan være innvandrere som tar med seg religion, nordmenn som konverterer, medlemmer i kristne menigheter eller de som er med i statskirken. Holdningene Vest-Europa har til islam kommer frem i en undersøkelse fra Pew Research Center.⁶⁴ Forskningen understreker at de aller fleste ikke har noe imot å ha muslimer som naboer og i sine familier. Det er vanlig at en er uenig i negative holdninger mot islam, og de fleste ser muslimer som hardt arbeidende. En forskjell mellom majoriteten er de som praktiserer og ikke praktiserer

⁵⁸ Elgvin & Tronstad 2013: 67-68

⁵⁹ Hermansen 2016: 169

⁶⁰ Elgvin & Tronstad 2013: 76

⁶¹ Godbolt 2020: 355

⁶² Høeg 2017: 179

⁶³ Godbolt 2020: 355, 357-358

⁶⁴ Pew Research Center 2018: 22

kristendommen. Den førstnevnte gruppen har en større sannsynlighet for å ha en viss motstand mot islam. Det er mer vanlig at kristne uttaler seg negativt om immigrasjon og minoriteter, enn de som ikke er religiøse. Kristne har også en større sannsynlighet for å mene at islam går imot nasjonale verdier. Det er her viktig å påpeke at selv om flere kristne har negative holdninger enn ikke-troende, utgjør de med negative holdninger mot muslimer en minoritet av de kristne.

Lignende tendenser kan vi også se i Norge. I en rapport fra Holocaust-senteret undersøkte de holdninger i befolkningen mellom 2011 til 2017.⁶⁵ De undersøkte hvilke holdninger som var mot muslimer og jøder. Det de fant var en økning av negative holdninger mot muslimer, og at de negative holdningene er utbredt i landet. Et fenomen en har sett er at cirka 80% av befolkningsutvalget mente at negative holdninger mot muslimer er vanlig i samfunnet. Tallet endrer seg da en bare spurte muslimer, da bare 52% trodde befolkningen hadde negative holdninger mot muslimer. Der muslimer skåret høyere enn befolkningen var spørsmålet om tendensen med negative holdninger mot muslimer har økt de siste fem årene. To av tre muslimer mente en slik økning har skjedd, opp mot bare 1 av 3 i befolkningsutvalget. Undersøkelsen vektla at det lå en klar sammenheng mellom de negative holdningene mot muslimer og fremmedfrykten/skepsis. De lå til grunn at en mulig årsak var mediebildet og offentlige debatter. Politiske fremstillinger av muslimer ble også brukt som en mulig årsakssammenheng. Det som kanskje var mest sjokkerende funnet var at selv om mange i befolkningsutvalget mente at det var såpass utbredt med negative holdninger, var det færre som mente at det var nødvendig å bekjempe muslimhetsen.⁶⁶

Hvordan passer islam inn i et sekulært samfunn? På et generelt plan er det ganske vanlig at muslimer er «sekulære muslimer».⁶⁷ Dette betyr at opptil flere skiller religion og politikk. Islam er fortsatt en livstil, men sitt forhold til Allah blir noe personlig. Det er heller ikke uvanlig at flere anser seg som muslim, men ikke praktiserer religionen. En ønsker heller å ta del i det kulturelle innenfor islam. Det er et stort spenn innenfor islam, og en større spend hvis en går inn på et individuelt nivå. Individualitet, som sekulariseringen ofte kan bringe inn i et samfunn, har fått sine preg innenfor islam. Informasjon er generelt lettere å få tak i, på grunn av det teknologiske skiftet. Det åpner dermed opp for flere tolkninger og meninger om religion og kultur. Informasjonsflyt, globalisering og tilpasning i nye samfunn, leder til en sterk individualisering, men det vil ofte

⁶⁶ Holocaust-senteret 2017: 6, Hoffmann & Moe 2017: 7-8

⁶⁷ Brunvoll et al. 2009: 139-142

fortsatt ligge til grunn flere kulturelle bevaringer, som kan ha en lang endringsprosess. Det er i dette brytepunktet en møter diskusjonen om integrering. Det vil være store forskjeller om hva ulike livs- og trossamfunn kan og vil bevare av sin kultur og religion.

1.7 Religiøsitet på Fjell

Noe en ser på Fjell er den voksende interessen for å skape religiøse felleskaper. Dette gjaldt tyrkere, pakistanere og i senere tid flyktninger. Ønsket om å få en møteplass der en både teologisk kunne utøve sin religion, men også skape en sosial infrastruktur for likesinnede, ble en viktig kampsak for flere muslimer. Selv om de fleste av pakistannerne kom som arbeidsinnvandrere på 1970-tallet, var det først på 1980-tallet at ønsket om et lokale til menigheten tok fart i det offentlige rom. Dette henger sammen med familieinnvandringen som fant sted i 1980-årene. Dermed ble religiøsitet en viktig sak for de nye familiene som bosatte seg på Fjell. I denne perioden var det religiøs aktivitet i ulike små lokaler, men med en voksende økning hos menighetene, kom også ønsket om å etablere større lokaler eller religiøse bygninger. Det viste seg at dette ønsket kom til å skape et stort spenningsmoment for lokalbefolkningen på Fjell, og det tok 30 år før en moské sto ferdigbygd.⁶⁸

Det er vanlig innenfor religionsvitenskapen å dele religioner inn i ulike underkategorier. Innenfor islam deler en ofte i to hovedgrupper; sunni- og sjiaislam. Ofte kan en igjen dele disse to hovedkategoriene inn i andre mindre grupper.⁶⁹ Den pakistanske muslimske foreningen var sunnimuslimer. Menigheten het Jamaat-e-Ahle-Sunnat Islamic Organization.⁷⁰ I et avisinnlegg fra 1993 forteller Khadim Hussain og Shahid Iqbal om foreningen.⁷¹ Hussain var da formannen og Iqbal sekretær for foreningen. Den pakistanske foreningen hadde vært til stede i mange år før selve moskékonflikten tok form. I 1993 var de 350 medlemmer, derav 150 barn. I denne perioden hadde cirka 70% norsk statsborgerskap. De fleste som var medlem i den pakistanske organisasjonen, bodde på Fjell i Drammen. Her hadde de bodd i mange år, og flere hadde etablert familier og startet utviklingen av en sosial infrastruktur. Siden slutten av 1980-årene hadde foreningen leid lokaler for å ha gudstjenester og koranundervisning. De leide i en lang periode på Fjell skole, og det hadde alltid ligget et ønske om å ha sitt eget forsamlingshus. Foreningen hadde

⁶⁸ Godbolt 2020: 366-368

⁶⁹ Horsfjord 2017: 37

⁷⁰ Godbolt 2020: 369

⁷¹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 27. august 1993.

samlet inn penger, og hadde mulighet til å ta lån på resten. Problematikken for foreningen i startfasen var å få godkjenning fra kommunen.

1.8 Religiøse bygningers påvirkning i integreringsprosessen.

Er det slik at religiøse bygninger/forsamlingshus forhindrer integreringsprosessen? For enkelte innvandrere blir trossamfunnet viktigst i den første fasen i et nytt land. I andre situasjoner forblir trossamfunnet et sentralt møtested, og dette kan fortsette i flere kommende generasjoner.⁷² Diskusjonen er om religiøse menigheter kan være et integrerende middel eller skape et segregert felleskap. For en del innvandrere er religiøse menigheter viktig for den første fasen, og for noen er et trossamfunn en helt sentral arena resten av livet og for etterkommerne. Et trossamfunn kan være den viktigste, og for enkelte den eneste sosiale arenaen en har tilgang til. For noen familier vil den religiøse tilknytningen svekkes gjennom generasjonene, som kan skyldes at en finner andre sosiale arenaer. I andre tilfeller ser en at religiøsitet blir forsterket når en emigrerer til et nytt land. Det er heller ikke uvanlig at andregenerasjonen kan få en sterkere religiøs tilknytning enn det foreldrene hadde.⁷³

Det er viktig å påpeke at som oftest vil «religion forener mer enn den splitter».⁷⁴ Noe en ser fra amerikansk migrasjonshistorie er hvordan de religiøse organisasjonene var til hjelp for individer, men også for lokalsamfunnet. De som deltok i menigheter, var også mer engasjerte samfunnsborgere. Engasjementet var helt essensielt for storsamfunnet, fordi det bidro til integrering og konfliktløsning på alle samfunnsnivåer. Selv om det oppstår problematiske situasjoner med trossamfunn, så kan en fortsatt se hvordan religiøse organisasjoner bidrar til utviklingen av sosial kapital.

For å kunne vurdere om trossamfunn kan skape sosial kapital for sine medlemmer, så kan en se på de interne og eksterne forholdene. De interne forholdene karakteriseres gjennom hvor sammenbindende menigheten er for sine deltakere. Med å se på de interne forholdene vil en gå nærmere inn på hvordan selve trossamfunnet fungerer i praksis. Dette kan omhandle blant annet organisering, lokaler, teologi, demografi eller antall medlemmer. De eksterne forholdene er hvilke andre kontaktpunkter en kan få av å ta del i et trossamfunn. Hvilke bruer til andre grupper,

⁷² Ødegård et al. 2014: 119

⁷³ Elgvin & Trondstad 2013: 67-68

⁷⁴ Ødegård et al. 2014: 121

bedrifter, offentlige instanser, organisasjoner eller andre trossamfunn har en tilgang til? En vil da se nærmere på hvilke kontakter og antall nettverksbruer menigheten har til rådighet.

Medlemsstørrelsen og tetthet har mye å si om muligheten til å produsere sosial kapital. For flere menigheter i USA blir trossamfunnet en sentral møteplass, og utvikling av sitt sosiale nettverk. Det sosiale nettverket kan bety vennskap, eller hjelp til å få tilgang til informasjon eller andre verktøy og goder. Dette kan gjelde informasjon om bolig, offentlige instanser eller muligheter til å få arbeid. Egenskapene til medlemmene er dermed helt essensielle for å skape bruer innad i miljøet og ut til andre instanser. Størrelse og tetthet på trossamfunnet kan også ha noe å si om hvilke tilbud menigheten har for sine medlemmer. Det er ikke uvanlig at større menigheter gir flere tilbud enn bare gudstjenester. Et stort og velfungerende trossamfunn kan ofte tilby informasjon fra lokalt til nasjonalt, språklig veiledning, barnepass og i enkelte tilfeller tjenester som går på materielle eller sosiale områder. I korte trekk kan trossamfunn være et helt essensielt springbrett på flere plan for nyetablerte i et område.⁷⁵

Det har vært norske studier som har satt spørsmålstegn rundt om tros- og livssynssamfunn bidrar i integreringsprosessen.⁷⁶ I en undersøkelse ble flere ledere i ulike tros- og livssynssamfunn spurt om de hadde hjulpet nye innvandrere i møte med det norske samfunnet. Dette innebar veiledning innenfor lovmessige, økonomiske, offentlige rettigheter, språkopplæring, etablering og arbeidsmarkedet. På et generelt plan svarte lederne at de formelt ikke tilrettela for nye innvandrere. Dette skyldes manglende midler og at flere kunne heller få slik hjelp gjennom det offentlige og frivillige organisasjoner. Hjelpen innebar dermed å gi informasjon til nye medlemmer om hvordan en kunne få bistand og hjelp i ulike situasjoner. Flere ledere informerte om at i flere enkelttilfeller kunne gruppen eller organisasjonen likevel bidra, noe som viser at tros- og livssynssamfunnet kan være et sikkerhetsnett, der samfunnet organer ikke strekker til.

Det er spesielt to modeller som er vanlig å bruke når en skal se på trossamfunn. Den første er menighetsstruktur, som innebærer den tradisjonelle organiseringen av menigheter. Dette innebærer en mer religiøs tilnærming, der medlemmene deltar i organiseringen og i pengeinnsamlingen. Den andre modellen er samfunnshus, som bygger på både religion og en arena for sosial sammenkomst. Det kulturelle kan være like så viktig som det religiøse. Dette kan være et område for å feire nasjonale høytider og tradisjoner, samt hjelpe sine medlemmer. Noe en ser på disse modellene er at ofte gjør en seg mer gjeldene, der i praksis ulike grader av begge

⁷⁵ Ødegård et al. 2014: 121-129

⁷⁶ Furseth 2015: 160-161

modeller brukes. I de menighetene der kvinner deltok og fikk tydelige roller, var også de menighetene som kunne tilby flere sosiale og ikke-religiøse aktiviteter. Uansett om menn hadde ledervervene, så var frivilligheten til kvinnene hovedårsaken til et større sosialt tilbud.⁷⁷

Engasjement fra begge kjønn, er dermed essensielt for å etablere samfunnshus som stimulerer til sosial kapital.

Den pakistanske foreningen i Drammen ønsket å skape et samfunnshus som ville hjelpe sine medlemmer teologisk, men også skape en lokal møteplass.⁷⁸ Det er viktig å påpeke at slike samfunnshus gjør seg mindre gjeldende i det sekulære norske samfunnet, enn for eksempel USA. Modellen blir ofte brukt for å se hvordan sjømannskirkene gjorde seg gjeldene på flere områder enn bare religiøse, for de norske som emigrerte til Amerika. Siden Norge er såpass sekulært og verdimesig homogent, bør en være kritisk til utenlandsk forskning om trossamfunn leder til sosial kapital. Dermed bør en vurdere enkeltvis om menigheter i Norge produserer sosial kapital. Fortsatt kan en se tilfeller i Norge der ulike menigheter stimulerer til sosial kapital og tjenester som hjelper innvandrere. Et eksempel på et slikt trossamfunn er moskéen i Bergen. En ser tydelige trekk på hvordan trossamfunnet er noe mer enn bare det religiøse. Dette er en av de viktigste arenaene for nykommere og skaper informasjonsflyt på flere nivåer. Kvinner deltar sterkt i denne moskéen, noe som også leder til at flere blir inkludert i et miljø.⁷⁹

I 2021, da moskéen på Fjell var i bruk og byggeprosessen nesten var helt ferdig, ble moskéen brukt i stor grad. Menigheten arbeidet for å bedre lokalmiljøet, og at medlemmene skulle ta del i storsamfunnet. De igangsatte flere læringsarenaer for sine medlemmer, som både innebar koran- og språkopplæring. Menigheten la også til grunn arbeidsoppgaver for ungdommen. De prioriterte å lage et felleskap for sine medlemmer. Målet for menigheten var fortsatt å skape rom for alle i lokalsamfunnet. En kan se at prosjektet skapte mye motgang, men også et sterkere samarbeid innad. Menigheten fant også støtte i andre trossamfunn i Drammen. Selv om det har vært sterke reaksjoner mot etableringen av en moské, kan en ikke se bort fra den integrerende effekten moskéen har fått på Fjell.⁸⁰

⁷⁷ Ødegård et al. 2014: 119-121, 126-129

⁷⁸ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 27. august 1993.

⁷⁹ Ødegård et al. 2014: 129-130

⁸⁰ Drammens Tidende, 7. oktober 2021.

1.9 Verdikonflikter

Et stort mangfold kan lede til verdikonflikter. Dette kan innebære konflikter innad i befolkningen, eller diskusjoner om hvordan samfunnsinstitusjoner skal bli styrt. Maktforskjeller i samfunnet kan også lede til ulike verdikonflikter. I Norge har det vært spesielt to samfunnsområder som har skapt verdikonflikter. Religion og likestilling er noe som ikke alltid samspilles. Problemet lå i at religion kunne i enkelte situasjoner stå mot likestillingsprinsippet, men også det «rasjonalistiske velferdsmaskineriet».⁸¹ Selv om religion er en privatsak, så ble likestilling noe der en skulle gripe inn i privatsfæren. En skulle arbeide for likestilling mellom kjønn, som ble forsterket etter kvinnefrigjøringen på 1970-tallet. Noe en kan se med århundreskiftet var hvordan kjønn og religion kom i konflikt. Religionen som ble hardt rammet i denne konflikten var islam og det muslimske miljøet. Her kan en se utfordringene med å være religiøs i et sekulært samfunn.⁸²

Selv om en har rett til å utøve sin religion, så kan en møte klare konflikter hvis religionen går imot menneskerettighetene.⁸³ Enkelte religioner har regler mot ytringsfrihet, seksuelle legninger og behandlingen av barn og kvinner. Det har også i senere tid blitt omdiskutert dyrenes rettigheter, som for eksempel halal kjøtt. Når flere verdier krysser hverandre, må myndighetene ta grep for å finne mulige løsninger. Det blir spesielt krevende når islam består av så mange ulike religiøse retninger, der de ulike gruppene har forskjellige ståsteder på de ulike temaene. Bare i Drammen ser en forskjeller mellom pakistanerne og tyrkere, og innad blant de to etnisitetene ser en ulike islamske retninger. Det viktigste for de to innvandringsgruppene var å få et lokale der en kunne utøve sin religion. Selv om enkelte i lokalbefolkningen viste skepsis til å la noen utøve en religion som kunne gå imot «de norske verdiene», var fortsatt majoriteten med på å lage dialog og utvikle rom for et mulig felleskap.

Flere i innvandremiljøet deltok i den offentlige debatten, og understrekte hvordan muslimer ikke er en homogen gruppe.⁸⁴ Det er mange ulike etnisiteter som følger islam, og dermed oppstår det mange ulike grupper med forskjellige kulturelle trekk. Skillelinjen mellom nasjonale kulturelle trekk og religion, har gjort debatten krevende. Likestillingskampen og religionsfrihet har skapt visse konflikter mellom majoriteten og minoriteten, men også innad i innvandremiljøene har det vært store uenigheter. Temaer som omskjæring, tvangsekteskap,

⁸¹ Brochmann & Kjeldstadli 2014: 411

⁸² Brochmann & Kjeldstadli 2014: 411-412

⁸³ Godbolt 2020: 364-366

⁸⁴ Brochmann & Kjeldstadli 2014: 412-415

karikaturstriden og hijab har vært mye diskutert i offentligheten. Mange av fordommene som omhandler islam er at deler av majoriteten ser religionen som kvinneundertrykkende. På den andre siden hevder flere muslimer at islam er en frigjørende religion for kvinner. Verdikonflikter rundt ytringsfrihet har også gjort seg sterkt gjeldene. Hvor går grensen mellom hatefulle ytringer og ytringsfriheten? Tilnærmingen Norge har tatt er ofte kommunikasjon og samarbeid mellom offentligheten og muslimske organisasjoner. Kunnskap og kommunikasjon har ofte vært de mest sentrale virkemidlene for å diskutere verdikonfliktene som har oppstått i samfunnet.

1.9.1 Fordommer

Erving Goffman er en kjent samfunnsviter som har forsket mye innenfor stigmatiseringen av etniske minoriteter, deriblant ulike nasjonaliteter og religiøsiteter. Goffman legger spesielt tyngde på hvordan avvik, på grunn av etnisiteter, er en sosial konstruksjon. Det er viktig å påpeke at mennesker er mer like hverandre, enn ulike. Selv om rase er en «biological fiction»⁸⁵, eksisterer det fortsatt fordommer som kan lede til forskjeller. En kan også se tilfeller der raser får negative stereotyper og blir stigmatisert.⁸⁶ I Norge har det politiske miljøet arbeidet for at majoriteten ikke skal ha slike fordommer, men det betyr ikke at mennesker med annen etnisitet eller religion slipper å oppleve fordommer og rasisme.

Forventninger kan også være en ledende årsak for å skape fordommer mot minoriteter. Mye av velferdsstaten baserer seg på solidaritet. Det ligger til grunn en tillit i samfunnet om at ressursene skal bli delt, og at alle skal kunne leve et liv med forutsigbarhet og trygghet. Det at flere ikke har et forhold til denne nasjonale tilliten, skaper motsetninger. Verdien med å bidra til samfunnet, og å delta i et produktivt arbeid kan føre til sanksjoner for de som står utenfor.⁸⁷ En kan spørre seg om all innvandring skal bli sett som mulig arbeidskraft. Målet om innlemmelse og arbeidskraft, kan føre til forventninger som ikke kan bli nådd. Tilliten kan dermed bli strukket. Slike spenninger vil i enkelte situasjoner føre til fordommer, som igjen kan negativt påvirke tilværelsen for minoriteter.

Diskriminering og intoleranse mot arabere og andre etnisiteter i Midtøsten er ikke noe fremmed i vesteuropeisk historie. Dette eskalerte etter 2001 på grunn av terrorangrepet. Angrepet var med på å skape fremmedfrykt mot muslimer. Etter terrorangrepet kunne man se en

⁸⁵ Goode 2016: 16

⁸⁶ Goode 2016: 16, 21

⁸⁷ Brochmann & Kjeldstadli 2014: 396-397

voksende motstand mot muslimer i USA, noe som resten av Vesten også ble påvirket av. Det er omdiskutert om begrepet islamfobi er reelt. Daniel Pipes hevder at Vesten ikke frykter Islam i seg selv, men heller frykter radikale retninger innenfor islam. Det er ikke uvanlig å se aviser som finner statistikk, eller deler fortellinger der muslimer har undertrykket kvinner eller prøver å kjempe mot de vestlige verdiene.⁸⁸ Slike generaliseringer kan skade både minoriteter, men også majoriteten. Det å svartmale en gruppe mennesker vil i praksis kunne medføre utestengelse sosialt, i arbeidsmarkedet, i offentlige diskusjoner og i ønsket om å skape et åpent og inkluderende mangfold i samfunnet.

Med et monolittisk syn på islam blir religionen statisk og lite mulig å tilpasse seg et moderne samfunn. Det vil da bli sett på som noe fremmed, og har lite til ingen likheter med de vestlige verdiene. Vanlige negativt ladede ord som kan bli brukt om islam er primitivt, voldelig, terrorister, barbariske eller bakvendte. Ofte blir de vestlige verdiene fremstilt som det motsatte, selv om slike påstander kan nyanseres. Fordommer og diskriminering kan oppstå når en svartmaler islam og glorifiserer Vesten. Noen ser en kobling mellom land som er sterkt antisemittistiske og islamofobi. De landene som har lite antisemittistiske holdninger, har også et mer positivt syn mot islam. Det er ikke uvanlig at land der majoriteten misliker både jøder og muslimer, har tendenser til xenofobi. Xenofobi er frykten for noe fremmed, og blir ofte brukt for de som er redd eller har motvilje mot innvandrere.⁸⁹ Edward Said hevdet at hatet som møter islam i dag stammer mye fra antisemittisme. Muslimer og jøder blir begge sett på som utenforstående, som ikke ønsker å assimilere inn i samfunnet. Dermed bringer de noe fremmed med seg, som ikke blir like verdsatt.⁹⁰ En rapport fra Pew Research Center viser en lik kobling angående negativ oppfatning om jøder og muslimer. De som har negative holdninger mot muslimer, har også en mye større sjanse for å ha negative holdninger mot jøder.⁹¹ Holocaust-senteret har også funnet slike tendenser i Norge. De kom frem til at muslimer og jøder har en del felles problemer. Dette betyr ikke at minoritetene lettere kan samarbeide. Muslimer skåret høyere i befolkningsutvalget om de hadde negative holdninger mot jøder. De negative holdningene baserte seg i all hovedsak om jødiske stereotyper. Dette gjaldt fordommer om maktposisjonen til jøder, og ikke jøder i en hverdag. Slike holdninger kan likevel medvirke til et vanskeligere samarbeid.⁹²

⁸⁸ Goode 2016: 353-355

⁸⁹ Store norske leksikon 2018

⁹⁰ Goode 2016: 355

⁹¹ Diamant 2018

⁹² Holocaust-senteret, 2017: 6

En kan stille spørsmål rundt hvilke årsaker det ligger til grunn for at slike negative holdninger eksisterer. Politisk og religiøst ståsted er en av de viktigste faktorene som opprettholder islamofobi. Innenfor det politiske miljøet innebærer dette sterke konservative partier, ofte med patriotiske trekk.⁹³ Dette skyldes mye at de partiene har en motstand mot migrasjon.⁹⁴ Andre faktorer er alder, utdannelsesnivå, bekjentskap til muslimer og generell kunnskap om islam. Hvor eldre personen er, hvor større sannsynlighet er det at vedkommende er skeptisk til islam. Slike likheter kan en også se i utdannelsesnivå; hvor kortere utdannelsesnivået er, desto større er sjansen for at personen har negative oppfatninger om islam.⁹⁵ Åpenhet mot muslimer henger sammen med kunnskap om islam, men spesielt hvis en personlig har kjennskap til en muslim.⁹⁶

1.10 Medier

Avisene har vært en mediekanal som har vart lengst. I 1980-årene ser en at avisene i større grad fikk en omveltning. De store avisene var ikke i like stor grad bundet til politiske partier. Det ligger ofte igjen en historisk arv, men flere aviser ønsket en mer nøytral fremstilling. Dette skyldes at mange aviser ble børsnotert, og dermed ble finansiert gjennom nye midler.⁹⁷ Selv om flere aviser rapporterer om ulike hendelser, er det essensielt å være kritisk. På en side kan det være uklart hva journalisten ønsket å fremme, om det er en gjemt agenda eller et personlig ståsted. På den andre siden kan det ligge til grunn usikkerhet om journalisten sin observasjon er «riktig», nyansert nok eller belyser godt nok de ulike partene.

Før de sosiale mediene kom på banen, var lokalaviser et medium der flere på et lokalt plan kunne ytre sine ståsteder gjennom ulike meningsinnlegg. I 2008 hadde de sosiale mediene fått et godt fotfeste i Norge. Facebook, som ble åpnet opp for nordmenn i 2006, har vært et viktig middel for å dele nyheter og meninger på nettet. Siden det er en stor mengde brukere på Facebook, har dette mediet blitt en av de største plattformene i Norge.⁹⁸ Flere nyhetskanaler deler hendelser og saker på Facebook, og er dermed blitt en viktig kanal for å dele nyheter. Kommentarfeltet som er under nyhetene har skapt en åpen kanal for mennesker til å kunne uttrykke meninger, følelser,

⁹³ Goode 2016: 355

⁹⁴ Pew Research Center 2018: 22

⁹⁵ Goode 2016: 355-356

⁹⁶ Gardner & Evans 2018

⁹⁷ Furseth 2015: 71

⁹⁸ Furseth 2015: 70

argumenter og kilder. Dette medfører at reguleringen av hatefulle kommentarer har blitt et større arbeid enn tidligere. Det er en større frihet i hva en kan dele, selv om retningslinjene til Facebook prøver å begrense støtende innlegg og kommentarer. På grunn av en for stor kommunikasjonsflyt kan ikke nettsider regulere innleggene i like stor grad som avisene. Dette kan dermed innebære at avisene ikke åpner opp for alle meninger i ansente lokalsaker, noe som kommentarfeltet i større grad kan gjøre.

Innenfor semantikken finner en konnotasjoner i språket. Hvilke assosiasjoner vi får av et begrep er i stor grad bestemt av individets forhold til ordet. Mennesker er i et samspill, der kommunikasjonen kan påvirke den emotive betydningen. I enkelte situasjoner diskuterer en hvorvidt den emotive betydninger stemmer for alle. Enkelte ord kan virke nøytrale for noen, men for andre bli oppfattet som noe svært negativt, om ikke diskriminerende.⁹⁹ Holdninger som ligger til et språk er i all hovedsak bestemt av de sosiale og kulturelle strukturene i et samfunn.¹⁰⁰ Valg av ord og uttrykk kan ha betydning for hvordan en skal formidle et budskap. Et slik eksempel er hvordan media fremstilte pakistanere i den tidlige fasen. Innvandrerguppen ble fremstilt som «pakistanerproblemet», fordi det lå for stor press på kapasiteten i Norge. Problematikken med slike ordvalg er at en skaper syndebukker, istedenfor å diskutere den faktiske situasjonen.¹⁰¹ Et annet tilfelle er når nøytrale ord får negative assosiasjoner, fordi media vektlegger en for skjev fremstilling. Ordet islam eller å være muslim har fått en mer negativt stigma i samfunnet, noe som går ut over unge muslimer i Norge.¹⁰²

Kultur har ulik ladning etter ulik kontekst. I enkelte situasjoner vil kultur være noe negativt. I andre kontekster kan kultur være noe fremmet.¹⁰³ Hvordan begrepet kultur bli brukt i media, kan påvirke synet allmenheten har på de forskjellige livs- og trossamfunnene. Med dette ligger det en klar makt hos media, og hvordan de belyser enkelte saker. Store nyhetskanaler medvirket til at innvandrere ble fremstilt som «de andre». Dette var mulig med hvilke saker som ble prioritert, og hvordan de formidlet situasjonene. En slik makt kan påvirke hvordan offentligheten ser på innvandrere og integrering, fordi nyhetene blir formidlet som noe sant og troverdig. Dokumenteringen kan virke objektiv, som kan medføre at kritisk tenkning kan bli mer krevende.

⁹⁹ Kulbrandstad & Kinn 2016: 32-33

¹⁰⁰ Mæhlum et al. 2017: 96

¹⁰¹ Midtbøen 2017: 132

¹⁰² Høeg 2017: 46-47

¹⁰³ Brunvoll et al. 2009: 130-131

Sosiale medier har her vært en viktig faktor for å diskutere innhold, men også sette spørsmålstegn ved nyheter.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Godbolt 2020: 283-284

2 Introduksjon til moskésaken

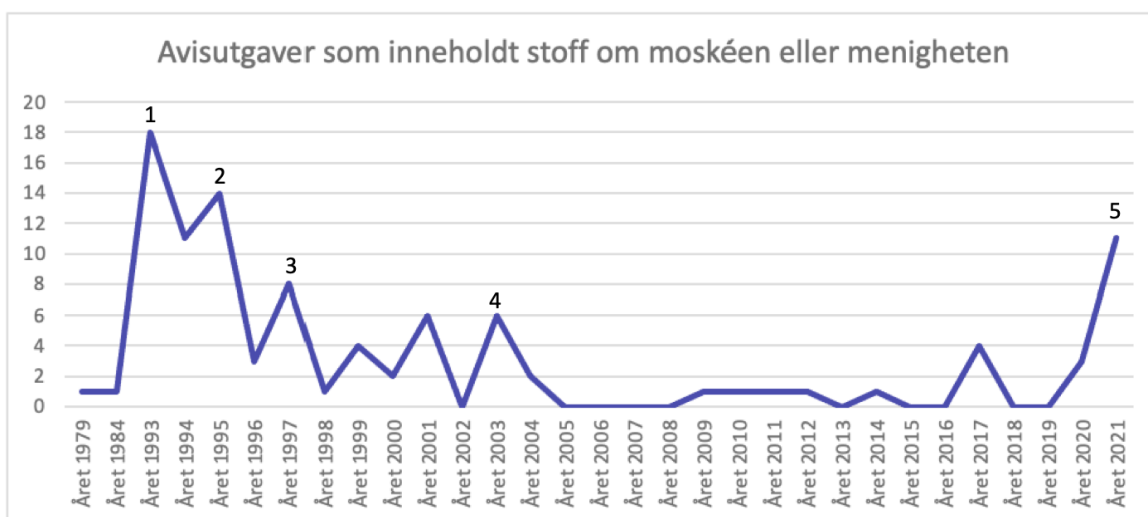
Tidslinje over saker som har handlet om moskéen

1984	September 1993 Brev til kommunen Kulturutvalget	Desember 1993 Flere tomteforslag Endte med: Grønlands vei 32	Februar 1994 Det andre folkemøtet	Mai 1994 Utsatte saken I teknisk hovedutvalg	1995 Valgår Kommunevalg	August 1995 Nei i innstilling Nei under politisk behandling
	August 1993 - Søkt forhåndsforespørsel, ikke bruksendring - Saken er på en høring. Bydelsutvalget organiserte et folkemøte. - Saken gikk til bystyret.	Oktober 1993 Byplan: - Nei til moské. Teknisk hovedutvalg: - Nei til moské.	Januar 1994 Underskriftskampanjen Økt motstand fra lokalsamfunnet	April 1994 Nei i teknisk hovedutvalg. Saken sendt til: Fylkesmannen	August 1994 Anken tas ikke til følge Fremmet til ny behandling I teknisk hovedutvalg.	Februar 1995 Fylkesmannen: Opphever vedtaket
September 1995 Formannskapet: Vedtøk å finne ny tomt. Utsetter saken	Februar 1996 Ny tomt: Fjellsveien 6 og 10	August 1997 Formannskapet: Støttet tomten Fjellsveien 6 og 10 - Bystyret: Ja	Mars 2003 Flertall for minareten	Mars 2003 Flertall for minareten	Februar 2020 Moskéen ferdigbygd	
	November 1995 - Saken til Teknisk hovedutvalg - Saken tilbake til fylkesmannen	Januar 1997 Åpent møte i bydelsutvalget	Februar 2003 Minaret stoppet Fremgang i reguleringsplan	Juni og August 2017 Underslag	Oktober 2021 Bønnerop	

Kilde: Drammens Tidende og Buskeruds Blad & Drammens Tidende årganger 1979-2021.

Tidslinjen over viser fremgangen og de ulike instansene moskésaken har vært innom. I 1984 forsøkte den pakistansk-muslimske foreningen Jamaat-e ahl- sunnat å ta kontakt med kommunen. Ønsket var å finne en tomt der en kunne bygge et stort nok lokale til sin menighet. Bygningen skulle bli brukt til religiøse formål som bønn og undervisning i koranen. De trengte i første omgang bare et lokale som kunne ha plass til 30 personer. Kommunen svarte med at de ikke hadde noen tomter til ledighet, men var åpne for bruksendringer, hvis de fant en eiendom.¹⁰⁵

Det var først i 2020 at bygningen sto ferdig, som betyr at det tok over 30 år før menigheten fikk et egnet lokale til sin menighet. I linjediagrammet under avsnittet kan en se at saken hadde åtte toppere. De åtte toppene kan deles inn i fem faser, der tre av fasene var i 1990-årene. Den første var i 1993, fordi menigheten hadde kjøpt en tomt på Fjell. En ny fase oppsto under kommunevalget i 1995. Saken sto stille, da menigheten og myndighetene ikke kom til enighet om tomtevalg før i 1997, men fikk et nytt oppsving i begynnelsen av 00-tallet og toppet seg i 2003 da bygningens utforming ble diskutert. Minareten på arkitektplanen skapte en midlertidig stopp før videre fremgang, og saken var her i sin fjerde fase. Situasjonen ble løst, og i en lang periode var moskéen nesten ikke omtalt i media. Dette skyldtes i stor grad økonomiske vansker for den islamske organisasjonen. Moskésaken fikk enda et oppsving i 2020, da bygningen endelig sto ferdig, men toppet seg i 2021, da diskusjonen om bruk av bønnerop kom opp i avisene og sosiale medier. Bønneropssaken er den siste og femte fasen.

Kilde: *Drammens Tidende* og *Buskeruds Blad*, *Drammens Tidende* årganger 1979-2021 & *Byavisa Drammen* årganger 2020.

¹⁰⁵ Godbolt 2020: 369

3 Den første fasen – Moskésjokket

Moskésaken kom først inn i medielyset våren 1993. Det var en lang prosess før menigheten fant et aktuelt område, og deretter en enda lengre periode før moskéen var ferdigbygd. Den første fasen var også den perioden med mest strid innad i lokalbefolkningen. Det var mest mediedekning og det strømmet inn meningsinnlegg om saken. Årsaken for sjokket som oppsto på Fjell, skyldtes at menigheten hadde kjøpt tomtene Lauritz Hervigs vei 1-3. Tomtevalget var årsaken bak den første store konflikten. Det var ikke bare enkeltpersoner som utalte seg om saken, men også velforeninger. Fjellsbyen og Frydenhaug og andre grupper på Fjell brukte argumenter om at eiendommen ikke var egnet til en moské. De argumenterte med at en moské ville føre til mer biltrafikk, noe som området allerede var belastet med. Stengningen av Skogerveien hadde ført til bedring av trafikkforholdene, og en ønsket ikke å gå tilbake til trafikkaos. Dermed støttet ikke foreningen og andre borettslag forslaget om å etablere en moské på denne spesifikke tomten.¹⁰⁶

Hvorfor oppsto det en så sterk motstand i lokalbefolkningen? En moské er en bygning som må få politisk godkjenning for å bli etablert. Dette innebærer at en fort kan skape et debatterende miljø, der politiske interesser blir vektlagt i større grad enn å finne løsninger for de ulike partene.¹⁰⁷ En kan argumentere for at tomtevalget lå i et for etablert boligområde på Fjell, og at naboene ikke ønsket noe økonomisk tap med en moské i nærheten. Et slik argument er forståelig da Fjell i Drammen hadde blitt et tett bebyggt område. Demografisk har Fjell også endret seg drastisk på en kort periode, noe som kan skape bekymring om dette vil påvirke boligprisene i området. Et slik synspunkt kan underbygges av fremmedfrykten som flere etnisk norske fremmet i avisene. Hovedårsaken for den sterke motstanden lå nok heller i mangelen på å kunne finne et kompromiss.¹⁰⁸

Det at menigheten ble anbefalt å finne en tomt, førte i praksis til at de bestemte beliggenheten, uten å kunne rådføre seg med lokalbefolkningen. Kommunens ansvarsfraskrivelse med å finne en tomt, bidro til at kjøpet av Lauritz Hervigs vei 1-3 satte avgjørelsen i stein. Diskusjonen ble derfor endret fra å finne en tomt, til hvorfor en skulle eller ikke skulle ha en moské. En kunne finne argumenter for at beliggenheten ikke var passende, noe som i stor grad ble diskutert. Problemet oppsto da argumentene i tomtens favør ikke var gode nok. En situasjon oppsto der en måtte argumentere mot å ha en moské på Fjell. Dette medførte at fremmedfrykten,

¹⁰⁶ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 9. juli 1993.

¹⁰⁷ Horsfjord 2017: 24-25

¹⁰⁸ Horsfjord 2017: 24-25

demonstrasjoner og hatefulle kommentarer vokste drastisk. En slik argumentasjon møtte fort diskusjonen angående religionsfrihet. Istedenfor å kunne diskutere tomteforslag, endte en opp med å diskutere hvorvidt en skulle tilrettelegge for religionsfriheten. En mistet nyanseringen, og to motpoler utviklet seg. På den ene siden sto menigheten og kjempet for sin religionsfrihet. Noe som egentlig ikke burde vært et tema, da behovet var et samlingslokale for sine medlemmer. På den andre siden sto enkelte i lokalbefolkningen som ville forsvare sine interesser, men også retten til å medvirke i avgjørelsen. Resultatet ble en forlengelse av sakshåndteringen, og dermed gikk saken gjennom flere politiske organer, uten å komme frem til noen avgjørelse.

Konflikten skyldtes ikke bare tomtevalg, men også utseende til bygningen. Tegnplanen til bygningen hadde ikke utseende til en moské, men heller flere likhetstrekk til et klassisk norsk klubbhus. Planen var i første omgang å bygge selve forsamlingshuset, for å så senere søke om bruksendring. Lokalet skulle bli bygd som en enebolig, ikke som en klassisk moské.¹⁰⁹ I første omgang ønsket menigheten en moské, men de innså tidlig i prosessen at dette ville bli en krevende prosess. Etter råd fra en etnisk norsk, som var en del av det sosiale nettverket, endret menigheten kursen. Rådet var at det i lengden ville være lettere å søke om bruksendring av et forsamlingshus, i stedet for å bygge en religiøs bygning fra starten.¹¹⁰ I selve søkeprosessen byttet de fra å søke om en moské til et forsamlingshus. En moské har ofte flere bruksområder, og det største behovet var en egen møteplass for medlemmene.

Problemet med endringen var at myndighetene ikke lenger helt visste hva menigheten søkte om. Den ønskede bygningen ble kalt både et forsamlingshus og en moské. Dette skyldtes at bygningen både skulle bli brukt i religiøs praksis og sosialt. Det er ikke uvanlig at menigheter tar i bruk egnede lokaler, istedenfor å begynne en byggeprosess for å få en egen moské. En forklaring er at det sosiale blir sett på som viktigere enn å ha en kulturell og religiøs estetisk bygning.¹¹¹ Den andre forklaringen er finansieringen. Den offentlige støtten menighetene får av staten, dekker som oftest ikke kostnadene til å etablere sin egen bygning. Dermed er dugnad, frivillighet og donasjoner forutsetninger for at menigheter klarer et slikt prosjekt. Den største pengeinnsamlingen kommer oftest fra mennesker i Midtøsten som gir store bidrag.¹¹²

Det lå en usikkerhet om menigheten ønsket en moské eller et forsamlingshus. Hvis en vedtok et forsamlingshus, ville dette i praksis bli en moské? En trend i avisenes framstilling var at

¹⁰⁹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 17. august 1993.

¹¹⁰ Byavisa, 18. mars 2020.

¹¹¹ Horsfjord 2017: 91-92

¹¹² Jacobsen 2018: 149

bygningen oftest ble omtalt som en moské da en skulle tale mot etableringen. Menigheten på sin side valgte å bruke ordet forsamlingshus da de uttalte seg om saken. Årsaken for at ordet moské ble brukt i en negativ setting, eller i overskrifter, kan skyldes at en ønsket å fremme en fremmedfølelse for prosjektet. Menigheten på sin side brukte ordet forsamlingshus for å appellere mer til de etnisk norske, og ikke bare fremme de teologiske sidene. Begrepene blir brukt om hverandre etter hvilket budskap en ønsket å fremme i avisene, men er det noen forskjeller mellom en moské og et forsamlingshus?

Det er noen klare forskjeller mellom en moské og et forsamlingshus. Den mest klare forskjellen er utseendet. I første omgang viste den pakistanske menigheten et arkitektbilde av forsamlingshuset som hadde et klart design av et norsk forsamlingshus. I den forstand var det nok mer korrekt å kalle bygningen et forsamlingshus. På den andre siden skulle bygningen bli tatt teologisk og sosialt i bruk. Bruksområdet til bygningen skulle være i praksis nært en moské. Det er flere årsaker for at forsamlingshuset fikk så stor motgang fra lokalbefolkningen, men en av hovedårsakene var nok hvordan bygningen ble omtalt. Ordet moské fikk en negativt og fremmed tone i avisene og i det politiske miljøet. En diskuterte ikke om menigheten skulle ha en egen møteplass, men om hvorvidt de skulle få en moské. Dette skapte en sterk uro om en burde tilrettelegge for en moské i et etnisk norsk etablert boligområde. Det fremmede ble en usikkerhet en ikke ønsket i sitt nabolag.

3.1 Underskriftskampanjen og folkemøtet som kunne ha stoppet etableringen

Fra lokalbefolkningen var det tre tydelige handlinger som kom frem i den første fasen. Den første var meningsinnlegg, som fikk en relativ liten påvirkning til saksfremgangen. De to andre handlingene viste seg i større grad å stagnere etableringen av moskéen. Sjøkket som oppsto i den første fasen førte til en underskriftskampanje for å stoppe etableringen. Det hevdet at det var stor lokal misnøye selv om det var en dårlig oppslutning rundt kampanjen. Dårlig organisering var en av hovedårsakene for at oppslutningen i startfasen var svak.¹¹³ Underskriftskampanjen i 1993 var med på å få kommunen til å avslå byggeplanen til moskéen som skulle ligge ved Fjell sykehjem. Kampanjen fikk et sterkt holdepunkt, da den tredje handlingen ble tatt i bruk. Et svært betent folkemøte viste holdningene og meningene til lokalbefolkningen. På det fulle folkemøtet den 24

¹¹³ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 18. august 1993.

august leverte Thor Røed 300 underskrifter til kommunen.¹¹⁴ Det var spesielt Røed som tok initiativet med å opprette underskriftskampanjen, men også uttalte seg om kampanjen i avisen.¹¹⁵ Han var i eldrestyret på Fjellsenteret og ble et viktig ansikt for motstanden. Det som kom frem under folkemøtet var bekymringen for at en moské kunne lede til et ghetto-liknende samfunn på Fjell. Flere hevdet at politikere snakket mye om integrering, og en moské ville ha ledet til det motsatte. Flere løsninger og bekymringer kom frem på folkemøtet. Flere mente blant annet at foreningen skulle heller fortsette å bruke Fjell skole, eller eventuelt få bygget en i sentrum. Andre hevdet at hvis en først skal bygge et forsamlingshus, så burde flere religiøse samfunn kunne få bruke bygget.¹¹⁶

Ingen fra den pakistanske foreningen møtte under dette folkemøtet, og flere der ble skuffet og provosert over dette. Etter folkemøtet tok det ikke lang tid før den pakistanske foreningen uttalte seg om hendelsen. Hussain og Iqbal forsvarte motivene til foreningen. De lurte også på om de etniske norske var redde dem, og at det var grunnen for den sterke motstanden mot et forsamlingshus - spesielt med tanke på at forsamlingslokalet ville se norsk ut, og ha størrelse som en enebolig. Foreningen ble kritisert for at de ikke møtte på det første folkemøtet. Svaret de ga til Drammens Tidende og Buskeruds Blad var at de ønsket en fredelig løsning. De trodde at et oppmøte ville lede til mer provosering og de trodde at «alle rasister i bydelen ville komme».¹¹⁷ En ser at begge parter hadde visse fordommer mot hverandre, og det lå sterk uvisshet rundt motivene partene hadde i denne konflikten.

En ser også at kulturelle forskjeller ledet til en usikkerhet for menigheten. Hussain og Iqbal syntes det var merkelig at nordmenn var så imot et forsamlingshus på Fjell, når for eksempel kristne samfunn kan etablere kirker i hjemlandet deres. De hevdet at det demokratiske systemet gjør det vanskeligere for minoriteter å etablere bygninger til religiøs bruk.¹¹⁸

Det var ikke bare de etnisk norske som lagde underskriftskampanjer. I 1993 igangsatte også den pakistanske foreningen en underskriftskampanje som fikk mellom 400-500 underskrifter. Det var både nordmenn, muslimer og innvandrere med andre religioner, som skrev under på denne kampanjen. Foreningen hevdet også at flere var redde for å skrive under, men at de fortsatt støttet saken.¹¹⁹

¹¹⁴ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 25. august 1993.

¹¹⁵ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 13. januar 1994.

¹¹⁶ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 25. august 1993.

¹¹⁷ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 27. august 1993.

¹¹⁸ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 27. august 1993.

¹¹⁹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 27. august 1993.

3.2 Et administrativt og politisk kaos

Det var ikke bare i avisene at folk uttrykte sine meninger imot en moské på Fjell. Under den kommende høringsrunden kom det inn mange klager, og den pakistanske foreningen prøvde å argumentere mot bekymringene rundt økt trafikk og miljøulempene. De hevdet at flesteparten av medlemmene bodde på Fjell og dermed ville de fleste ha gått til lokalet. Om en hadde plassert lokalet i sentrum, ville dette ha medført økt trafikk og miljøutslipp. Ønsket om å ha en moské på Fjell var begrunnet med at de fleste i det pakistanske miljøet bodde på Fjell. Målet var dermed å få et forsamlingshus i nærheten. Den pakistanske foreningen hevdet også at det ikke ville bli spilt høy musikk eller annen form for støy. Foreningen ba også kommunen hjelp om å finne en annen tomt, hvis de mente at Lauritz Hervigs vei 1-3 ikke egnet seg for formålet.¹²⁰ Den 24. august kom saken opp i bydelsutvalget for Fjell/Danvik.¹²¹ Det var et stort frammøte med nesten 100 deltakere, og 20 av disse tok ordet. På grunn av den store motstanden ble det et enstemmig nei for bruksendring av tomten til et forsamlingshus.

Etter at saken hadde gått gjennom bydelsutvalget og nabovarsel hadde blitt utført, var det uklart hvordan en skulle behandle saken i det kommunale politiske organet. Dette ble en lengre og mer krevende prosess for flere parter. Mye av årsaken for usikkerhet rundt saksbehandlingen, var at den pakistanske foreningen ikke hadde sendt inn en formell byggesøknad, men i stedet en forhåndsforespørsel. Slike saker blir oftest håndtert av administrasjonen, men siden saken var såpass anspent, ble det sterkt diskutert hvordan en skulle føre frem saken. Den pakistanske foreningen hadde også sendt inn en forespørsel til kommunens nærmiljøavdeling om de kunne få tildelt lokaler i bydelshuset som skulle bli bygd. Byplankontoret svarte med et nei, og skulle senere avgjøre hvordan den videre saksbehandlingen skulle bli håndtert.

Saken gikk også innom kulturutvalget.¹²² Målet var å høre uttalelser fra andre utvalg, og mot slutten av oktober skulle saken gå videre til teknisk hovedutvalg. Byplankontoret skulle ta stilling til om søknaden fra den pakistanske foreningen var en forhåndsforespørsel og ikke en formell søknad.¹²³ Byplankontoret behandlet saken og ga til slutt avslag for bruksendring. Politikerne kunne nå ta stilling til hvorvidt en kunne bygge et forsamlingshus på Lauritz Hervigs vei 1-3. Teknisk etat gikk også inn for å ikke godkjenne søknaden. Argumentet var mulig

¹²⁰ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 17. august 1993.

¹²¹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 19. august 1993.

¹²² Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 13. september 1993.

¹²³ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 11. september 1993.

trafikkproblematikk og at moskéen ville ha et for stort formålsavvik, sammenlignet hva området var brukt til. De hevdet at en moské kunne forhindre fremtidig utvikling av strøket. Tomtene lå også ved et bo- og servicesenter, som gjorde at flere mente at det ikke burde ligge en moské ved et slikt senter.¹²⁴ Fremskrittspartiet var spesielt engasjert i moské-saken. Allerede i 1993, da saken skulle opp i kulturutvalget, sendte Ulf Erik Knudsen spørsmål til utvalget angående fremgangen i saken.¹²⁵ Partiet valgte i flere anledninger å uttale seg om saken i avisen og viste en klar skepsis mot etableringen av moskéen.

Samtidig som at dette pågikk var motstanden fortsatt stor blant lokalbefolkningen på Fjell. Lokalbefolkningen hadde i denne perioden fått innsamlet ca. 500 underskrifter mot etableringen. Kommunen begynte dermed å se etter andre mulige tomter, etter ønske fra den pakistanske foreningen. Allerede hadde foreningen kjøpt to tomter på Lauritz Hervigs vei 1-3, som var på 950 kvm. Foreningen hadde også med hjelp av hovedorganisasjonen i Oslo fått én million kroner til rådighet for selve byggeprosjektet. Hverken organisasjonen i Oslo eller i Drammen hadde søkt om offentlig støtte. Eiendoms- og utbyggingsavdeling fant 15-20 aktuelle tomter for den pakistanske foreningen. Problemet var at halvparten lå på Fjell, og resten av de mulige tomtene lå i Kobbervikdalen. Området ligger ganske så nært Fjell, men en har både E18 og jernbane imellom Fjell og Kobbervikdalen. De mulige tomtene på Fjell var på Lauritz Hervigs vei 1-3 eller Laurits Grønlands vei 32. For den pakistanske foreningen var det uaktuelt å velge tomter utenfor Fjell. På grunn av den store motstanden fra de lokale på Lauritz Hervigs vei 1-3 endte de med å begynne nye forhandlinger for Laurits Grønlands vei 32.¹²⁶

I slutten av oktober i 1993 endte saken om Lauritz Hervigs vei 1-3 med et nei i teknisk hovedutvalg. Stemmene var åtte mot syv. I møtet ble det diskutert om det var rettferdig at et legesenter kunne bli bygd på Lauritz Hervigs vei 1-3, der en moské i det samme området ikke var godtatt. Arbeiderpartiet mente at begrunnelsene til innstillingen ikke var rettferdig. Andre trossamfunn hadde ikke fått avslag på grunn av økt trafikk, og mulig fremtidig stagnering i et strøk. Mindretallet, som besto av stemmere fra Arbeiderpartiet og Sosialistisk Venstreparti, mente at en heller skulle gi avslag på grunn av at de ikke nådde kravene for parkeringsplasser. De kommunale vedtektene krever at eiendommen måtte tilby 13 parkeringsplasser, mens tomtene kun hadde plass til ti. Hovedutvalgets leder Arne Holtan (H) mente at den pakistanske foreningen hadde søkt

¹²⁴ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 22. oktober 1993.

¹²⁵ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 3. september, 1993.

¹²⁶ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 11. september 1993.

om et forsamlingshus, og ikke en moské. Han mente at foreningen burde holde religion utenfor, og heller plassere slike religiøse aktiviteter til det fremtidige bydelshuset.¹²⁷

Iqbal utalte seg for den pakistanske foreningen om beslutningen fra teknisk hovedutvalg. Han hevdet at de ikke ble behandlet likt som andre trossamfunn i Drammen, og mente at argumentene om trafikkproblematikk og hensyn for fremtidens strøk ikke er gode nok begrunnelser for avslag. Iqbal uttrykket i avisen en sterk skuffelse, og mente at foreningen hadde fulgt rådene fra kommunen. Han viste til at de i 1984 fikk beskjed av kommunen om å kjøpe en tomt, for at de så skulle omregulere tomten. Hvis problematikken var tomtevalget, så mente Iqbal at kommunen burde tilbudt andre alternative tomter, slik at de kunne fått godkjent et forsamlingshus. Iqbal var oppgitt og uttalte at han ikke hadde tillit til politikerne i denne saken.¹²⁸

Etter at saken hadde vært hos teknisk hovedutvalg, begynte arbeidet med å bestemme hvilken ny tomt en kunne bruke til et slikt forsamlingshus. Allerede i starten av desember ble det varslet om to aktuelle tomter på Fjell, som lå unna etablerte boligstrøk. Forberedelsene til saken hadde ikke kommet særlig langt i denne perioden, og kommunen bestemte seg da for å begrense tilgang til informasjon. Byplankontoret slet med behandlingsskapitet, og dermed antok en at saken ville først komme opp igjen langt ut på nyåret.¹²⁹ I denne perioden kom det også opp i avisene at den pakistanske foreningen hadde anket saken. De hevdet at det nye legesenteret på Lauritz Hervigs vei 1-3 forårsaket mer trafikal økning. Advokaten Olav Røed som veiledet den pakistanske foreningen, stilte seg sterkt kritisk at det ikke ble dokumentert om et forsamlingshus ville lede til mer trafikk enn et legesenter. Røed viste også til tidligere brev fra 1988, der foreningen uttrykte sitt ønske om hjelp med å finne mulige tomter. Dette ble den gang avslått, og dermed var foreningen skeptisk til at kommunen nå skulle være behjelpelige.¹³⁰

30 desember i 1993 satte starten på en ny konflikt. Kommunaldirektøren for teknisk utvalg var med på å fremme en mulig tomt for foreningen. Det åpnet opp en mulighet for salg eller makeskifte av en tomt ved kjøpesenteret og fyrsenteret. Kommunen eide 7 mål av tomten, og ville vurdere å endre 1,4 mål av den til etableringen av forsamlingshuset. Tidligere skulle denne tomten bli brukt til et samfunnshus. Samfunnshuset ble opprettet et annet sted, og dermed sto tomten ledig for bruk. Kommunaldirektøren hevdet derfor at det ikke burde være noen kommunale hinder for salg eller makeskifte til et privat formål. I denne perioden hadde tomten vært brukt til

¹²⁷ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 29. oktober 1993.

¹²⁸ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 29. oktober 1993.

¹²⁹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 4. desember, 1993.

¹³⁰ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 8. desember, 1993.

offentlige formål, som gang- og sykkelvei og friområde. Innstillingen kom frem til at kommunen kunne starte forhandlingene, og at kostnadene for omregulering og prosjektering skulle bli dekket av den pakistanske foreningen.¹³¹

3.3 Etterdønningene av moskésjokket

I januar kom det inn til Drammens Tidene flere kritiske meningsinnlegg. 1994 var året preget av etterdønninger. Mens den første fasen hadde lagd et sjokk på Fjell, kom det nå inn flere reaksjoner om hvordan situasjonen hadde blitt håndtert. Sammenligner en denne perioden med fasen før og etter, kan en si at dette var en nedgangsperiode. Ser en denne perioden i kontekst av en 30 års periode, vil en se at 1994 var et år preget av mye strid. Dette skyldtes ikke bare reaksjonene fra 1993, men nye meninger som oppsto da det åpnet opp for et nytt tomtevalg. Walther Meiring reagerte sterkt på demografien på Fjell.¹³² I 1994 var ca. 52% ikke etnisk norske på Fjell, og at område var det tetteste bebygde området i Norge. Derved var behovet for friområder såpass sterkt, da tilbudet allerede ikke var godt nok. Han hevdet at troende kunne uten problem dra til et forsamlingshus i sentrum. Andre trossamfunn på Fjell klarte nemlig dette uten noe problem.

Konfliktene rundt valg av tomt fortsatte utover 1994. I januar det samme året vedtok teknisk hovedutvalg at de ville tilby en annen tomt og blåste liv i underskriftskampanjen. Et argument fra Thor Røed var at underskriftskampanjen handlet ikke bare om denne spesifikke tomten, men at en generelt ikke ønsket en moské på Fjell. Misnøyen ble enda større da den nye tomten var mer sentral og lå bak Fjell Shopping. Det at moskéen skulle bli plassert i sentrum av bydelen skapte enda mer misnøye blant lokalbefolkningen. Røed hevdet at det var så stor motstand mot en moské på Fjell, at det var stor sannsynlighet for at sivilulydighet ville forhindre prosjektet. Han mente også at utbyggingen av en moské ville lede til «rase- motsetninger»¹³³. Videre hevdet Røed at hvis en åpner opp for å bygge en moské for én nasjonalitet, så ville flere andre nasjonaliteter også arbeide for å få sine forsamlingshus. Mye av argumentet til kampanjen er at de etnisk norske på Fjell begynte å bli en mindre gruppe. Den økte innvandringen forringet verdien for boligmarkedet i området, og en fryktet at en moské ville forsterke denne tendensen. Kampanjen argumenterte også med at en moské vil lede til mer utflytting av nordmenn, og mer

¹³¹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 30. desember 1993.

¹³² Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 12. januar 1994.

¹³³ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 13. januar 1994.

innflytning av innvandrere. En var bekymret for en «ren innvandrer-bydel»¹³⁴, som ville gå imot målet om integrering som Drammen kommune hadde arbeidet hardt for.

En ser også motstand fra borettslagene på Fjell. De fire borettslagene gikk sammen og skrev et brev til teknisk hovedutvalg. De ønsket å utsette salg av tomt for moskéen. Dette skyldes for kort behandlingstid, og at den utvalgte tomten egentlig skulle bli brukt til å bygge på, men ble nå bevart som grøntområde.¹³⁵

Underskriftskampanjen viste til en reaksjon og en underliggende frykt hos lokalbefolkningen. Det lå spesielt en frykt i det ukjente. En kan diskutere om det har vært en for kort botid for at religionen skulle ha vært noe trivielt i samfunnet, i strid med Goodes tenkning.¹³⁶ Det fremmede blir en trussel, fordi en ikke har kjennskap til trossamfunnet og kulturen pakistanere tok med seg. Det lå opptil flere argumenter imot etableringen av en moské på Fjell, men de fleste meningene baserte seg på hypotetiske antagelser. Til og med avisen begynte i denne perioden å stille spørsmål om kampanjen skyldes «en overdreven frykt». Spesielt med tanke på at den pakistanske foreningen ønsket seg i første omgang et stort nok forsamlingshus til sine medlemmer, slik at de kan feire høytider og ha et møtested for voksne og barn. Den pakistanske foreningen bekreftet også at de ikke skulle lage ulemper eller bråk for lokalbefolkningen.¹³⁷

Pål Gulbrandsen, medlem i teknisk utvalg, var veldig skeptisk til de sterke reaksjonene som kom. Han hevdet at en burde se saken mer objektivt, og at utvalget måtte følge lovverket. Teknisk hovedutvalg skal i all hovedsak behandle saker rettferdig, og ikke etter religiøse kriterier. Det at Thor Røed hintet om aksjoner og sabotasje, hadde ingenting med saksbehandling å gjøre. Til slutt stilte Gulbrandsen spørrende om hvorvidt det er argumentene rundt friområder og trafikkøkning som ligger bak en så sterk motstand. Innlegget oppfordret at saker skulle behandles på et likeverdig grunnlag.¹³⁸

Etter de ansente meningsinnleggende som tok mye plass i lokalavisene på starten av året, kom til slutt saken opp i teknisk hovedutvalg. De to representantene fra Fremskrittspartiet som satt i teknisk hovedutvalg, stemte nei til salg av tomt til den pakistanske foreningen. De hevdet at saksbehandlingen ikke holdt mål, og at flere parter som blant annet borettslaget ikke fikk

¹³⁴ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 27. januar 1994.

¹³⁵ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 27. januar 1994.

¹³⁶ Horsfjord 2017: 25-26

¹³⁷ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 27. januar 1994.

¹³⁸ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 29. januar 1994.

muligheten til å ytre seg om saken. De mente at en burde høre mer på lokalbefolkningen, og at en ikke må selge et av de siste grøntområdene på Fjell. Tomten lå også ved en gangvei som ble mye brukt av lokalbefolkningen, og dermed var friarealet viktig å bevare.¹³⁹

Alt toppet seg i februar da det ble arrangert et nytt folkemøte. Moskésaken fikk en til sterk reaksjon fra lokalsamfunnet. I denne omgangen valgte menigheten å delta i folkemøtet, og argumenterte for sin sak. Dette ledet til «kaotiske og hissige tilstander med roping og skriking.»¹⁴⁰ Diskusjonene var lite saklig, og begge motpartene anklaget den andre for rasisme. Formannen hadde stor problemer med å holde roen, og kaoset ledet til at bydelsutvalget ble handlingslammet. De vedtok derfor å fraråde om at beliggenheten til moskéen skulle være bak butikkssenteret.¹⁴¹

Mot slutten av mai fortsatte den politiske uenigheten. Arne Martinsen (AP) hevdet at en «skulle tro vi diskuterte lagring av atomavfall».¹⁴² Han forsvarte sitt ståsted med å vise til fremmedfrykten som oppsto under møtet, og kritiserte at en ikke så byggesaken objektivt. Det kom også frem bekymring hvis en valgte å diskriminere den pakistanske foreningen. Selv om Martinsen kritiserte den lange ventetiden foreningen hadde opplevd, ble det fortsatt enstemmig for utsettelse av saken. Forslaget om utsettelse kom fra Knut E. Larsen (FrP), på grunn av ønske om befarings før mulig vedtak.¹⁴³

Noe som går igjen i de politiske møtene er ansvarsfraskrivelse og mangelen på å finne et kompromiss. En har eksempler i Norge der formelle reguleringer og dialoger skapte løsninger for partene.¹⁴⁴ Et eksempel var diskusjonen angående redusert avgift på bilene begravellesbyråer bruker for å frakte de døde. Slike «likbiler» hadde et krav på å ha et fastmontert kors på taket, for å kunne få avgiftsfritaket. I 2002 var det noen norske muslimer som tok opp denne saken, fordi de ønsket ikke at sine døde skulle bli fraktet med et kristent kors. Dette resulterte i at muslimske begravellesbyråer måtte betale mer. Dermed ønsket flere å fjerne denne regelen, noe Toll- og avgiftsdirektoratet ikke godkjente. En ønsket ikke smutthull i systemet, der bilene kunne bli brukt til noe annet. Løsningen til problemet fant en i Kirkerådets sekretariat. Vedkommende utformet sjabloner med forskjellige religiøse symboler. Det ble også lagd en modell, for å vise hvordan en kunne bytte sjabloner etter behov. Toll- og avgiftsdirektoratet ble med på løsningen, og i dag er

¹³⁹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 13. januar 1994.

¹⁴⁰ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 4. februar 1994.

¹⁴¹ Godbolt 2020: 371, Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 4. februar 1994, 16. februar 1994.

¹⁴² Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 20. mai 1994.

¹⁴³ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 20. mai 1994.

¹⁴⁴ Horsfjord 2017: 27-28

dette hjemlet.¹⁴⁵ Både muslimene og Toll- og avgiftsdirektoratet sine krav ble tilgodesett. Slike løsninger kommer frem med dialog og i et løsningsorientert miljø.¹⁴⁶ Martinsen belyste godt at det politiske miljøet ikke ønsket å skape løsning for de ulike interessegruppene, men heller å skape sterkere motsetninger. Dette er en gjennomganger i de sakene som omhandler menigheten. En skaper ikke rom for forståelse og aksept mellom de ulike partene, men heller et miljø der partiet eller sine egne interesser står i fokus.

¹⁴⁵ Forskrift om engangsavgift på motorvogn, 2001, §4-2 (2) punkt 4.

¹⁴⁶ Horsfjord 2017: 28

4 Den andre fasen – Kommunevalget

4.1 Moskésaken som blomstret opp igjen på grunn av lokalvalget

Nasjonalt kunne en på generell basis finne at nordmenn var aksepterende til innvandrere.¹⁴⁷ Kvinner, yngre i befolkningen og byfolk var oftest mer liberale. Nordmenn var generelt ikke fremmedfiendtlige, selv om det forekom enkelte fordommer. Mot midten av 1990-årene var holdningene til nordmenn relativt positive, hvis en vektlegger SSB sine rapporter fra perioden. Det som gjør valgåret 1995 såpass interessant, er hvordan media fremstilte situasjonen helt annerledes. Ofte representerer dette året kritikken og fremmedfrykten som media vektla i sine nyhetsartikler. De fanget opp mye skepsis fra folkemeningen, og det igjen ble spilt videre inn i avisene. Nasjonalt var Fremskrittspartiet nesten det eneste partiet som gjorde innvandringsspørsmålet til en av sine hovedsaker. For de andre partiene var det generelt noe en prøvde å skyve under teppet. Valgresultatet viste en reaksjon mot partienes vegring mot å debattere om innvandring. Dette ble en påminnelse om at flere følte en viss uro mot det ukjente. Skepsisen mot myndighetenes håndtering av innvandrere vokste frem, og en var bekymret for hvordan en skulle bevare godene til befolkningen. Kan en se disse nasjonale trekkene i det politiske miljøet angående moskésaken, og hvilke ståsteder hadde de ulike lokale partiene i Drammen valgåret 1995?

I 1995 var det kommunalt valg. Moské på Fjell var en av de sterkt aktuelle valgkampsakene. Den andre fasen var preget av valgkamp, men også konflikter i det politiske miljøet angående moskésaken. Stop Innvandring gikk til kommunevalg for å få gå imot moskéen på Fjell.¹⁴⁸ Partiet gjorde seg relativt gjeldende i Drammen på 1990-tallet. I 1994 var Drammen den eneste kommunen i Norge som hadde en representant i bystyret fra Stopp Innvandring. Selv om integreringsprosessen i Drammen har hatt en viss suksess, så ble dette partiet en reaksjon mot det store demografiske skiftet.¹⁴⁹ Partiet var skeptisk til at den pakistanske foreningen brukte Fjell skole som et lokale, og lurte på om det lå til grunn et politisk vedtak. De stilte seg også kritiske til lærerlønn for de som drev koranundervisning etter arbeidstiden. Partiet brant spesielt mye for saken om etableringen av en moské, med tanke på at så mange var imot. De hevdet at flertallet

¹⁴⁷ Brochmann & Kjeldstadli 2014: 357-358

¹⁴⁸ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 16. februar 1995.

¹⁴⁹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 27. januar 1994.

var imot, og at en med dette burde stoppe utbyggingen.¹⁵⁰ Partiet arbeidet senere for å etablere en underskriftskampanje mot å få en moské i hele Drammen. Denne kampanjen fikk kritikk, fordi den gikk imot religionsfrihet. Det å skrive under på en slik underskriftskampanje vil si at en prinsipielt går imot retten en har til å utøve sin egen religion.¹⁵¹

Frank V. Hove, som var representant for Stopp Innvandring i Drammen, fikk spørsmål om slike politiske underskriftskampanjer går imot religionsfrihet. Hove svarte med at en politiker skal høre på folket, og i denne saken ville ikke lokalbefolkningen ha en moské. Han mente også at dette ikke var en generell byggesak som fylkesmannen vedtok, og derfor måtte en akseptere resultatet fra underskriftskampanjene. Hussein svarte med dette at han ikke var overrasket over Hove sitt ståsted, men mente at en også må se muslimer som velgere.¹⁵²

Noe som i sterk grad skilte Stopp Innvandring fra Fremskrittspartiet var at partiet så på asylsøkere og flyktninger som ulovlig innvandring. Hove hevdet at Drammen hadde fått nok innvandrere, og innvandringspolitikken burde bli bestemt av folkeavstemninger. Partiet stilte seg spesielt positivt til innvandringsstoppen fra 1975, og mente at dette burde etterprøves. Det ble også hevdet fra partiet at Drammen var utrygt om nettene, og dette skyldes ungdomsgrupper med andre etnisiteter. Det måtte slås hardere ned på volden. Partiet ønsket at de med annen bakgrunn som ble dømt for vold, burde bli utvist fra Norge. I likhet med Fremskrittspartiet ønsket Stopp Innvandring å sette en stopper for moskéen.¹⁵³ Flere av representantene fra partiene ønsket en folkeavstemning for å avgjøre moskésaken. Noe Borislav Jensen (FrP) fortsatt mente var et behov i 1999, da tomtesaken for lengst hadde blitt avklart.¹⁵⁴

Arbeiderpartiet var et parti som viste visse usikkerheter angående saken. I den ene perioden støttet de til den pakistanske foreningen. Da spesielt viste de sterk skepsis rundt begrunnelsen til avslaget for tomteendringen på Lauritz Hervigs vei 1-3. På den andre siden ønsket de ved flere forekomster å utsette saken, og å forlenge behandlingstid. Under kommunevalget arbeidet Arbeiderpartiet for en sterkere nærmiljøpolitikk. Dette gjaldt spesielt utarbeiding av veier, og moskésaken. Arbeiderpartiet ønsket at den pakistanske forsamlingen skulle få en moské, men at denne måtte ligge i sentrum.¹⁵⁵ Utover valgkampen uttalte de opptil flere ganger skepsis

¹⁵⁰ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 28. august 1993

¹⁵¹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 27. januar 1994.

¹⁵² Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 16. februar 1995.

¹⁵³ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 29. juli 1995.

¹⁵⁴ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 15. mars 1999.

¹⁵⁵ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 15 mars 1995.

mot den politiske håndteringen av moskésaken, og hevdet at det var en klar forskjellsbehandling.¹⁵⁶

Det var ofte Høyre som diskuterte mot Arbeiderpartiet. Partiet støttet som oftest administrasjonens håndtering av moskésaken, og viste sterk støtte da saken angående Lauritz Hervigsvei 1-3 kom til bystyret for andre gang. De hevdet at nå var avslaget mer korrekt, fordi en fikk en mer presisert lovhjemmel fra administrasjonen.¹⁵⁷ Diskusjonen om moskéens beliggenhet skapte splittelse i Høyres formannskapsgruppe. Johan Østerhus, tidligere leder for Drammen Høyre og presten på Fjell, stilte seg kritisk til at enkelte i partiet ville åpne opp for Fjell som beliggenhet. Han mente at en moské ville skape ytterligere tendenser til segregering, der ordet ghetto ble ofte brukt av de blå partiene i diskusjoner om Fjell.¹⁵⁸ Tore Opdal Hansen, som var gruppeleder i bystyret, ønsket en avgjørelse etter valget, slik at partiet ikke skulle komme i skade for å miste aktuelle velgere. Hansen gikk ut i DT-BB for å sikre velgere at denne avgjørelsen fra formannskapet sto han og flere i partiet ikke bak. Høyre skulle fortsette kampen mot en moské på Fjell, fordi det var uklokt å gjøre området mer attraktivt for mennesker med en «fremmedkulturell bakgrunn».¹⁵⁹ Årsaken til at Høyre stemte for å lete etter en mulig tomt på Fjell, var at formannskapet ellers hadde fått flertall for å vedta moské på Lauritz Hervigs vei 1-3. Kompromisset ble dermed en mulig vei for å fortsette utsettelsen av saken.¹⁶⁰

Hussein viste klar misnøye da Høyre ble med på å finne mulige tomter på Fjell til den pakistanske foreningen. Han hevdet at dette var tomme ord, og at foreningen ble lovet dette på starten av 1990-årene. Fem år etter står de fortsatt i kamp mot kommunen. Hussein sammenlignet moskésaken med andre trossamfunn som har fått etablert seg på Fjell, og mente det lå klar diskriminering til grunn.¹⁶¹

4.2 Meningsmålingen

I 1995 igangsatte DT-BB i samarbeid med Norfakta en ny meningsmåling om moskébyggingen. Det kom frem at to av tre i Drammen var imot etableringen av en moské i sitt område. Halvparten ønsket en mengderegulering på hvor mange innvandrere som kunne bosette seg i et borettslag.

¹⁵⁶ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 25. august, 1995.

¹⁵⁷ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 25. august, 1995.

¹⁵⁸ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 8. september 1995.

¹⁵⁹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 9. september 1995.

¹⁶⁰ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 9. september 1995.

¹⁶¹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 7. september 1995.

64 prosent var imot en moské, og 15 prosent ville ikke gjøre seg opp en mening. Undersøkelsen viste at 21% var for. Det som er bemerkelsesverdig med spørreundersøkelsen var at flere menn var positive for en by-moské enn kvinnene.¹⁶² Noe som ikke var gjeldene i den tidligere undersøkelsen, og heller ikke i Holocaust-senter sin undersøkelse. Det som fortsatt er sammenfattende, gjaldt gruppen over 50 år som var mest imot en ny moské. En ser også sammenheng med at de med lengre utdanning, var generelt mer positive til en moské.¹⁶³ Det var bare 8% av de med kortere utdannelse som var åpne for en moské i sitt bo område.¹⁶⁴ Spørsmålet angående kvoter viste lite kjønns- og aldersforskjeller. Det var bare utdannelsesnivået som skilte seg ut, og her viste det samme resultatet, om en mer åpenhet fra de med høyere utdannelse.

Avisen sammenlignet disse svarene med en lignende undersøkelse i Oslo. Det viste seg at de fra hovedstaten var mer skeptiske til bosettingsregulering av innvandrere i et borettslag. Det var bare 36 prosent som ønsket en slik kvoteordning. I denne undersøkelsen ble det spurt om hvilke parti en støttet. Det viste seg at 71 prosent av de som støttet Fremskrittspartiet, var positive til kvotering. Media belyste at dette ikke var en så stor overraskelse, men at de var mer sjokkert over at 53 prosent av de som støttet Senterpartiet, var åpne for en slik ordning. Det var bare 23 prosent av senterpartivelgere som tok avstand fra en slik ordning, noe som var det laveste fra de fleste andre partiene.

Iqbal, som da var leder for Innvandrerrådet, var ikke overrasket over resultatet til spørreundersøkelsen. «Dette er noe vi opplever til daglig, en blanding av rasisme, fremmedfrykt og uvitenhet.»¹⁶⁵ Han hevdet at det var bra at slike holdninger kom frem til overflaten. Mye av problematikken rundet moskéutbyggingen hevdet Iqbal skyldtes uvitenhet. Det la en undertone av fremmedfrykt med ordet moské, som medførte at en ikke kunne se at bygningen skulle være en litt større enebolig. Det skulle heller ikke være noen karakteristiske kulturelle trekk som kunne minnes om en moské.

Ordføreren i Drammen, Turid Wickstrand Ivsersen (H), var bekymret for splittelsen denne saken medførte lokalt. Undersøkelsen viste til en større fremmedfrykt i Drammen enn det ordføreren hadde trodd. Selv om politikerne hadde igangsatt ulike tiltak for integrering, viste seg at nordmenn var generelt lite interessert. Selv om en opprettet møteplasser, så var det sjeldent at nordmenn brukte disse tilbudene. Ivsersen og utlendingsleder John Dutton etterlyste flere

¹⁶² Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 2. oktober 1995.

¹⁶³ Holocaust-senteret 2017: 2

¹⁶⁴ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 2. oktober 1995.

¹⁶⁵ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 2. oktober 1995.

holdningsbaserte tiltak. Dutton var ikke overrasket over fremmedfrykten som kom frem i undersøkelsen. Han hevdet at en kunne finne disse holdningene i avisene, og i valgresultatet. Spesielt med tanke på Fremskrittspartiet hadde gjort et såpass fremrykk i Drammen.

På den andre siden viste Nils Stablum skuffelse over at ikke flere ønsket en slik regulering. Han var leder for Fjellhagen Borettslag. Han stilte seg kritisk til slike reguleringer. Lovverket åpner ikke for slike reguleringer av enkeltgruppers valg av bosettelse. Han stilte seg også kritisk til om slike undersøkelser burde bli gjennomført, fordi det resulterer i større splittelse blant ulike grupper i samfunnet.¹⁶⁶

4.3 Nei til moskéen uten en lovhjemmel

Den pakistanske foreningen valgte å anke saken videre til fylkesmannen. Saken gikk først innom kommunestyret den 13 august 1994, og det støttet teknisk hovedutvalg. Kommunen vedtok at klagen fra den pakistanske foreningen ikke skulle tas til følge. Dermed endte saken igjen hos fylkesmannen.¹⁶⁷ Fylkesmannen besluttet i februar 1995 å oppheve vedtaket fra kommunen. Kommunen hadde ikke lovhjemmel for å nekte endringen på Lauritz Hervigs vei 1-3, og dermed gikk saken til en ny behandling i kommunestyret. Fylkesmannen hevdet at begrunnelsene ikke holdt mål. Det var lite sannsynlig at et forsamlingshus av denne typen ville skape hindring av utviklingen av strøket. Fylkesmannen var også kritisk til at byggherren ikke fikk mulighet til å rette feilen angående for få parkeringsplasser. I diskusjonen om det lå forskjellsbehandling til grunn, svarte fylkesmannen med at dette ikke var tilfellet. Selv om det var bygd et legesenter i området, så ville forsamlingshus fortsatt hatt et «et vesentlig strøksavvik». Fylkesmannen ba også kommunen om å vurdere en reguleringsplan.¹⁶⁸ Hussein fra den pakistanske foreningen var fornøyd med svaret fra fylkesmannen, og ønsket å løse parkeringsproblematikken, slik at de 10 planlagte parkeringsplassene ble til 13 plasser.¹⁶⁹

Problematikken ved å ikke legge til grunn en lovhjemmel, er at personlige meninger blir lagt til grunn. En går dermed bort fra en formell byggesak, til å heller vektlegge hva en synes om saken. Kommunen vedtok fortsatt nesten et halvt år etter med et nytt nei. I denne omgang begrunnet kommunen sin avgjørelse ved å vise til §78 i plan- og bygningsloven fra 1985.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 2. oktober 1995.

¹⁶⁷ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 13. august 1994.

¹⁶⁸ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 14. februar 1995.

¹⁶⁹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 16. februar 1995.

¹⁷⁰ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 19. august 1995.

Paragrafen kunne brukes til å bevare boligstrøk. Bedrifter og andre virksomheter som etter kommunen sitt skjønn medvirker til vesentlig ulempe for beboere, må ikke bli etablert.¹⁷¹

Moskésaken ble ikke bare en roterende sak innenfor kommunen, men ble også en av de viktigste sakene i lokalvalget.

4.4 Klagen

Etter kommunevalget skulle det nye tekniske hovedutvalget ta stilling til klagen de fikk fra Jamaat-e-Ahle-Sunnat Islamic Organization.¹⁷² I denne perioden hadde Laurits Grønlands vei 32 og Fjellsveien 6-10 blitt vurdert som ikke egnet. Advokaten Røed stilte seg kritisk til om et slikt forsamlingshus måtte gå gjennom en reguleringsplan for eiendommen. Denne avgjørelsen sendte fylkesmannen tilbake til kommunen, og ba de om å vurdere problemstillingen. Foreningen hevdet at kommunen ikke ønsket å ta en slik vurdering, og de antok dette skyldtes mangel på lovhjemmel. Kommunaldirektøren rådet teknisk hovedutvalg om å avise klagen og at klagen skulle gå opp til fylkesmannen for en ny vurdering.

Saken gikk tilbake til fylkesmannen, da i form av en klagesak. Fylkesmannen hadde «arrestert kommunen i feil lovanvendelse»¹⁷³, og menigheten klagde på dette grunnlaget. Arbeiderpartiet var det eneste partiet som stemte for forsamlingshuset. Arne Martinsen (AP) hevdet at det ikke lå noe grunnlag for å nekte menigheten et forsamlingshus på Lauritz Hervigs vei 1-3. De stemte derfor at klagen skulle bli tatt til følge. Martinsen gikk ut med påstanden at en organisasjon ble forhindret en lovlig bruksendring, og mente at en nå bedrev forskjellsbehandling. Han påpekte igjen at andre menigheter har sine lokaler, og med dette burde situasjonen rettes opp i. Av de 15 medlemmene i teknisk hovedutvalg, stemte ti imot. Utvalgsleder Arne Holten sto fast på argumentene om økte trafikkulempes, vesentlige strøksavvik og støy. Han opplyste også om at kommunen skulle fortsette å være hjelpelige med å finne en annen tomt. Helge Solberg (AP) påpekte at en allerede hadde brukt to år på å prøve å finne en mer egnet tomt på Fjell, og undret seg om lederen hadde glemt dette. Høyre-representanten Ellen Vera Høye forsvarte lederen med å informere om at Lauritz Hervigs vei 1-3 er et villaområde på Fjell. Målet var å finne

¹⁷¹ Plan- og bygningsloven 1985: §78

¹⁷² Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 14. november 1995.

¹⁷³ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 17. november 1995.

et egnet tomt slik at det flerkulturelle kunne bevares, men akkurat denne tomten mente Høye hadde for store strøksavvik.¹⁷⁴

4.5 Året en endelig fant en aktuell tomt.

Etter en intens valgkamp, kunne en se i 1996 en nedgang i mediedekningen. Fallet skyldtes at kommunen fant en tomt som ville løse konflikten rundt tomtevalget. 11 stemmer gikk til at administrasjonen skulle utarbeide et forslag til en reguleringsplan. Fire stemte mot, som var tre fra Fremskrittspartiet og én fra Drammen Byliste. Tomten som skapte fremgang i saksprossen var Fjellsveien 6-10, og det var nå vedtatt et flertall for at administrasjonen skulle utarbeide en reguleringsplan for området. Tomten var eid av Drammen Energinett KB. De var åpne for å gi fra seg tomten, hvis de kunne bytte mot nabotomten. Nabotomten var privat eid, og eieren var villig til å selge eiendommen til kommunen. Eiendommen var ikke i dette tidspunktet regulert til noen formål, men kultursektoren ønsket en reguleringsplan som vurderte tilgangen til marka, og hvorvidt en kunne etablere parkeringsplasser for turgåere.¹⁷⁵ Kommuner utarbeider en reguleringsplan før en begynner selve byggeprosjektet. Reguleringsplanen vil så gå til en høring, før den endelig blir sendt til politiske organer for votering.¹⁷⁶

Kultursektoren ble dratt inn, fordi Jamaat-E-Ahle-Sunnat-Islamic Organization ikke hadde råd til kostnaden av en reguleringsplan. Teknisk hovedutvalg vedtok at kommunen skulle utarbeide og bekoste reguleringsplanen, fordi friluftsinnteresser skulle bli ivaretatt. Selv om det nå ble utført en reguleringsplan, så betydde ikke dette at organisasjonen fikk denne tomten. Teknisk hovedutvalg må også stemme over reguleringsplanen. En slik prosess kan ta lang tid, med tanke på at en også har to behandlinger etter at teknisk hovedutvalg har godkjent reguleringsplanen. Førstegangsbehandling innebærer offentlig ettersyn. Her kan naboer og andre fremme sine uttalelser og innvendinger. Andregangsbehandlingen går tilbake til hovedutvalget og kan eventuelt få bygge-godkjennelse.¹⁷⁷

Mye av problematikken for den pakistanske organisasjonen var at prosessen stoppet fort hos teknisk hovedutvalg, og i førstegangsbehandlingen på grunn av den massive reaksjonen fra lokalbefolkningen. Situasjonen bedret seg ikke da det ble anklager for saksbehandlingsfeil. 13.

¹⁷⁴ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 17. november 1995.

¹⁷⁵ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 16. februar 1996.

¹⁷⁶ Store norske leksikon reguleringsplan, 25. august 2020.

¹⁷⁷ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 16. februar 1996.

mai utlyste Danvik og Fjell bydelsutvalg til avisen, at de ikke hadde fått mulighet til å uttale seg om reguleringsplanen. De ønsket dermed at saken skulle bli sendt til bydelsutvalget for videre uttalelser, før en fortsatte med prosessen.¹⁷⁸ Det var først 13. januar i 1997 at moske-saken angående tomtene Fjellsveien 6-10 kom opp til Danvik og Fjell bydelsutvalg.¹⁷⁹ Det var et enstemmig nei mot reguleringsplanen. De to representantene fra Arbeiderpartiet valgte å stemme imot, noe som viste en klar splittelse innad i partiet i denne saken. To representanter fra Drammen Byliste foreslo å plassere forsamlingshuset på Grønland. Begrunnelsen lå i at dette området hadde gode muligheter for kollektivtransport og parkeringsplasser. Det ble også hevdet av kommunalministeren Opseth at saken ble behandlet på lik linje som andre regulerings saker, noe Høyre også stilte seg bak.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 13. mai 1996.

¹⁷⁹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 8. januar 1997.

¹⁸⁰ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 5. mars 1997.

5 Den tredje fasen – Den økte striden som til slutt endte med en løsning

5.1 Konferansen som kunne stoppet etableringen

I den tredje fasen var det en stor lokalkonflikt, før en gikk mot en klargjøring av saken. I perioden før selve folkemøtet i 1997 kunne en se en klar spenning i avisene og i lokale samlinger. Avisene var preget av flere meningsinnlegg, men i 1997 kunne en finne flere innlegg som støttet etableringen. Sammenlignet med innleggene fra 1995, var det flere forskere og politikere som støttet menigheten. Menigheten hadde også tidligere engasjert seg mye i avisen, men nå deltok de også i en konferanse.

Religionshistoriker Lena Larsen stilte seg veldig kritisk til at menigheten ikke fikk en moské. Hun hevdet at det var en menneskerett å ha tilgang til en moské, og at politikerne burde skamme seg over hindringene de hadde skapt. Religionshistorikeren uttalte seg på en lokal konferanse. Det var Utlendingseksjonen i Drammen kommune som hadde holdt konferansen på Islamsk Kultursenter. Det var flere byråkrater, politikere og flere andre interesserte som møtte opp. Temaet, som var «Islam i Drammen», skapte så mye engasjement at flere endte opp med ståplasser. Det var først da moské-saken kom frem som undertema, at det ble en voldsom debatt. Shahid Iqbal representerte menigheten, og forklarte teologisk hvorfor en trengte en moské. Innenfor den muslimske lære og tradisjonen har muslimer behov for en moske i sitt nærmiljø.¹⁸¹

Larsen som selv er muslim og leder for Oslokoalisjonen for tros- og livssynsfrihet¹⁸² mente det var skammelig at lederen av innvandrerrådet nesten måtte beklage seg for ønsket om å etablere en moské. Minoriteter har et behov for et sosialt sted der en kan bevare nasjonale, kulturelle og religiøse likheter. Hun hevdet også et slik møtested ikke skader lokalbefolkningen, og heller kan få ned kriminaliteten. En moské kan også bli brukt for å integrere både menn og kvinner. Hun mente også at politikerne burde applaudere engasjementet. Til slutt rådet hun menigheten å klage til menneskerettsdomstolen, hvis politikerne stoppet etableringen. Frank Hove fra Stopp Innvandring tok frem underskriftskampanjen under konferansen, og mente at en burde lytte mer på de etnisk norske. Larsen beskrev denne underskriftskampanjen som noe «skremmende» og «grusomt». Birhte Bjørnstad (H) hevdet at det ikke er en menneskerett å ha

¹⁸¹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 14. januar 1997.

¹⁸² Universitetet i Oslo 2009.

beliggenheten av moskéen på Fjell. Arbeiderpartipolitiker Helge Hansen sa seg også enig med Bjørnstad, at en moské ville lede til mer ghettofisering på Fjell.¹⁸³

Etter konferansen skrev to politikere hvert sitt meningsinnlegg i DT-BB. Ulf Erik Knudsen (FrP) ytret skuffelse over hvordan ulike meninger ledet til personangrep. Larsen fikk sterk støtte fra Shahid Iqbal som var forkjemper for moskéen og Arbeiderpartipolitiker. Selv om Knudsen var imot Larsens uttalelser, så kom det ikke som en overraskelse. Knudsen påpekte at Fremskrittspartiet ofte har fått kritikk for sine holdninger, og blir ofte kalt rasister, nazister eller andre sterke ord. Det politikeren fra Fremskrittspartiet reagerte på var at Drammen kommune betalte og arrangerte en slik konferanse, der en kom med usaklige og dømmende meninger angående partiet. Han hevdet at argumenter som menneskerettigheter og religionsfrihet kan uten problem bli bevart i Norge, men en kan ikke forvente å få en religiøs bygning hvor som helst. En må dermed se at andre parter også kan bli berørt, som for eksempel naboer. Knudsen ga en oppfordring til Helga Hansen (AP) om å dele sine meninger med resten av sine parti kollegaer, fordi partiet var såpass splittet i denne saken.¹⁸⁴ Splittelsen i Arbeiderpartiet, der personlige meninger utfordret partilinjen, kan forklare hvorfor prosessen tok så lang tid. Iqbal var forkjemper for saken, og sannsynligvis hadde en agenda. Selv om Iqbal var inhabil i flere av sakene som omhandlet moskésaken¹⁸⁵, kan en stille spørsmål rundt rollen han tok på seg. Representere han Arbeiderpartiet eller den islamske organisasjonen?

På den andre siden var Helga Hansen skeptisk til moskéen. Konsekvensene av en slik sakshåndtering er at en går fra politikere som representerer sitt parti, til å heller fremme egne ståsteder. Dette kan være en av hovedårsakene til at saken ble sendt frem og tilbake mellom politiske organer og forskjellige klageinstanser. Til slutt stilte Hansen spørsmål rundt behovet for enda en moské i Drammen, da det allerede var tre i kommunen. Spesielt med tanke på at de fleste etnisk norske var såpass imot enda en moské.

Shahid Iqbal svarte på Knudsen sitt meningsinnlegg. Noe som kom tydelig frem var vanskeligheten med å skille om han representerte Arbeiderpartiet eller menigheten. Hans argumenter startet oftest med «Vi ønsker». Den skiftende rollen i meningsinnlegget viste frem en personlig agenda fra politikeren. Noe som er interessant i Iqbal sitt innlegg er hvordan han argumenter mot de økonomiske bekymringene andre politikere hadde påpekt. Han mente at det

¹⁸³ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 14. januar 1997.

¹⁸⁴ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 19. februar 1997.

¹⁸⁵ Drammen Byarkiv, UTSKRIFT AV MØTEBOK / Bystyret, FJELLSVEIEN 6-10, ENDRET REGULERINGSPLAN-SLUTTBEHANDLING, 0032/03, 02/07903-023, 25. februar 2003: 1

var menigheten som ville ta disse kostnadene, men dette gjald i all hovedsak bare selve bygningen.¹⁸⁶ Dette viste seg å ikke stemme da en nærmet seg århundreskiftet. Menigheten sendte inn et brev til kommunen om mulig bistand til byggeprosjektet.¹⁸⁷ Knudsen sin bekymring hadde et holdepunkt.

Videre poengterte Iqbal at Stopp Innvandring fikk 5 prosent av stemmene på Fjell. Han mente at partiet var fremmedfiendtlige, og at det heldigvis bare var 5 prosent av befolkningen som delte slike holdninger. Noe en kan diskutere er hvorvidt andre med slike «holdninger» kan ha stemt på partier som Fremskrittspartiet, Høyre, Drammen byliste eller eventuelt hans eget parti. Flere politikere innad i Arbeiderpartiet var åpne om at de var imot etableringen av moskéen, og dermed kan en heller ikke «renvaske» sitt eget parti. Det var flere partier som var imot etableringen av moskéen på Fjell, og en kan ikke utelukke at alle de andre 95% er for moskéen. Til slutt hevdet Iqbal at han hadde tillit til demokratiet og FNs menneskerettighetserklæring.¹⁸⁸ Men i et tidligere intervju med DT-BB uttalte Iqbal at han hadde mistet tilliten til demokratiet og systemene i det norske samfunnet.¹⁸⁹ En kan spørre seg om det politiske vervet har gjort at han endret sin mening, eller om han i større grad ble mer verbalt nyansert i sine uttalelser.

5.2 Mot en klargjøring av tomtesaken

I formannskapet 19 august 1997 stemte et stort flertall for at Jamaat-E-Ahle-Sunnat-Islamic Organization kunne få godkjent reguleringsplanen. Saken gikk dermed videre til bystyret for den endelige avgjørelsen.¹⁹⁰ Bystyret ga klarsignal for at organisasjonen kunne få etablere sitt forsamlingshus. En var ganske sikker på at bystyret skulle stemme for etableringen, men det oppsto en times lang og opphetet debatt. Kari Palm og Gunnar A. Lindass hevdet at det ikke fantes noen bedre alternativer, og derfor måtte si seg enig i forslaget. Lindass håpet at bygningen skulle se ut som «vakker moské» og ikke som et klassisk forsamlingshus. Odvar Sundling var uenig med sine partikolleger, og sto heller bak å utsette saken. Jørn Wad (FrP) hevdet at et forsamlingshus kom nå til å skape mer uro i området. Han stilte seg også kritisk til at en stemte imot ønskene til lokalbefolkningen. Frank Hove fra Stopp innvandring ønsket at en folkeavstemning skulle

¹⁸⁶ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 19. februar 1997.

¹⁸⁷ Drammen byarkiv, JAMAAT-AHLE-SUNNAT-ISLAMIC ORGANIZATION - BYGGING AV FORSAMLINGSHUS PÅ FJELL, 99/05082, L80, TSBD/TSDB/JOAS, 26. august, 1999: 1

¹⁸⁸ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 19. februar 1997.

¹⁸⁹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 27. august 1993.

¹⁹⁰ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 20. august 1997.

bestemme utfallet. Forslaget fra Fremskrittspartiet om å utsette saken, for å sende den til teknisk hovedutvalg fikk bare 12 stemmer for, og derimot 57 stemmer mot seg. Ketil Køber (V) hevdet det var godt at en endelig hadde fått tatt en beslutning, og påpekte at et forsamlingshus kunne utvikle området kulturliv. Det var da 13 år siden organisasjonen hadde sendt inn sin første søknad. Det var stor glede fra medlemmene i organisasjonen, og Hussein håpet på at bygningen skulle stå ferdig om et år.¹⁹¹ Moskéen fikk til slutt godkjenning i teknisk hovedutvalg 14. november 1997.¹⁹²

16 måneder etter at organisasjonen fikk muligheten til å etablere et forsamlingshus på Fjellsveien 6-10, sto fortsatt tomten urørt. 13 år etter første søknad var sendt, og etter mange uenigheter angående saken, endte fylkesmannen med den endelige godkjennelsen 9. desember 1997. Årsaken for at en ikke kunne begynne byggeprosessen var at henvendelser fra organisasjonen ikke hadde blitt besvart av kommunen. Iqbal var svært skuffet over kommunens håndtering og hevdet at dette var reine trenering og ba om en forklaring. Ledelsen i Drammen kommune beklagde forsinkelsene under et bystyremøte og at henvendelsene ikke var grundig nok besvart. Derfor skulle de innkalle den islamske foreningen til et møte. Hovedproblemet for kommunen var at de ikke fikk deler av eiendommen fra grunneier til en ønsket pris for begge partene. Kommunen oppdaget også behovet for å lage en kombinert salg- og utbyggingsavtale. Dette ønsket de for at rollene skulle bli klargjort før den eventuelle utbyggingen. Spørsmålene lå i hovedsak om kommunen eller utbygger skulle ha det økonomiske ansvaret innenfor grunnerverv og teknisk opparbeidelse. Ordføreren håpet at et avtaleutkast var klart for teknisk hovedutvalg starten av 1999.¹⁹³

Et år etter hadde en fortsatt ikke fått noen avklaring i saken. Det var uklart om hva som skyldtes den lange saksbehandlingen, og om hele forklaringen lå på treg kommunal behandlingstid. Iqbal ytret igjen klar skuffelse over den lange saksbehandlingen, og de forsinkelsene som tok sted. Helge Moen som var prosjektsjef, innrømte til avisen at kommunen ikke hadde gjort mye fremgang det siste året. Problematikken lå i finansieringen. Det var usikkert hvem som skulle ta regningen på kostnadene for å etablere vei, kloakk, vann og strøm inn til et forsamlingshus. Kommunen åpnet opp for å ta deler av kostnadene. Den store uenigheten lå ikke bare i fordelingen, men i all hovedsak i beløpet. Kommunen la frem at grunnlags-investeringene ville ende på cirka én million kroner. Den islamske foreningen kom frem til et annet tall. De hevdet

¹⁹¹ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 27. august 1997.

¹⁹² Drammens Tidende og Buskeruds Blad 14. november 1997.

¹⁹³ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 17. desember 1998.

at beløpet kom på 2 millioner før en kunne starte prosessen med å etablere selve bygningen. Bygningen i seg selv som skulle være på 200-300 kvm, antok å koste rundt 3 millioner. Iqbal hevdet at foreningen hadde sendt inn «gjentagende purringer», og ønsket å få klarhet i situasjonen. Foreningen fikk hjelp av sin nye advokat Tor Ingebrigtsen til å forhøre seg om statusen til saken. En endte med å tilkalle kommunen og foreningen til et møte, for å diskutere fremgangen og kostnader. Foreningen håpet at kommunen ville være med på å dekke mer av kostandene i henhold til grunnlagsinvesteringene. Moen hevdet at byutviklingsavdelingen hadde muligheter til å se om de kunne finne en mer rimelig løsning. Utover dette måtte politikerne eventuelt avgjøre om kommunen skulle bidra med å dekke mer av kostnaden.¹⁹⁴

Mot slutten av 1999 håpet organisasjonen igjen at i løpet av neste året ville moskéen stå klar. Iqbal hadde stilt spørsmål om hvorvidt kommunen bedrev bevisst trenering. Helle Birgitte Andreassen (AP) stilte også spørsmål rundt forsinkelsene. Møtet ble holdt mellom både medlemmer fra organisasjonen, Iqbal og sjefen i byutviklingsavdelingen. Resultatet var at bydelsutvalget skulle fremme sak angående kostnadene til teknisk hovedutvalg. Menigheten skulle på sin side få i orden en skisse av byggeprosjektet, samt en finansieringsløsning.¹⁹⁵ Uklarhetene skulle ha blitt løst opp, og Helge Moen uttalte at han var fornøyd med møtet. Iqbal trodde at moskéen kunne begynne byggeprosessen til sommeren, men Moen ville ikke gi noen slike løfter. Moen hevdet at det var positivt at den islamske foreningen hadde anskaffet seg tomten. Senere skulle redegjøringen av prosjektet opp til politikerne. Reguleringsplanen kom frem til at eiendommene i seg selv kom på 550 000 kroner. Administrasjonen søkte kommunen om å dekke 2,5 millioner til infrastruktur, jf. budsjettet til 2001. Infrastrukturen omhandlet endring i trafikk, parkeringsplasser, vann og avløp. Menigheten skulle dekke 332 000 kroner, samt omkostninger.¹⁹⁶ De skulle også dekke halvparten av kostandene for veien inn på tomten, og fylle kravet til antall parkeringsplasser som var nødvendig for et slikt formål.¹⁹⁷

Jørn Wad (FrP) hevdet at Drammen kommune bedrev subsidiering av forsamlingshuset, som var beregnet for en spesifikk religiøs gruppe. Han la frem at det ikke var meningen at skattebetalere skulle ta en slik regning. Den islamske foreningen ønsket at kommunen skulle

¹⁹⁴ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 9. desember 1999.

¹⁹⁵ Drammen Byarkiv, Notat, FORSAMLINGSHUS - JAMAAT-AHLE-E-SUNNAT-ISLAMIC ORGANIZATION REFERAT FRA MØTE 15.DES 1999, 99/02003, L-80, 15. desember 1999: 1

¹⁹⁶ Drammen Byarkiv, SAKSFRAMLEGG, GJENNOMFØRING AV REGULERINGSPLAN FOR FJELLSVEIEN 6-10, FORSAMLINGSHUS JAMAAT-E-AHLE-SUNNAT-ISLAMIC-ORGANIZATION, 99/02003, L-80, 1999 i.d: 1-3

¹⁹⁷ Drammen Byarkiv, SAKSFRAMLEGG, FORSAMLINGSHUS PÅ FJELL - OFFENTLIG VEI OG PARKERINGSPLASSER 99/05082-017, L-80 i.d: 1

betale deler av infrastrukturen, mens politikerne var usikre om det lå inne i kommunens forslag. Moen ønsket ikke å uttale seg om kommunen hadde planer om å dekke dette. I tillegg påpekte Moen at kostnadene for et planarbeid hadde vært minimale, og at en som oftest uansett får slike kostnader i en omregulering.¹⁹⁸

5.3 Hvor ble det av moskéen?

Kirkesamfunnet viste en støtte og et godt samarbeid med den muslimske organisasjonen utover århundreskiftet. Biskopen Sigurd Osberg satt til og med spørsmålstegn ved at bygningen ikke sto på plass enda, og var kritisk til at kommunen ikke hadde vært mer behjelpelig. Det var enkelte som syntes det ikke var passende at en biskop åpnet opp for andre religioner, og burde heller bruke tid på å spre den kristne lære.¹⁹⁹ Andre hevdet at islam som religion ville undergrave samfunnets normer og struktur. En støtte til islam ble dermed en støtte til å vike fra den norske kulturen.²⁰⁰ Innad i kirkesamfunnet fikk kommentaren en mikset tilbakemelding. De negative kommentarene endte med at biskopen måtte nyansere sitt budskap. Han formidlet i senere tid at han sto ved sin første uttalelse, men ønsket ikke en «islamisering» av samfunnet. Fortsatt understreket Osberg at norske muslimer har rett til å kunne utøve sin egen religion.²⁰¹

Det at Osberg viste støtte til menigheten fikk en klar holdningsendring i samfunnet. Flere enn bare enkeltpolitikere tok til ordet i avisen, og debatterte imot de som var imot etableringen av en moské. Meningsinnleggene oppfordret til mer nestekjærlighet, gjensidighet og toleranse. En argumenterte også teologisk mot enkelte utsagn, og viste til at kristendommen og islam har opptil flere likheter.²⁰² Dette skifte fikk ikke bare enkeltindivider til å snakke for den pakistanske menigheten, men kirkesamfunnet ble i senere tid en tydelig støttespiller. Ingen forventet at en biskop skulle snakke for en moské. Det ble stilt spørsmål om det var forsvarlig av en biskop under embetsutøvelse, å støtte en annen menighet.²⁰³ På den andre siden kan en se hvordan det uventende ledet del i lange løp til en mer positiv strømning i meningsinnleggene.

¹⁹⁸ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 21. desember 1999.

¹⁹⁹ Drammens Tidende, 22. desember 2000.

²⁰⁰ Drammens Tidende, 3. januar 2001, 5. februar 2001.

²⁰¹ Drammens Tidende, 10. januar 2001.

²⁰² Drammens Tidende, 5. februar 2001.

²⁰³ Drammens Tidende, 10. januar 2001.

5.4 Økonomiske forhandlinger

Perioden mellom 1999 til 2001 bar vitne til forhandlinger om hvem som skulle dekke kostnadene for infrastrukturen og tomteplassen. I 2000 ble saken også utsatt i teknisk hovedutvalg, og det ble flere møter mellom menigheten og kommunen.²⁰⁴ Jamaat-E-Ahle-Sunnat-Islamic Organization søkte i 2001 om grensejustering. Deler av Fjellsveien 6-10 fikk nye adresser, og etableringen på Solsvingen 116 ble godkjent. Tomten ble «avsett til allmennyttig formål, forsamlingshus».²⁰⁵ Grensejusteringen førte til at en fikk en større tomt på Fjell, der en i senere tid kunne starte søkeprosessen for selve etableringen av moskéen. På grunn av at så mange parter var involvert i saken, konkluderte forhandlingene med at den nye tomten ville koste 550 000 kroner. Menigheten og Drammen kommune kom frem til at de skulle dele kostnaden. Dermed endte menigheten med å betale 275 000 kroner, pluss avgifter.²⁰⁶

I starten av 2002 ble det vedtatt i formannskapet at de skulle gå inn for en utbyggingsavtale.²⁰⁷ Rådmannen fikk også tillatelse til å bistå. Avtalen innebar den offentlige veien og parkeringsplasser. For at menigheten skulle dekke opparbeidelsen av parkeringsplassene, skulle de i tillegg betale et fast beløp basert på kravet for nødvendige parkeringsplasser. Rammebetingelsene fra kommunen lå på 2 millioner kroner.²⁰⁸ Det var flere årsaker til at det tok så lang tid mot århundreskiftet før en løsning til reguleringsplanen ble utarbeidet. Utenom saksbehandlingstiden tok det tid i forhandlingene for å anskaffe seg den private eiendommen. Da en endelig kom til en enighet angående tomten, var det usikkert hvem som skulle dekke kostandene til infrastruktur og parkeringsplasser. Det var først i denne perioden at kommunen kunne dekke disse utgiftene.

²⁰⁴ Drammen Byarkiv, JAMAAT-AHLE-SUNNAT-ISLAMIC ORGANIZATION - BYGGING AV FORSAMLINGSHUS, 99/05082, L80, 20. mars 2000: 1

²⁰⁵ Drammen Byarkiv, BEGJÆRING OM FRADELING, 99/05082/012/JOAS, L80, 16. august 2001: 1

²⁰⁶ Drammen Byarkiv, FJELLSVEIEN 6-10, REGULERINGSPLAN - TOMT TIL TRANSFORMATORSTASJON OG FORSAMLINGSLOKALE, 99/05082/013/JOAS, L80, 27. september 2001: 1

²⁰⁷ Drammen Byarkiv, TOMTEOVERDRAGELSER - ADKOMST TIL TRAFØ-TOMT, 99/05082/018/JOAS, L80, 4. april: 1

²⁰⁸ Drammen Byarkiv, FORSAMLINGSHUS PÅ FJELL - OFFENTLIG VEI OG PARKERINGSPLASSER, 0056/02, 99/05082-020, 2. april 2002: 1

6 Den fjerde fasen – Minareten som satte en midlertidig stopper for etableringen

6.1 Minaret

1990-årene hadde vært en periode med mange intriger angående moskésaken. Dette gjaldt spesielt valg av beliggenhet. Den fjerde fasen oppsto under utarbeidningen av reguleringsplanen til moskéen. Motsetningene fra 1990-årene kom sterkt tilbake i det politiske miljøet. Diskusjonen rundt å ha en moské var ikke over, selv om tomtevalget var vedtatt. Den store forskjellen mellom de tidligere fasene og denne fasen, var at konflikten sto i større grad mellom menigheten og enkelte politiske partier.²⁰⁹ I den fjerde fasen var ikke lokalbefolkningen i nærheten like engasjerte som de var i 1990-årene, i stedet var det klimaet mellom menigheten og enkelte politikere som opplevde en høy spenning.

Etter det ble klart at kommunen og menigheten skulle inngå en utbyggingsavtale, gikk reguleringsplanen videre til ulike høringer. En kan se fra vedlegg 1 de ulike instansene saken gikk gjennom.²¹⁰ Administrasjonen har gjennom hele prosessen hatt lang behandlingstid, men også begått flere saksbehandlingsfeil og uriktig dokumentering. For eksempel viser vedlegget en klar feilkilde, da dokumentet var sist oppdatert 2002, men viser til hendelser i 2003. En gjenganger er usikkerhet i saksbehandling, men også mangel på forståelse for regelverket og bruk av lovhjemmel.

Saken fikk en midlertidig stopp i februar 2003, da reguleringsplanen skulle behandles i bystyret. Reguleringsplanen ble ikke godkjent, fordi politikerne oppdaget at bygningen skulle ha et 20 meter høyt tårn.²¹¹ Tårnet var en minaret, som ofte en moské har en eller flere av. Minareten benyttes til bønnerop. Visuelt er den ofte tynn, og med rik utsmykning.²¹² Menighetens leder, Khadim Hussain, og leder av Innvandrerrådet, Yousuf Gilani, hevdet at politikerne pådrev bevisst trenering av saken. De var rasende over avgjørelsen. Etter 15 år hadde en fortsatt ikke fått etablert en moské. De påpekte at Drammen ofte sammenlignet seg med andre byer, men de hadde større vegringer med å tilrettelegge for religiøs integrering enn i andre kommuner og land i Europa. 11% av befolkningen i Drammen var i denne perioden muslimer, og Gilani stilte seg kritisk

²⁰⁹ Drammens Tidende, 20. februar 2003, 26. februar 2003, 19. mars 2003.

²¹⁰ Drammen byarkiv, Bilagsliste FJELLSVEIEN 6-10, ENDRET REGULERINGSPLAN, 02/07903, L80, 1 mars 2002: 1-2

²¹¹ Drammens Tidende, 20. februar, 2003.

²¹² Store norske leksikon 2020.

til at såpass mange sto uten en tradisjonelt bygd moské. Tempoet på etableringen medførte at Iqbal ironisk uttalte seg om bygningen først ville være klare for sine barnebarn. Hussain hevdet at motstanden fra politikerne var personlig. «Jeg oppfatter dem som nyrasister»,²¹³ var en uttalelse som Hussain sa i raseri ved avgjørelsen. Nye tegninger etter forskjellige avgjørelser innebærer økonomiske konsekvenser for foreningen. Arkitekter har sin pris, og prosjektet var nå vurdert til å koste mellom seks til syv millioner. Iqbal hevdet at alt var klart for å kunne begynne byggeprosessen, men på grunn av de mange utsettelsene stilte han seg kritisk til om det var selve bygningen som var problemet. Var politikerne redde for menneskene som skulle bruke bygningen? Moskéen skulle være en åpen arena, og ønsket ikke å skape et lukket miljø. Til slutt hevdet Iqbal at de partiene som stemte for utsettelse satte et dårlig eksempel for befolkningen. Det at partiene ønsket integrering, men ikke var åpne for å gå i forveien, var en stor skuffelse for Iqbal.

Selv om den islamske foreningen fikk godkjenning av tomten i 1997, tok det seks år før reguleringsplanen var klar for politikerne. Terje Tollefsen (D) sendte inn et forslag om utsettelse av saken 18 februar 2003.²¹⁴ Dette fikk han støtte fra Høyre, Fremskrittspartiet, Bylisten og Kristelig Folkeparti. Dermed fikk forslaget flertall, og saken endte igjen med en utsettelse. Ordføreren Lise Christoffersen undret seg over hvorfor flertallet ønsket å utsette saken. Tollefsen kunne ha svart på hvorfor flertallet kom frem til et slikt vedtak, men han ble fratatt sin taletid. Dette skyldtes at han tidligere hadde gått for langt i sine ytringer, da han hevdet at islam hadde kvinnefiendtlige utgangspunkter.

Fremskrittspartiet og Demokratene fant det underlig at ingen hadde klagd under høringen, spesielt med tanke på at moskésaken i 90-årene hadde møtt en såpass sterk lokal motstand. Dermed var de kritiske til om saken hadde fått tilstrekkelig belysning.²¹⁵ Demokratene stilte spørsmål til administrasjonen om hvorfor klagen fra 1997 ikke ble trukket inn i saken. Administrasjonen svarte med å si at alle berørte var informert, og at det var ikke innsendt noen nye klager til akkurat denne saken.²¹⁶ Det politikerne kunne diskutere var selve reguleringsplanen. Drammens Byliste var også kritisk til at den islamske organisasjonen skulle kunne få en minaret. Kristelig Folkeparti og andre partiet trodde saken handlet om en tilfartsvei og ikke selve

²¹³ Drammens Tidende, 20. februar 2003.

²¹⁴ Drammens Byarkiv. UTSKRIFT AV MØTEBOK / Bystyret. FJELLSVEIEN 6-10, ENDRET REGULERINGSPLAN – SLUTTBEHANDLET. 0022/03. 02/07903-015. 18. februar 2003.

²¹⁵ Drammens Tidende, 20. februar 2003.

²¹⁶ Drammen Byarkiv, Notat, TILLEGGSSOPPLYSNINGER TIL SAK 0022/03 FJELLSVEIEN 6 - 10, ENDRET REGULERINGSPLAN, 02/07903, 28. februar 2003: 1

forsamlingshuset. Noe som viste seg å være feil, og dermed ønsket de andre partiene å sette seg inn i saken på nytt.²¹⁷

Noe som er bemerkningsverdig er anbefalingen om en minaret som kom fra kommuneadministrasjonen.²¹⁸ Det at administrasjonen rådet menigheten til å etablere et tårn, som kunne føre til en lengere søkeprosess, er rimelig spesielt med tanke på den allerede lange moskésaken. Administrasjonen anbefalte menigheten å etablere et tårn, så lenge den besto av «god arkitektonisk utforming» og at minareten ikke skulle tas bruk med utrop.²¹⁹ Det var ingen innsigelser i perioden da reguleringsplanen ble utformet. Freddy Hoffmann hevdet på sin side at bydelskomiteen ikke hadde fått tilsendt tidligere dokumenter som belyste de nye planene. Han påsto at administrasjonen drev med hemmeliggjøring og medvirket i «muldvarparbeida». Saken var nemlig ikke på sakskartet, og kom først opp etter et ønske fra politikerne om å få den opp.²²⁰

Menigheten på sin side hevdet at de kom med en form for kompromiss, en moské skal som oftest ha fire minareter. Planen var at materialene til spiren skulle være av glass, og at i mørket ville den lyse. Det var i dette tidspunktet uaktuelt med bønnerop. For menigheten lå det et religiøs og kulturelt behov for en minaret. Tårnet symboliserer at bygningen er en moské, og ikke en vanlig bygning. Den islamske foreningen gikk i denne perioden mer bort fra at bygningen skulle være et forsamlingshus, til at den skulle være en moské. Dette skyldtes mye oppfordringer fra den tidligere arkitekten og leder i teknisk hovedutvalget Gunnar A. Lindaas fra Arbeiderpartiet. Han hevdet at tegningene fra 1997 var for ynkelig, og ønsket at byen skulle få en flottere bygning. Målet fra Lindaas var et foreningen skulle få en bygning de var stolte av, og at flere ville dratt langt for å besøke. Han hevdet også at 20 meter ville skille seg ut i liten grad i sammenheng med andre høyhusbebyggelser, spesielt med tanke på den 67 meter høye pipen på fyringssentralen.²²¹

I formannskapet ble det et flertall med Høyre og Arbeiderpartiet om å godkjenne minareten på 20 meter. Bygningen ble omtalt som særegen, og som en stor bygning på 9,5 meter over bakken. Under formannskapsmøte var det store konflikter og saken gikk gjennom flere voteringer.²²² Hoffmann fra (Frp) og Ellioner Moen fra (D) påsto det hadde blitt utøvd feil i saksbehandlingen da det ikke hadde kommet inn noen protester under høringen, og ønsket

²¹⁷ Drammens Tidende, 20. februar 2003.

²¹⁸ Drammens Tidende, 26. februar 2003.

²¹⁹ Drammen Byarkiv, Notat, TILLEGGSSOPPLYSNINGER TIL SAK 0022/03 FJELLSVEIEN 6 - 10, ENDRET REGULERINGSPLAN, 02/07903, 28 februar 2003: 1

²²⁰ Drammens Tidende, 26. februar 2003.

²²¹ Drammens Tidende, 20. februar 2003.

²²² Drammens Tidende, 19. mars 2003.

dermed å utsette saken. Det ble diskusjoner også om utseende på bygningen. Varaordføreren og Kristelig folkeparti-politikeren Einar Skalstad ønsket å fjerne tårnet, noe Jan Petter Juriks fra Bylisten også sa seg enig i. Motstanderne til minareten fikk bare fire stemmer. Juriks foreslå å senke gesimshøyden, der Skalstad fremmet at gesimshøyden ikke skulle overstige 9,5 m. Det var bare to stemmer for forslaget, og dermed falt forslaget.²²³ De hevdet at det ikke lå noen ideologiske årsaker for disse kravene angående gesimshøyden til bygningen. Det er ikke uvesentlig å diskutere høyden til en bygning. Dette skyldes at med en gang noe er over 8 meter i gesimshøyden og 9 meter i mønehøyden, trekkes det inn andre hjemler og i enkelte tilfeller vil det være behov for dispensasjon fra kommunen.²²⁴

Det siste ordet gikk til Tore Opdal Hansen (H), da han påpekte at det var «hyggelig at Høyre kom på vippen, og at partiet dermed var garantister for at muslimene endelig fikk en moské».²²⁵ Under formannskapet fremmet Tore Opdal Hansen (H) å legge inn en protokolltilførsel for å underbygge Høyres historiske posisjon i saken. Hansen forklarer at partiet ønsket et forsamlingshus i sentrum, men godtok et forsamlingshus på Fjell etter nye avtaler. For å skape forutsigbarhet og troverdighet til kommunen valgte partiet å avslutte en lang sak.²²⁶

En kan diskutere om det var et behov for en slik konstatering fra partiet, samtidig som ønsket om å fremme et politisk poeng understrekes. Høyre kunne vippe saken, og det var dermed de som fikk æren av å avgjøre saken. Det at Høyre tok æren i saken, er i seg selv interessant, da de i starten var mot moskéen. Tore E. Hansen (AP) besvarte uttalelsen med at «det var hyggelig at han endelig fikk støtte for det han hadde ment». Han hadde i tre perioder snakket for moskéen, selv om partiet var såpass splittet i saken. Arve Vannebo fra Bylisten gratulerte til slutt muslimene. Iqbal, som representant fra menigheten, gikk rett etter avgjørelsen til pressebenken og hevdet at det var unødvendig med kommentarer. Han smilte stort og fortalte at han hadde kjempet for moskéen siden han var 17 år, til denne dagen da han var 46.²²⁷

I kommunestyret kom saken opp 25. mars og innstillingen om den endrete reguleringsplanen ble vedtatt. Det som var interessant med dette møtet var protokolltilførselen fra demokratene. Ellinor Moen fra (D) la til en protokolltilførsel angående minareten. Partiet

²²³ Drammen Byarkiv, UTSKRIFT AV MØTEBOK / Formannskapet - driftsstyret for økonomi og plansaker, FJELLSVEIEN 6-10, ENDRET REGULERINGSPLAN-SLUTTBEHANDLING, 0056/03, 02/07903-020, 18. februar 2003: 1-2

²²⁴ Plan- og bygningsloven, 1985, §7 & §70

²²⁵ Drammens Tidende, 19. mars 2003.

²²⁶ Drammen Byarkiv, UTSKRIFT AV MØTEBOK / Formannskapet - driftsstyret for økonomi og plansaker, FJELLSVEIEN 6-10, ENDRET REGULERINGSPLAN-SLUTTBEHANDLING, 0056/03, 02/07903-020, 18. februar 2003: 1-2

²²⁷ Drammens Tidende, 19. mars 2003.

fremmet at hvis reguleringsplanen ble vedtatt, skulle en tinglyse at tårnet eller moskéen ikke kunne ta i bruk bønnerop. Grunnen for at partiet valgte en protokolltilførsel i stedet for å fremme et forslag til votering, er at protokolltilførselen vil følge saken. Etter at en reguleringsplan er vedtatt, vil saken gå videre til en byggesak. Fordelen med en protokolltilførsel er at partiene ikke må ta en endelig avgjørelse til denne problemstillingen.²²⁸ Bønnerop ble tross alt senere en kontroversiell sak, og hadde sitt startskudd i denne spesifikke protokolltilførselen.

6.2 Reaksjoner angående minareten

Kommunen ga på 2000-tallet et klarere signal om tillatelse til å etablere en moské på Fjell, men fortsatt var det klare uenigheter lokalt. I en spørreundersøkelse offentliggjort av Drammens Tidene var nær halvparten av de som ble spurt i varierende grad uenig om å etablere moskéen på Fjell. Avisene hadde store overskrifter om hvordan «Moské-saken splitter folket».²²⁹ Av de 500 deltakerne svarte 26 prosent at de var helt uenig og 23 prosent at de var uenig. Det var bare 46 personer eller ni prosent som var helt enig i bystyres vedtak. Det påpekes også at 140 personer, altså 28 prosent var enig i vedtaket, og 14 prosent hadde ikke bestemt seg.²³⁰

Undersøkelsen kom frem til de samme resultatene som forskningen Holocaust-senteret har gjennomført. Misnøyen mot en moské var høyest blant de eldre.²³¹ Av de som var under 40 år, var flertallet for moskéen. Shahid Iqbal hevdet at dette var en positiv strømning. Han mente at skolesystemet bidrar til å fjerne fremmedfrykten og heller fremme felles interesser og likhet. Ønsket for moskéen var at dette skulle bli et forsamlingshus der alle er inkluderte. Dette er noe Ap-politikeren mente kom til å bli spredt til lokalbefolkningen.²³²

Torill Freyer, tidligere leder for Drammen kvinnesaksforening, kommenterte befolkningens negative oppfatning. Hun argumenterte for at antrekk har mye å si for hvordan en blir oppfattet. I Norge har det vært en skepsis mot muslimer, noe Freyer hevdet skyldtes at religionen går imot norske premisser. Innlegget bar preg av å stille spørsmålet om islam var en kvinneundertrykkende religion. Hun savnet informasjon om kvinners posisjon i islam, og spesielt om hvorvidt de kunne

²²⁸ Drammen Byarkiv, UTSKRIFT AV MØTEBOK / Bystyret, FJELLSVEIEN 6-10, ENDRET REGULERINGSPLAN-SLUTTBEHANDLING, 0032/03, 02/07903-023, 25. februar 2003: 1-2

²²⁹ Drammens Tidende, 6. juli 2003.

²³⁰ Drammens Tidende, 6. juli 2003.

²³¹ Holocaust-senteret 2017: 2

²³² Drammens Tidende, 6. juli 2003.

delta i en moské. Freyer mislikte at det er andre forutsetninger for kvinner enn menn, spesielt med tanke på deltakelse og bruk av hijab.²³³

Reaksjonene i seg selv gikk ikke mot minareten eller utseende på moskéen. Kritikken gikk imot selve religionen og fremmedfrykten som vokste frem hos en del i befolkningen. De dominerende demografiske grupper vektla symbolikken en moské har, mer enn behovet enkelte mennesker har for en slik bygning. Det lå en klar redsel om en moské ville skape avskjerming mot storsamfunnet, og om hvorvidt det ville stoppe integreringen. Andre argumenter var at religionen gikk imot norske verdier, og om moskéen ville skape rom for å utføre moralsk forkastelige handlinger.

6.3 Økonomi

Mellom den fjerde og femte fasen lå det en lang periode med lite mediedekning. Årsaken var at byggeprosessen tok mange flere år enn planlagt fra menighetens side. I perioden 2003 til 2009 opplevde menigheten økonomiske vansker, og byggeprosessen måtte stoppes flere ganger. Menigheten hadde håpet at finanskrisen i 2008 skulle medvirke til at bygge kostnadene ville gå ned, men uansett var menigheten avhengig av å samle inn nok penger. I denne perioden ble saken sett på som en av de eldste og mest problematiske byggesakene innen Drammens historie. Etter en lang politisk kamp, hadde alle formaliteter vært i orden i en lang periode. Veien inn til tomten var også ferdigstilt i 2005, og tegningene av bygningen var også godkjent i 2003. Prosessen tok så lang tid at tegningene igjen måtte godkjennes.

Innad i menigheten hadde det vokst frem en sterk dugnadsånd. Flere donerte penger til prosjektet, slik at ønsket om en moské på Fjell kunne oppnås i praksis.²³⁴ Problemet var at prosjektet hadde blitt for stort. Den estimerte kostnaden av moskeen i 1999 var på 3 millioner²³⁵, men hadde nå i 2009 økt til 25 millioner. Mye av årsaken for den økte kostnaden skyldes at en i første omgang ønsket et forsamlingshus. Forsamlingshuset skulle være litt større enn en enebolig. Endringen fra en litt stor enebolig, til en stor moské har økonomiske konsekvenser. Selv om andre muslimske menigheter og stiftelser støttet prosjektet, var det ikke mulighet til å starte byggeprosjektet.²³⁶ Prisvekst kan også ha vært en medvirkende faktor til budsjettoverskridelsene.

²³³ Drammens Tidende, 26. februar 2003.

²³⁴ Drammens Tidende, 17. februar 2009.

²³⁵ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 9. desember 1999.

²³⁶ Drammens Tidende, 17. februar 2009.

Våren i 2010 erklærte menigheten starten på byggeprosjektet. I denne perioden hadde menigheten endret navnet sitt til Minhaj Ul Quran Internasjonal Drammen, som betydde «Veien av Koran». I den 30 år lange perioden har menigheten endret navn flere ganger. Årsakene kunne være nye ledere eller sammenslåinger med andre menigheter.²³⁷ Det nye navnet til menigheten og den offisielle erklæringen, kan ha vært viktig for å få motivasjonen opp til sine medlemmer. De fikk støtte fra prosten i Drammen, Øystein Magelssen. Han hevdet at dette var en stor begivenhet for Drammen, og at prosjektet fremmet religionsfrihet i et flerkulturelt samfunn. Det fins et behov i en internasjonal by for at befolkningen kan utøve sin religion og kultur. Magelssen hevdet at trossamfunn er essensielt for individets utvikling. Den lange prosessen hadde medvirket til en god utvikling i samfunnet, spesielt med tanke på å akseptere at enkelte grupper i samfunnet har et behov for trosutøvelse. Magelssen påpekte hvordan samarbeidet mellom islamske menigheter og kristne menigheter har over flere år fått styrket sin kontakt og tillit. Et slikt samarbeid var essensielt for å skape forståelse og gode levevilkår i et flerkulturelt samfunn.²³⁸

6.4 Lån

Menigheten hadde samlet inn åtte millioner, men for å fortsette byggeprosjektet måtte de ta et lån. 20 familier tok opp hvert sitt lån på 250.000 kroner. De er disse familiene som ble bærebjelken for prosjektet. I 2011 hadde menigheten begynt byggeprosjektet, og en håpet på å kunne bruke noe av bygningen til påsken samme år. Menigheten brukte Fjell-senteret som sitt møtepunkt, men opplevde sterke begrensninger. Behovet for en moské var dermed stor, og flere uttrykket ønsket om å bidra. En metode menigheten brukte for å øke effektiviteten i innsamlingsprosessen var å selge mursteinene som skulle bli brukt i prosjektet. Mursteinene rundt bygningen ble solgt for 100 kroner per stykk. Grunnsteinene fikk en viktig symbolsk betydning for medlemmene, og ble derfor per stykk solgt for 70.000 kroner. Kvinnene fikk en spesielt viktig betydning i innsamlingsarbeidet. De utførte festivaler og ulike arrangementer, og fikk slik inn flere hundre tusener til prosjektet. Selve bygningen kunne ikke bli bygd som et dugnadsprosjekt, på grunn av arbeidsmiljøloven. Dermed var de ulike innsamlingsmetodene essensielle for å kunne få etablert moskéen. Selv om såpass mange i menigheten ble med på innsamlingen, var det fortsatt

²³⁷ Godbolt 2020: 373

²³⁸ Drammens Tidende, 6. april 2010.

en økonomisk begrensning på hva de kunne gi. En mulighet var at de andre like menighetene i utlandet kunne bidra. Menigheten hadde like trossamfunn i 93 andre land.²³⁹

Et halvt år etter byggeprosjektet startet håpet menigheten at de kunne starte prosessen med å bygge hovedbygget. Etter nye avtaler med et entreprenørfirma, så situasjonen lysere ut. Årsaken for forsinkelsene lå i en kald vinter med lite drift. Det hjalp heller ikke situasjonen da en underleverandør gikk konkurs. Bygningen som sto i starten av 2012, var ment for administrasjonen. Hovedbygningen var antatt å koste 14 millioner, og menigheten hadde ikke fått klargjøring fra banken. Flere medlemmer i menigheten begynte å presse lederen og styret etter informasjon vedrørende sakens fremgang.²⁴⁰

Mye penger lå på spill, både for enkeltindivider og menigheten sine ressurser. Selv om byggeprosessen var i gang, var det fortsatt uroligheter om det noen gang ville komme et ferdig produkt.

6.5 Tilliten som ble strukket blant medlemmene

Uroligheten som hadde vokst blant medlemmene viste seg å være begrunnet. Etter nesten to år innså menigheten at en måtte endre planene, og at de måtte se etter billigere alternativer. Den nye løsningen var at bygningen skulle bli mindre. De fikk leiet inn Steinland Multiplan AS for nye byggetegninger. Det lå en klar usikkerhet om hvor mye en ville få ned kostnadene. Problemene menigheten hadde var at byggetillatelsen nå igjen hadde gått ut. En ny søkeprosess, med planer som ikke er fastsatte, kunne ha medvirket til en lengre prosess.²⁴¹ Hovedårsaken i denne perioden for at det tok så lang tid å etablere moskéen, lå i for å få økonomiske midler. Dermed endte menigheten å først bli ferdig med moskéen i 2020.

Det var ikke bare en endring i byggeprosjektet som tæret på tilliten blant medlemmene. I 2017 kom det frem at generalsekretæren i menigheten hadde svindlet 150 000 kroner fra Nav og underslått 245 000 kroner fra den muslimske organisasjonen.²⁴² Vedkommende tilsto alt i retten. I første omgang var det bare svindlet fra Nav som ble omtalt i media. Da saken kom opp i media, trakk vedkommende seg fra sine verv i menigheten og i Islamsk Råd Norge. Ledelsen i menigheten tok en kontroll av sin økonomi og regnskap, og oppdaget at den tidligere generalsekretæren

²³⁹ Drammens Tidende, 18. januar 2011.

²⁴⁰ Drammens Tidende, 22. mars 2012.

²⁴¹ Drammens Tidende, 10. november 2014.

²⁴² Drammens Tidende, 29. juni 2017, 23. august 2017, 31. august 2017.

hadde også begått underslag ved å overføre små summer til seg selv. Pengene hadde gått til private formål. Vedkommende endte med å overføre tilbake summen for underslaget, og dermed opplevde ikke menigheten et økonomisk tap. Problemet for menigheten gjaldt ikke bare et midlertidig økonomisk tap, men at tilliten innad hadde blitt sterkt redusert. Tilliten var allerede strukket med den lange byggeprosessen, uten tydelig fremgang. Underslag fra en av lederne svekket giver-lysten drastisk. Dette er spesielt alvorlig i et byggeprosjekt, der finansieringen besto i all hovedsak av giverlysten og frivillighetsarbeidet til medlemmene.

6.6 Menigheten fikk sin drøm oppfylt

Etter en 30 års lang både politisk og økonomisk kamp gikk en mot slutten av prosjektet. Det var en stor seier da hovedbygget ble ferdig i starten av 2020. De manglet enda mye på innsiden, som for eksempel mihraben. Mihraben kan sees på som alteret til moskéen.²⁴³ Bygningen ble regnet som den eneste moskéen i Viken som fyller de religiøse kravene. Det er bare seks moskéer i Norge som er bygd som en tradisjonell moské. Fem av moskéene har sin beliggenhet i Oslo, mens moskéen i Drammen er den eneste som ligger utenfor hovedstaten.

Moskéen åpnet opp for at mennesker med alle bakgrunner kunne ta del, og skapte et større spillerom for kvinnene i menigheten. Det er ikke vanlig at kvinner i like stor grad som menn drar til en moské i Norge, men det ble etablert et galleri for kvinnene slik at de kunne ta større del i menigheten.²⁴⁴ Kvinne hadde også sin egen forening som igangsatte ulike arrangementer.²⁴⁵ I startfasen for en del innvandrere var det mer uvanlig at kvinner deltok i moskéen. På et nasjonalt nivå har lengre botid ført til at flere kvinner tar del i det religiøse nivået. Dette kan variere fra de forskjellige miljøene²⁴⁶, men en kan se at flere menigheter har en struktur som ligner på et samfunnshus. Kvinnene tar med seg kulturelle, nasjonale og sosiale tilbud til menigheten. Dette leder til at tilbudet menigheten gir til sine medlemmer er større enn bare religionsutøvelse.²⁴⁷

Styrelederen Mukthar hevdet at dette viste et ønske om tilpasning til de norske verdiene. En kan også vurdere om kvinnene sin deltakelse under innsamlingsperioden, skapte mer rom for inkludering innad i menigheten. Den øverste etasjen er også tilrettelagt for sosiale

²⁴³ Drammens Tidende, 5. oktober 2021, 16. februar 2020.

²⁴⁴ Drammens Tidende, 7. oktober 2021.

²⁴⁵ Byavisa Drammen, 18. mars, 2020.

²⁴⁶ Jacobsen 2018: 148

²⁴⁷ Ødegård et al. 2014: 129

begivenheter.²⁴⁸ Dette innebærer at moskéen skal være noe mer enn bare til teologisk bruk. Det ble en møteplass, eller som tidligere nevnt et forsamlingshus, for flere i Drammen. Planen videre for menigheten var at flere av gudstjenestene skulle bli fremført på norsk, og at en kunne tilrettelegge for flere moderne løsninger.²⁴⁹

Flere medlemmer fra menigheten har fortalt om sin deltakelse i prosessen. De hevdet at det politiske miljøet på 1980- og 1990-tallet var preget av motstand mot det fremmede. På den andre siden fortalte representanter fra menigheten at sine foreldre som kom til Norge som arbeidsinnvandrere, hadde lite forståelse om det politiske systemet. Selv om de ønsket en moské på Fjell, så var ikke norskkunnskapene eller forståelsen av de juridiske kravene gode nok til å realisere drømmen på 1980-årene. Det nye samfunnet var ikke bare ukjent for de pakistanske arbeidsinnvandrerne, men også noe nytt for politikerne og de etnisk norske i lokalsamfunnet. På 1990-tallet begynte minoriteten å få et større nettverk i lokalsamfunnet. En norsk kollega foreslo å skifte ønsket om en moské, til et forsamlingshus. Til tross for at menigheten skiftet strategi, tok prosessen lang tid, før de kunne sette spaden i jorden.²⁵⁰ Da menigheten endelig hadde kommet seg over det politiske hindre, møtte de en krevende økonomisk situasjon. Prosjektet hadde blitt større, og krevde dermed flere ressurser enn det medlemmene kunne tilby. Menigheten endte dermed opp med å lage en mindre bygning, og fortsatte dugnaden med å samle inn midler til prosjektet.²⁵¹ Innsamlingen fra medlemmene og til slutt et banklån på opp mot 20 millioner løste det økonomiske problemet. Moskéen kostet til slutt 25 millioner, og enda var det en del på innsiden som mangler.²⁵²

I denne perioden arrangerte Muslimske Dialogforum og Stopp Islamisering Av Norge i et debattmøte. Målet var å skape bruer og forståelse. Sammenligner en denne debatten med de tidligere folkemøtene og konferansene, gikk denne mye roligere for seg. En kunne tro at møte mellom en islamsk organisasjon og SIAN, som er veldig omdiskutert i Norge, ville ledet til en mye mer tilspisset situasjon. Begge partene gikk ut positive fra møtet, og var åpne for flere slike samtaler. Slik åpenhet og rolige diskusjon var utenkelige da moskésaken var på sitt høydepunkt i det politiske miljøet.²⁵³ 2020 var en periode der en trodde de sterke motsetningene hadde roet seg, og denne konferansen var med på å understreke denne påstanden. Det viste seg påstanden

²⁴⁸ Drammens Tidende, 16. februar, 2020.

²⁴⁹ Drammens Tidende, 16. februar, 2020.

²⁵⁰ Byavisa Drammen, 18. mars, 2020.

²⁵¹ Drammens Tidende, 16. februar 2020.

²⁵² Byavisa Drammen, 18. mars 2020.

²⁵³ Drammens Tidende, 31. oktober 2020.

ikke stemte. I 2021 fremmet menigheten et ønske om bønnerop to minutter før fredagsbønnen hver fredag. Ønsket la fundamentet for en ny konflikt mellom menigheten og enkelte i lokalbefolkningen.

7 Den femte fasen – Ønsket som vekket til live konflikten på Fjell

7.1 Bønnerop

Mellom den fjerde og den femte fasen var det en mer rolig periode. Det kunne se ut som om lokalsamfunnet på Fjell hadde akseptert moskéen. Roen viste seg å forsvinne da menigheten ønsket å ta i bruk bønnerop. En fikk tilbake en konflikt mellom menigheten, det politiske miljøet og en del etnisk norske på Fjell. Situasjonen brakte tilbake de sterke motsetningene. Spørsmålet er om motsetningene alltid har ligget der, eller om de ble bragt tilbake via gamle minner for lokalsamfunnet.

Et år etter at bygningen sto, startet diskusjonen rundt bønnerop for fullt. Styrelederen Sajid Mukhtar uttalte da offentlig at menigheten ønsket bønnerop. Han hevdet at bønnerop før fredagsbønnen ville lede til et mer integrert samfunn. Som sett lovet de tidligere lederne flere ganger at de ikke kom til å lage diskusjoner rundt bønnerop. Dette var et av hovedargumentene i den hete politiske kampen; de skulle være en rolig menighet, uten bønnerop. Menigheten hadde til og med gått inn i en avtale med Drammen kommune om at de ikke skulle ha bønnerop, for å få godkjent minareten. Minareten skulle den gang bare stå som et symbol.

I 2021 argumenterte menigheten at bønnerop ville fremme religionsfrihet. Det var først ved handling og aksept at Norge kunne vise ekte religionsfrihet. Ønsket kom fra en generalforsamling der styret gikk inn for å innføre bønnerop. Generalforsamlingen endte med å åpne opp for forslaget, og satte ned en prosjektgruppe. Mukhtar hevdet at generalforsamlingen var på menighetens side, så alt lå i prosjektgruppens hender. Bønneropet i seg selv skulle vare i to minutter før fredagsbønnen, noe Mukhtar hevdet var ufarlig. De skulle heller ikke bruke store høyttalere. Ønsket om bønnerop lå ikke i et praktisk behov, men uttrykte heller interesse for å ta vare på en tradisjonell muslimsk verdi. En kan sammenligne bønnerop med kirkeklokker. Det er ikke essensielt at en kirke må bruke kirkeklokker, men de signaliserer starten på en seremoni.²⁵⁴ For muslimer er fredagsbønnen det viktigste ritualet i uka. Fredagsbønnen er en utvidelse av den daglige middagsbønnen som gjennomføres etter at solen står på sitt høyeste. Imamen bruker ofte fredagsbønnen til å preke om aktuelle og eksistensielle spørsmål. Noe som skiller fredagsbønnen fra andre bønner, er språket imamen bruker. Til vanlig preker imamen på arabisk, men i en

²⁵⁴ Drammens Tidende, 5. oktober 2021.

fredagsbønn er det menigheten sitt språk som blir brukt. I Norge har det blitt mer vanlig at fredagsbønnen blir holdt på norsk.²⁵⁵

På grunn av tidligere kamper var styrelederne klare for en ny runde i konflikten. De hevdet at menigheten ikke ønsket flere konflikter og håpet at prosjektgruppen kunne se om bønnerop var gjennomførbart. Det viste seg å være en riktig forventning at bønnerop ville skape en ny splittelse. Både i kronikker og på sosiale medier kom det frem sterke reaksjoner. I den generelle befolkningen svarte de fleste at de ikke hadde noen sterke formeninger om saken. Fortsatt kom det frem noen meninger om at en ikke burde akseptere bønnerop, og at bønnerop kom til å «ødelegge landet». På den andre siden utalte en afghansk mann i 50-årene at avgjørelsen burde bli tatt av flertallet.²⁵⁶

7.1.1.1 Politiske argumenter angående bønnerop

Kristin Surlien, gruppeleder i Høyre, støttet ønsket om bønnerop.²⁵⁷ Hun hevdet at bønnerop var noe en kunne venne seg til og som kunne lede til mer lik behandling og aksept i et mangfoldigsamfunn. Både representanter fra Rødt og Venstre støttet argumentene til Surlien. Ulf Erik Knudsen (FrP) var den andre siden fryktet at en slik godkjenning ville oppmuntret flere andre menigheter til å søke om bønnerop. Det at en tradisjonelt skal be fem ganger om dagen kunne lede til at alle menighetene ønsket å ha opptil fem ganger daglig, og det ville bli vanskelig å stramme inn på et senere tidspunkt. Knudsen hevdet at menigheten burde holde det de hadde lovet. Gro Nyhus (SP) støttet Knudsen, og hevdet at hele forutsetningen for aksepten rundt etableringen av en moské på Fjell lå i at de ikke skulle ta i bruk bønnerop. Nyhus hevdet også at denne saken kunne forlenge en splittelse i lokalbefolkningen.

Bønnerop var heller ikke noe som falt i smak hos Trond Johansen (KrF). Han hevdet at kirkeklokker har en historisk og kulturell norsk verdi for landet, mens bønnerop var noe fremmed og kunne skape større avstand i lokalbefolkningen. Johansen var spesielt skeptisk til hvordan naboene i området ville komme til å reagere på bruk av bønnerop. Selv om Johansen viste en klar skepsis i saken, ønsket han å opprettholde religionsfriheten. Han understreket også at bønnerop ikke kom til å bli en trussel mot den kristne kulturarven.

²⁵⁵ Horsfjord 2017: 92-93

²⁵⁶ Drammens Tidende, 5. oktober 2021.

²⁵⁷ Drammens Tidende, 5. oktober 2021.

Arbeiderpartiet på sin side ville ikke ta stilling til saken. De hadde ikke fått behandlet tematikken innad i partiet, og ville bare komme med uttalelser hvis menigheten sendte inn en søknad. Fortsatt var det enkelte i partiet som kom med personlig kommentar. Partiet pekte på at moskéen ligger tett rundt et nabolag, og en burde derfor lytte til flere parter. Det representantene stilte seg mest kritisk til var at menigheten brøt sitt løfte, og at bønnerop ikke var utbredt i Norge.²⁵⁸ Moskéen var endelig ferdigbygd, og det ble stilt spørsmål om det var et reelt behov for bønnerop. Innkalling til bønn kan få en digital løsning, noe som allerede er i bruk. Ønsket om å ta i bruk bønnerop hadde en mer kulturell verdi enn en religiøs nødvendighet. Selv om det har kommet nye medlemmer de siste 20 årene, burde en prinsipielt holde sine løfter. Spesielt med tanke at bønnerop var i 2003 et såpass avgjørende tema for å godkjenne moskéen.

Argumentet om islamofobi var brukt av to lokalpolitikere. Yousuf Gilania som var tidligere politiker for arbeiderpartiet hevdet at menigheten burde være mer varsomme med sine krav, på grunn av økende tendenser til islamofobi i samfunnet. Det var andre løsninger en kunne ty til for å skape mer åpenhet i samfunnet.²⁵⁹ Tony Burner (SV) brukte islamofobi i en annen kontekst og rettet sin kritikk mot andre politikere. Han vektla at Norge opplevde økt islamofobi, og at politikerne hadde en rolle i å ikke spre videre negative holdninger om en minoritet. Et annet poeng var at politikere skal representere alle i samfunnet, og dette gjaldt også den islamske organisasjonen.²⁶⁰

Videre diskuterte vedkommende lovhjemmel for situasjonen. Det å heller se saken i lys av lover og forskning, kan lede til en mer objektiv tilnærming til saken. Ingen moskéer i Norge bruker nemlig bønnerop, men det er ingen tydelig forbud mot en slik praktisering. På 2000-tallet forhørte Fremskrittspartiet seg om hvilke muligheter en hadde for å kunne forby bønnerop. Justisdepartementet kom frem til at en slik føring gikk imot religionsfriheten jf. menneskerettighetskonvensjonen artikkel 9.²⁶¹ En kan diskutere om bønnerop er en form for «å gi uttrykk for sin religion», noe enkeltpersoner både kan gjøre i sin private sfære og i det offentlige rom.²⁶² Det er fortsatt en mulighet for å begrense bruk av bønnerop ved hjelp av en lovhjemmel, i dette tilfellet ville det vært via støyforskrifter. Justisdepartementet vurderte om Grunnloven §2 kunne være et hinder for bruken av bønnerop i samfunnet.²⁶³ Jamfør Grunnloven §2;

²⁵⁸ Drammens Tidende, 6. oktober 2021.

²⁵⁹ Drammens Tidende, 6. oktober 2021.

²⁶⁰ Drammens Tidende, 7. oktober 2021.

²⁶¹ Drammens Tidende, 5. oktober 2021.

²⁶² Menneskerettsloven, 1950: Artikkel 9 (1)

²⁶³ Regjeringen, Uttalelse fra lovavdelingen om forslag om å forby bønnerop fra moskeer, 5. juni 2000.

verdigrunnlaget skal vektlegge kristne og den humanetiske arven i samfunnet.²⁶⁴ En kan spørre seg om bønnerop vil svekke det kristne verdigrunnlaget, men hvis en ser i andre setning så skal Grunnloven «tryggje demokratiet, rettsstaten og menneskerettane».²⁶⁵ Dette innebærer at de demokratiske beslutningene og menneskerettighetene skal være der for befolkningen. Derfor kan en ikke bruke lovhjemmel i Grunnloven §2 i en sak som ville ha ledet til forskjellsbehandling og innskrenkning av en gruppes rettigheter.

På grunn av at det var krevende å finne en lovhjemmel angående saken, kom det fram en del personlige meninger.²⁶⁶ Fredrik Haaning (H) oppfordret til at lokalbefolkningen skulle roe seg ned og holde seg saklige på sosiale medier. Det interessante med Haaning var at han gikk imot sin gruppeleder Surlien. Han publiserte et innlegg på sosiale medier der han påsto at Høyre ikke hadde fått diskutert tematikken innad. Det at Høyre var partiet som avgjorde etableringen av moskéen på Fjell, med en forutsetning om ikke bruk av bønnerop. En kunne derfor ikke ta så lett på saken som Surlien hadde gjort. Han kritiserte Surlien for å snakke på vegne av partiet, uten å avklare det med sine partikolleger. På den andre siden avsto Haaning sterkt fra en del kommentarer på sosiale medier, og hevdet at debatten ble lite konstruktiv.

Lite konstruktive kommentarer kan en både finne fra meningsinnlegg i 1990-årene, og i kommentarfeltet på sosiale medier. Forskjellen er at sosiale medier åpner opp for at flere kan uttale seg om saken, og at en i mindre grad kan regulere innholdet. Den åpne plattformen leder til at alle kan uttale seg, selv om en ikke er bosatt i Drammen kommune. Dette gjelder da både positive og negative uttalelser. Konsekvensene med sosiale medier er at en mister en regulering og nyansering som avisene før kunne i større grad tilrettelegge for.

Selv om lovhjemmel kan medføre til en mer objektiv tilnærming, trenger saken også en historisk forankring for å finne en løsning. Det er flere parter med ulike ønsker, men også følelsesmessig bærer på en historikk. På den ene siden står en menighet som har gjennom en 30 års periode følt på en innskrenkelse av sin religionsfrihet, der de har fått lite hjelp til å navigere i samfunnsmessige forhold. Nye generasjoner har kommet inn, som selv har sett slitet foreldrene har gått gjennom. Arven har ledet til at flere ønsker i større grad frihet til å praktisere sin religion, uten å måtte i enhver situasjon lage et kompromiss, oppleve hatefulle ytringer og ha lange ventetider. På den andre siden står enkelte i lokalsamfunnet med et annet bilde av situasjonen. De

²⁶⁴ Grunnlova 2020: §2

²⁶⁵ Grunnlova 2020: §2

²⁶⁶ Drammens Tidende, 6. oktober 2021.

føler at sine kampanjer ikke ble hørt, og at sine krav ble satt til side. Uttalelser fra meningsinnlegg, konferanser og folkemøter var ikke nok til at moskéen ble plassert et annet sted i Drammen. Moskéen ble endelig ferdig i 2020, men allerede i 2021 kom ønsket om bønnerop som i 2003 var uaktuelt. For enkelte i lokalsamfunnet ble tilliten brutt, og en fikk heller en diskusjon om prinsipper. Prinsippet om tillitt ble satt opp mot prinsippet om religionsfrihet.

7.1.1.2 Kirkesamfunn 2020

Noen som kan være overraskende med diskusjonene angående etableringen av en moské og bønnerop, er hvor positive kirkesamfunnet har vært i prosessen. Sammenligner en meningsmålingene i lokalavisen, kan en se at det hovedsakelig var negative tilbakemeldinger fra lokalbefolkningen og politiske aktører. Kirkesamfunnet har på den andre siden vært svært positive. Biskop Jan Otto Myrseth hevdet at samfunnet skal bevare religionsfriheten og så positivt i at mennesker skal kunne utøve religion i det offentlige rom. Leder av menighetsrådet Eilin Ekeland, uttalte at hun ikke så problemet med bønnerop for naboene. Ekeland sammenlignet også bønnerop med kirkeklokker, og hevdet at det derfor burde bli akseptert. Soknepresten Christoffer Tjelle forsto en slik sammenligning, og ønsket å fremme det gode samarbeidet og vennskapet til moskéen.²⁶⁷ Samarbeidet mellom ulike trossamfunn har vist en aksept der det fort kunne heller ha skapt konflikter. Trossamfunnet har valgt å fremme de positive sidene ved seg selv, og sett at de har et felles mål. Det å ha religionsfrihet og muligheten til å ha et sted der en kan utøve sin tro.

Soknepresten i Stømsø menighet Karoline Faber, uttalte en sterk skuffelse over de negative kommentarene som ble delt på nettet. Flere kom med fremmedfiendtlige og hatefulle ytringer på sosiale medier. Faber var positiv til bønnerop, og viser til at kirkeklokker kan på samme vis bli nektet. Å vise støtte til moskéen kan på lengre sikt bevare kirkeklokker.²⁶⁸ Kirkesamfunn viste ikke bare en støtte til moskéen, men også avviste kommentarer som kunne krenke religionsfriheten. En forskjell mellom meningsinnlegg fra 1990-årene og de kommentarene på sosiale mediene, er at flere ønsker ikke å assosiere seg med de negative holdningene. Generelt er det flere som støtter ønsket om bønnerop i avisene, men flere tar også direkte avstand fra hatefulle ytringer. Selv om tematikken rundt bønnerop er anspent, så behandler politikerne saken mye mer varsomt enn tidligere.

²⁶⁷ Drammens Tidende, 6. oktober 2021.

²⁶⁸ Drammens Tidende, 6. oktober 2021.

7.1.1.3 Frykt for reaksjoner

Styrelederen Mukthar ble selv overrasket over de sterke reaksjonene på sosiale medier, men han trodde ikke at kommentarene var representative. Han trodde de fleste etnisk norske var åpne for bruk av bønnerop.²⁶⁹ Dette kan sees i sammenheng med undersøkelsen fra Holocaust-senteret. På et generelt plan trodde flere muslimer at befolkningen ikke har negative holdninger mot muslimer, enn det befolkningsutvalget trodde.²⁷⁰ En kunne både se i startfasen, men også senere under debatten at tema ble mer betent. Gradvis kunne en gå bort fra diskusjonstema og komme med usaklige argumenter. Det ble i større grad diskutert negativt om muslimer og religionen, enn å holde seg saklig til tema.²⁷¹ Dette kan vi se i kommentarfeltet på Drammens Tidendene sin Facebook-side. I vedlegg 7 kan se at flere ikke har satt seg inn i saken, og ønsker ikke å endre det hverdagslige. Flere av kommentarene viser motstand mot bønnerop, men enkelte er direkte islamofobiske, se i vedlegg 3. Her var det snakk om «hijabkledd» på tinget, livsfarlige og ville ta over landet, snik islamisering, «muhammedaneland» og ønsket å få ut muslimer i landet slik at en kunne få tilbake tryggheten. En slik fremmedfrykt mot det ukjente, preget de nesten 800 kommentarene på Facebook, se vedlegg 2. Et tema som gikk igjen, var frykten for segregasjon. Dette temaet så en under etableringsfasen for moskéen. Enkelte av kommentarene ble moderert på grunn av innholdet. Fortsatt kunne en se kommentarer med truende oppførsel. I vedlegg 8 er det en kommentar der en oppfordret til å ødelegge moskéen med dynamitt.

Det som er viktig å påpeke er at en ikke vet hvem som kommenterer, og om hvorvidt de i hele tatt er fra Drammen. I vedlegg 4 var det en som innrømmet at vedkommende ikke var fra Drammen, men fortsatt valgte å uttale seg om saken. Dermed må en være kritisk over om kommentarfeltet er representativt til de som bor på Fjell og i Drammen. Det var enkelte som viste støtte til menigheten, og argumenterte mot motstanden. I vedlegg 5 og 6 rettet enkelte på informasjonen andre spredde, og viste støtte til menigheten.

De sterke reaksjonene endret hvordan representantene av menigheten argumenterte i saken, og de svarte igjen med en litt mer aggressiv tilnærming. Fra å se etter mulighetene for bønnerop, bevegde argumentasjonen til at ingen kan nekte dem bønnerop. Hvis det var slik at det var fra starten opp til menigheten, kan en jo stille spørsmål rundt hvorfor Mukthar tok diskusjonen offentlig. Arbeidsgruppen ved moskéen skulle legge til grunn reaksjoner fra lokalbefolkningen og

²⁶⁹ Drammens Tidende, 6. oktober 2021.

²⁷⁰ Holocaust-senteret 2017: 6

²⁷¹ Drammens Tidende, 29. august 2021, 10. juni 2021.

de sikkerhetsmessige konsekvensene som kunne komme med innføring av bønnerop. Selv om Mukthar ikke trodde en ville oppleve terror, var dette en av hovedtemaene de vurderte.²⁷²

Mustafa Mahmood som hadde rollen som kommunikasjonsansvarlig i Islamsk Råd Norge, viste til at flere moskéer unngår diskusjonen om bønnerop, fordi de ikke ønsker den negative reaksjonen. Det har bare vært to moskéer i Norge som i en kort periode hadde bønnerop.²⁷³ Yasir Ahmed en representant i styret for World Islamic Mission, hevdet at de hadde to årsaker for at de stoppet med bønnerop. Den ene årsaken var at flisene på bygningen ikke satt godt nok fast, som førte til at høyttalerne måtte bli tatt ned under vedlikeholdsarbeidet. Selv om de i dag har løst problemet, ønsker ikke menigheten å ta i bruk bønnerop. Dette skyldes i all hovedsak den andre årsaken. Naboene kritiserte bruken, og menigheten ønsket et godt forhold til beboerne i området. Ahmed antok dessuten at bønnerop ikke ville ha ledet til at flere møtte opp til moskéen, og at den digitale løsningen på telefonen fungerer godt for sine medlemmer. Den andre moskéen som tok i bruk bønnerop, var Masjid Sandnessjøen. Menigheten sendte ikke inn en formell søknad, men et informasjonsbrev om at de skulle ta i bruk bønnerop. De opplevde minimal kritikk fra lokalbefolkningen, men valgte likevel å slutte med praktiseringen. Årsaken var at mikrofonen ble ødelagt, og den ble ikke reparert.²⁷⁴

En kan stille spørsmål rundt hvorfor bønnerop i Drammen fikk så sterkere reaksjoner enn sine forløpere. En mulig årsak er at flere oppfattet bønnerop som en demonstrasjon, der målet var å provosere. Selv om de fleste så bønnerop som noe uproblematisk, var det enkelte som oppfattet praktiseringen som uønsket reklame. Det at 200 menigheter ikke har valgt å ta i bruk bønnerop, kan skyldes at en ikke vil provosere eller krenke enkelte mennesker. Nå skal det sies at flere var skuffet over medborgernes reaksjoner på sosiale medier. Redaktøren i Drammens Tidende hadde håpet at Drammen hadde kommet lengre. Mukthar og andre tidligere styreledere har gjentatte ganger uttalt seg på en merkbart distanse mot muslimer i lokalsamfunnet.²⁷⁵ På grunn av de tidligere konfliktene rundt etableringen av moskéen kan etterdønninger forklare den nye fasen. Fortsatt skal det påpekes at bønnerop fikk en mer støtte i samfunnet, og at de negative reaksjonene i sosiale mediene fikk sterkere sanksjoner. I denne omgangen ble det ikke møtt med demonstrasjoner, underskriftskampanjer, folkemøter eller hatefulle kronikker i lokalavisen. Endring vil som oftest bli møtt med en form for kritikk, og ofte kan debatten lede til usaklighet.

²⁷² Drammens Tidende, 6. oktober 2021.

²⁷³ Drammens Tidende, 7. oktober 2021.

²⁷⁴ Drammens Tidende, 7. oktober 2021.

²⁷⁵ Drammens Tidende, 7. oktober 2021.

Forskjellen er at tematikken rundt muslimenes ønsker og rettigheter i Drammen, har fått en generell oppmykning i det offentlige rom.

Resultatet endte med at menigheten ønsket å utsette prosessen. På grunn av kritikken på sosiale medier bestemte menigheten at det nå ikke var riktig å fortsette arbeidet for å innføre bønnerop. De håpet at situasjonen kom til å roe seg etter hvert, og dermed kunne starte kartleggingen på et senere tidspunkt. Mukthar hevdet at den usaklige kritikken som oppsto, understreker opplevelsene en del muslimer har i Norge. Flere sliter med å føle seg lite velkommen og akseptert i Norge. Spesielt det som omhandler religion, og hvor begrenset religionsfriheten er i praksis. Det er interessant at det kom så sterke reaksjoner, da både Fjell kirke og de nærmeste beboende rundt var åpne for bønnerop.

7.2 Sammenligning

Sammenligner man bønneropssaken med kritikken som oppsto da en skulle bestemme tomteplasseringen til moskéen, kan en se at naboene i 1990-årene var mye mer engasjerte og kritiske. Engasjementet rundt bønneropssaken er i all hovedsak de som ikke blir direkte påvirket. Dette betyr at de som uttaler seg ønsker å ha et ord om hvordan det kulturelle landskapet skal utvikle seg på Fjell. Mukthar oppfordret politikere til å ta ansvar i situasjonen. Det er ikke noe nytt at politikere i Drammen har vært passive i moskésaken. Mye av passiviteten skyldes uenighet innad i partiene. Under etableringen av moskéen var det klar splittelse hos Arbeiderpartiet. Nå ser en at Høyre er sterk uenig innad om hvordan de skal håndtere bønneropssaken. Slike splittelser resulterer i en handlingslammelse, og skaper en frustrasjon i lokalbefolkningen, spesielt for menigheten.²⁷⁶

Det er godt begrunnet at en ønsker å utsette bønnerop, på grunn av de sterke reaksjonene som oppsto på sosiale medier. Noe en kan se fra tidligere religiøse konflikter er hvordan samtaler kan skape forståelse fra de ulike partene. Drammen har en historie der folkemøter og konferanser med religion i fokus har endt konstruktivt, men også vært konfliktfremmende. Ser en mot Storbritannia har lignende kulturelle konflikter blitt løst da en lagde rom for diskusjon. Et eksempel er hvordan førerhunder skapte en motstridende effekt i samfunnet. På den ene siden lå det religiøse argumenter til grunn for å ikke akseptere hunder innenfor islam. Det lå derfor en motvilje til, noe som førte til en større begrensning for svaksynte og blinde. Dette gjaldt spesielt i

²⁷⁶ Drammens Tidende, 7. oktober 2021.

butikker som var eid av muslimer og taxivirksomheten der sjåføren tilhørte den islamske tro. Kommisjonen for funksjonshemmede rettigheter valgte å løse situasjonen på en annen måte enn å gå lovens vei. Kommisjonen gikk i dialog med de ulike muslimske miljøene, og uttrykte behovet enkelte mennesker har for førerhunder. Dette resulterte i at flere muslimske ledere forsto behovet, og utformet egne råd. Det ble dermed mer aksept for bruk av førerhunder i det muslimske miljøet, og enkelte moskeer tillater i dag bruk av førerhund.²⁷⁷

Denne situasjonen ble løst med samtaler, men kunne diskusjonen angående bønnerop bli løst med åpne diskusjoner? På grunn av historikken i Drammen er det vanskelig å si om situasjonen ikke hadde endt konfliktfullt. Det en kan se nærmere på er hvorvidt menigheten burde gått så tidlig ut i avisen om saken. Kirkesamfunnene i Drammen har en stor aksept for den muslimske menigheten. Dette kan skyldes foredrag og samtaler som ledere har fremmet i sitt kirkesamfunn. Det å åpne opp for konferanser og foredrag der de ulike interessegruppene kan ytre sine synspunkter, kan være en mulig strategi for å skape større forståelse i samfunnet. Avisinnlegg kan i enkelte situasjoner problematisere, mer enn å skape dialog. Fra avisene tok det ikke lang tid før interessene fra de politiske partier kom på banen. En gikk fort hardt mot hardt, istedenfor å skape forståelse på området. Det at en så liten sak skapte så stor spenning, kan tyde på at befolkningen på Fjell har et generelt behov for flere samtaler mellom de ulike gruppene. Fremtidige saker kan på denne måten bli løst mer effektivt, konstruktivt og hensynsfullt.

Et annet poeng er om en skal gi etter for hatefulle kommentarer.²⁷⁸ Skal en menighet måtte gi etter for sitt ønske om å utøve sin religionsfrihet, fordi trusselbilde er for stort? Er dette noe en burde ha akseptert, uansett om en var for eller imot bønnerop? En skal ikke måtte stoppe en debatt, fordi en er redd for sin sikkerhet. Når en gruppe mennesker ender med å ty til taushet i håpet om å senere kunne ta i bruk bønnerop, betyr at en ikke bare setter en stopper for religionsfriheten, men også ytringsfriheten for en minoritet. Problematikken blir ikke bare denne enkelthendelsen, men dette kan føre til en redsel for menigheten til åpne seg opp for andre diskusjonstemaer. I et av meningsinnleggene oppfordret vedkommende til å ta bruk innestemme, fordi debatten ble for aggressiv.²⁷⁹ Temaet ble oppfattet for flere som provoserende, og dermed endte flere å gå bort fra sakens kjerne.

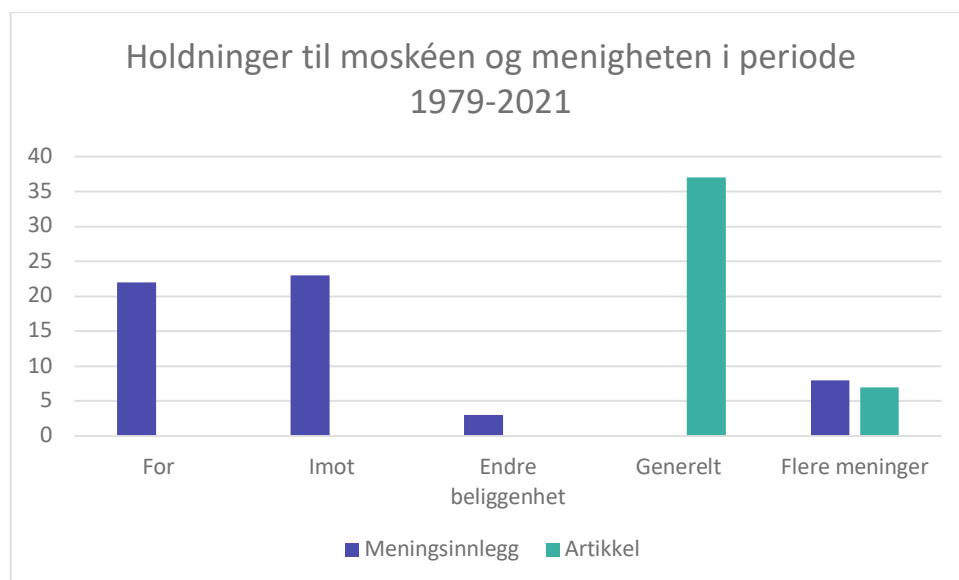
²⁷⁷ Horsfjord 2017: 27

²⁷⁸ Drammens Tidende, 11. oktober 2021.

²⁷⁹ Drammens Tidende, 9. november 2021.

7.3 Holdningene til moskésaken gjennom de ulike fasene.

Fremstillingen av moskésaken var generelt fremstilt i et negativt lys i starten av 1990-årene. I Drammens Tidende og Buskeruds Blad var de fleste meninger mot etableringen av en moské.²⁸⁰ I stolpediagrammet under kan en se holdningene i de ulike avisinnslagene. Under kategorien «Generelt» står alle innleggene om moskésaken uten personlige kommentarer. Dette gjaldt i all hovedsak reportasjer om politiske møter, eller fremgangen i saken. Punktet under «Flere meninger» kom det frem flere uttalelser og synspunkter i samme avisinnlegg. Det gjaldt spesielt reportasjer og møtereferat. I andre tilfeller kunne en avisutgave ha flere innlegg, der ulike meninger kom frem. Årsaken for at dette ble en egen kategori, skyldes at det var generelt for mange perspektiver i en og samme innlegg, til å kunne plassere avisen under de andre kategoriene.

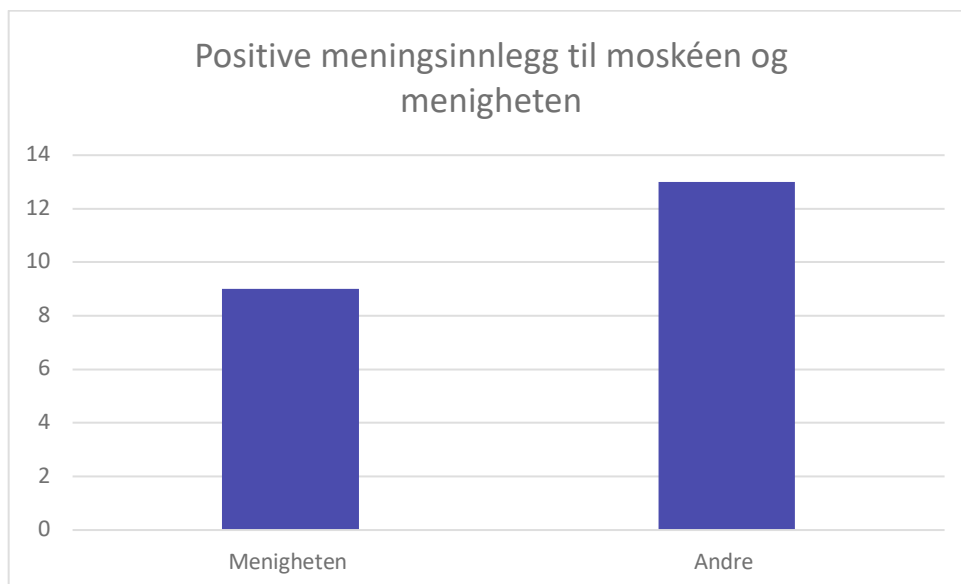

Kilde: Drammens Tidende og Buskeruds Blad & Drammens Tidende årsverk 1979-2021

Under avsnittet kan en se et stolpediagram som viser forskjellen mellom de som var for moskéen. Diagrammet bygger på stolpediagrammet ovenfor. Her ser vi at det var nesten like mange meningsinnlegg for en moské, som andre utenom. Nå skal det sies at innenfor kategorien «Flere meninger» i stolpediagrammet over, var det mest vanlig at menigheten snakket for moskéen. Det var svært uvanlig at andre utenfor menigheten viste støtte der flere parter ble intervjuet. I startfasen var det nesten bare menigheten, og noen få politikere som støttet

²⁸⁰ Godbolt 2020: 283-284

moskéen. Det er først i midten av 1990-årene at trenden begynte å snu. Der fleste viste støtte til menigheten via avisene, var under bønneropssaken i 2021. Til og med de som var imot bønnerop kunne vise en form for støtte til menigheten, ved å avstå mot hatkommentarer på sosiale medier.

Kilde: *Drammens Tidende og Buskeruds Blad & Drammens Tidende årsverk 1979-2021*

7.4 Skaper religiøse bygninger en forhindrende eller integrerende effekt for integreringsprosessen?

Et gjengående tema blant de ulike meningsinnleggene er om en moské er skadelig for integrering og for det norske samfunnet.²⁸¹ Meningsinnleggene i avisene har hevdet at en moské vil forhindre integreringsprosessen. Flere antok at integrering er en form for assimilering, der andre med etnisk bakgrunn skal bli norske. Muslimer blir fremstilt som en egen etnisitet, som tar med seg en ideologi som er «gammeldags» og direkte farlig mot det sekulære norske samfunnet. Det ligger til grunn en frykt for at det norske skal forsvinne. Problematikken med at muslimer blir sett på som en samlet etnisitet er at en skjærer alle innvandrere under samme kam. Både i eldre og nyere meningsinnlegg blir medlemmene i den muslimske organisasjonen fremstilt som flyktninger fra et totalitært samfunn, selv om pakistanere i Drammen er i all hovedsak arbeidsinnvandrere.

Likevel var det enkelte som viste støtte til menigheten.²⁸² Wenche Yamamoto, som var kateket i Åssiden kirke, tilbød kurs der en kunne lære mer om islam. Hun hevdet at kunnskap var

²⁸¹ *Drammens Tidende og Buskeruds Blad*, 5. mars 1984, 16. august 1993.

²⁸² *Drammens Tidende og Buskeruds Blad*, 3. oktober 1995.

det viktigste midlet for å bekjempe fremmedfrykt. Mye av fremmedfrykten baserer seg på rykter og dårlige handlinger et fåtall gjør innad i en gruppe. Yamamoto argumenterte også for at en burde bygge en moské på Fjell ved å påpeke at nordmenn også har bygd ut sjømannskirker i andre land. Sjømannskirkene skapte stor betydning for de nordmennene som etablerte seg i utlandet.

Religiøse møteplasser er, slik Yamamoto påpekte, viktig for etableringsfasen for minoriteter.²⁸³ Den sosiale møteplassen er en viktig resurs og støtte for nyetablerte innvandrere. Det å få muligheten til å bevare sin egen kultur og religion er en del av integreringsprosessen som ofte blir glemt av samfunnet. Segregering kan oppstå i enkelte religiøse miljøer, men forskning underbygger hvordan åpenhet kan være en faktor for å forhindre slike hendelser.

Det at menigheten i samtiden opplever sterke reaksjoner mot sin religionsutøvelse, kan være et tegn på at møte mellom majoriteten og minoriteten enda er betent. Minoriteten kan på andre områder være integrert i samfunnet, og blitt akseptert av majoriteten. Dette betyr ikke nødvendigvis at minoriteten er religiøst eller kulturelt integrert. Den lange kampen for å etablere en moské, kan vise en vilje til å slå tilbake mot majoriteten. Minoriteten på sin side ønsket nok at majoriteten skulle komme dem mer i møte, men situasjonene kan ha ledet til mer kunnskap om det norske samfunnet. Menigheten har på sin side fått økt sin kompetanse innenfor å lage kompromisser, løsninger og i større grad spille på lag med flere ulike aktører. Det å få en flerkulturell kommunikasjon, der en både kan kommunisere hverdagslig, juridisk og markedsføringsmessig, har nok vært noe av den viktigste lærdommen for menigheten. Gode kommunikasjonsmetoder vil nok være svært aktuelt, hvis det oppstår flere konflikter i fremtiden.

Det er ikke bare kommunikasjon menigheten kan ha lært fra denne prosessen. Menigheten har fått en større innsikt og kunnskap om hvordan de skal bevege seg i det administrative og politiske organene. En byggeprosess krever mye innsikt i systemer, men også forståelse om planlegging. Den utfordringen menigheten slet lengst med var finansiering. De økonomiske begrensningene lærte menigheten å lage mer realistiske prosjekter. Dette gjaldt spesielt å bygge en mindre moské, men også være kritisk mot lederne i menigheten som hadde ansvar for økonomien. Menigheten har måtte lære seg å ha tålmodighet i administrative og politiske avgjørelser, men også at byggeprosjekter generelt kan ta lang tid av andre årsaker.

Aksepten for islam står svakere i samfunnet som helhet, og kan dermed påvirke den videre religiøse integreringsprosessen for den muslimske organisasjonen. På 1990-årene og 2000-årene

²⁸³ Ødegård et al. 2014: 129-130

ble islam i større grad omtalt nasjonalt negativt i media.²⁸⁴ Ser en dette i lys av økende fremmedfrykt mot muslimer²⁸⁵, vil det være mer krevende for muslimer å bli akseptert av majoriteten. De nasjonale tendensene kan sammenlignes med opplevelsene den pakistanske menigheten opplevde på Fjell. Den store forskjellen var at menigheten samarbeidet godt med andre trossamfunn. De engasjerte seg i den offentlige debatten, som tyder på at menigheten er i liten grad segregert fra samfunnet. Det er en økende tendens i samfunnet at ulike tros- og livssynssamfunn markerer seg sterkere i det offentlige. En tydelig markør er da menigheten fikk tillatelse til å etablere en moské. En slik markør synliggjør menigheten i et område. En annen tendens er at flere ledere uttaler seg i mye større grad, oftest om ønskene til tros- og livssynssamfunnet.²⁸⁶ Bønneropssaken vil i denne sammenhengen både være et ønske menigheten hadde, men også et tidsaktuelt tema angående religionsfrihet.

Sekularisering betyr at en i større grad går bort fra religiøse verdier og normer. Norge blir ofte definert som et stadig mer sekulært samfunn, og en kan ha forventinger om at religiøse minoriteter skal ta til seg liberale og sekulære verdier.²⁸⁷ Et slik perspektiv kan være for generelt til å diskutere de komplekse sidene ved integrering. Inger Furseth argumenterte mot å generalisere sekularisering, og fant tendenser til en sterkere synliggjøring av religiøsitet i offentligheten. Norge er et religionskomplekst samfunn, der integrering ikke nødvendigvis må bety å gå bort fra sin tro. Integreringsprosessen kan heller dreie seg mot åpen sekularisering, der en har aksept og toleranse for andre tros- og livssynssamfunn. Dette innebærer åpenhet rundt privat og offentlig praktisering.²⁸⁸

Hva så innebærer toleranse i et sekulært samfunn? Begrepet toleranse kan ha flere begrepsforklaringer. UNESCO definerte begrepet med å dele toleranse inn i to hovedretninger: åpen og aktiv. Åpen toleranse betyr en aksept for at minoriteter har andre meninger og livsstil enn majoriteten.²⁸⁹ Ser en i startfasen av moskésaken, var det flere som uttrykket sin skepsis og motstand mot religionen Islam. Det har tatt tid for at menigheten i det hele tatt har fått aksept for sin livsstil, og til den dag i dag er fortsatt en viss motstand mot en åpen toleranse. Den aktive toleransen er å vise tydelig støtte og anerkjennelse til minoriteten.²⁹⁰ På Fjell kan en se at den

²⁸⁴ Furseth 2015: 174

²⁸⁵ Holocaust-senteret 2017: 6. Hoffmann & Moe 2017: 7-8

²⁸⁶ Furseth 2015: 179

²⁸⁷ Bangstad et al. 2012: 8, 62

²⁸⁸ Plesner 2016: 209

²⁸⁹ Breistein et al. 2017: 229

²⁹⁰ Breistein et al. 2017: 229

aktive toleransen helt klart har økt gjennom perioden. Fortsatt har den aktive toleransen begrenset i form av at menigheten har uttalt at de er i enkelte situasjoner føler seg utenfor storsamfunnet. Dette gjorde seg spesielt gjeldene under bønneropssaken.²⁹¹

Hvordan har den religiøse tilpasningen på Fjell påvirket integreringsprosessen? Etter en lang prosess fikk den pakistanske menigheten etablert sin moské. Det kan diskuteres om arbeidet rundt etableringen av en moské har ledet til et bredere sosialt nettverk, og en større forståelse for samfunnets organisering og regelverk. Den religiøse integreringen kan ha gjort det lettere for menigheten å integrere seg i andre samfunnsområder. Den sterke motivasjonen bak ønsket om en moské gjorde det nødvendig å sette seg inn i norske verdier, normer og samfunnsstruktur. En av målsetningene for den norske integreringsprosessen er å skape rom for kulturell og religiøs bevaring. Denne målsetningen ble til slutt nådd, og flere andre tros- og livssynssamfunn har også fått etablert seg. Drammen har et stort religiøst og kulturelt mangfold, og det vitner om god dialog og inkludering. Tros- og livssynssamfunn får offentlig støtte til å gi et tilbud til sine medlemmer, men også engasjere seg i det kulturelle felleskapet. Spørsmålet er om tros- og livssynsamfunn er tilpasset majoriteten. En kan se på enkeltsituasjoner og store linjer for å kunne besvare et slikt spørsmål.²⁹² Befolkningen i Drammen har vært splittet i flere saker, og senest var bønnerop et av de sakene som skapte et stort engasjement i lokalsamfunnet. Bønneropssaken viser at både minoriteten og majoriteten har en usikkerhet om hvem som skal tilpasse seg den andre parten. I dag kan en se hvordan den religiøse integreringen leder både til dialog og spenninger i samfunnet. Det vil nok ta tid i Drammen før en legger vekk de historiske betente situasjonene, og kommer til enighet om den religiøse praktiseringen.²⁹³

²⁹¹ Drammens Tidende, 7. oktober 2021.

²⁹² Godbolt 2020: 386-387

²⁹³ Godbolt 2020: 387-388

8 Konklusjon

Etter en 30 års periode fikk menigheten til slutt en moské på Solsvingen 116.²⁹⁴ Reaksjonene gjennom denne perioden viste en klar uenighet innad i befolkningen på Fjell. Det er tre hovedkonflikter som oppsto da en skulle etablere en moské på Fjell: tomtevalg, en reguleringsplan (som åpnet opp for en minaret) og bønnerop. Den første konflikten som også var den største, lå i tomtevalg. Det var i all hovedsak tre tomter som var aktuelle; Lauritz Hervigs vei 1-3, Laurits Grønlands vei 32 og Fjellsveien 6-10 som i senere tid ble omgjort til Solsvingen 116. Det kom til demonstrasjoner i tomtesaken, og klager og hatefulle innlegg preget den offentlige debatten. Saken så ut til å bryte helt sammen under tre omstendigheter. Den ene var under et folkemøte, der menigheten valgte å ikke delta.²⁹⁵ I det andre folkemøtet deltok menigheten. Folkemøtet ble betegnet som kaotisk og en mistet nesten kontroll over situasjonen.²⁹⁶ Den tredje var en konferanse der representanter fra menigheten også deltok. Situasjonen ble tilspisset fordi konferansen var igangsatt av administrasjonen, og deltakerne var i stor grad partisk med menigheten.²⁹⁷

Årsaken til at tomtesaken ble såpass omfattende, var at partene ikke kom frem til et kompromiss. Menigheten på sin side ønsket en moské på Fjell, selv om dette ble møtt med motstand. Menigheten arbeidet nemlig for at beliggenheten skulle være på Fjell siden de fleste fra menigheten var bosatt i området. Flere hadde begynt å få en tilknytning til stedet, og det var behov for et møtested i nærheten. Enkelte grupper på Fjell var ikke enig i argumentasjonen for en slik beliggenhet. I 1990-årene var motstand mot etablering av en moské sterkt. Avisene hadde flere leserinnlegg, kommentarer og reportasjer av demonstrasjoner mot moskéen. I enkelte tilfeller ble det rapportert om trusler og mulighet for sabotasjer, hvis en vedtok at en moské skulle ha sin beliggenhet på Fjell. Enkelte åpnet opp for en moské i sentrum og argumenterte at området på Fjell alt var tettbebygget, og demografisk har området en betydelig andel innvandrere. Var det segregering flere etniske norske fryktet? En argumenterte også for at økt veitrafikk vil følge, og at det ville senke boligverdien i området.

Det oppsto også vansker under saksbehandlingen. Førstegenerasjonen som kom til Fjell hadde relativt lite forståelse for samfunnet, politiske organer, saksfremleggelse og

²⁹⁴ Drammens Tidende, 16. februar 2020.

²⁹⁵ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 25. august 1993.

²⁹⁶ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 4. februar 1994.

²⁹⁷ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 14. februar 1997.

byggeprosjekter. På grunn av et lite nettverk og økonomiske begrensinger tok prosessen lengre tid enn antatt. Det at en byggeprosess er tidskrevende, var en tålmodighetsprøve for menigheten. Selv om de fikk inn advokater for å kunne relansere sin drøm, ble mye fortsatt uklart når det gjaldt administrasjonen, som i stor grad slet med den juridiske saksbehandlingen. Det resulterte i feil saksbehandling, utsettelse og ansvarsfraskrivelse. Menigheten fikk lite rådgiving fra kommunen, og i enkelte tilfeller førte rådene de fikk til flere politiske konflikter. For menigheten skapte slike situasjoner sterke reaksjoner og mistillit til systemet.

Usikkerheten i administrasjonen førte til en beslutningsvegring blant partiene. I startfasen ville de fleste partiene ikke ta stilling til saken, med unntak av Fremskrittspartiet, Stopp innvandring og Demokratene. Politikerne i disse partiene arbeidet mot etableringen og ville utsette saken. Partiene fikk i første omgang støtte fra Høyre, mye på grunn av uenighet om tomtevalg. Når en beveger seg mot slutten av 1990-årene og begynnelsen av århundreskiftet, tok flere av partiene stilling til saken. Høyre og Arbeiderpartiet ble mer enig innad i partiene, og en fikk i 1997 vedtatt en tomt for moskéen.²⁹⁸

Den neste hovedkonflikten lå i reguleringsplanen. Ap-politiker og arkitekten Gunnar A. Lindaas oppfordret menigheten til å søke om tillatelse til å etablere en bygning som ligner mer på en moské, enn et klassisk norsk forsamlingshus. Administrasjonen på sin side rådet menigheten å legge inn en minaret i reguleringsplanen.²⁹⁹ Et slikt råd førte til en ny politisk konflikt. Selv om det oppsto sterke politiske reaksjoner om minareten, var det generelt lite motstand fra lokalbefolkningen. En ser et klart skifte i reaksjonsmønsteret etter at tomten var bestemt. Etter en del utsettelse kom partiene fram til et kompromiss. Menigheten skulle kunne få ha en minaret, men den skulle ikke brukes til utrop. I realiteten skulle minareten bare være til symbolsk bruk, noe som ble menighetens viktigste argument for å kunne bygge en minaret.³⁰⁰

Den siste store konflikten oppsto i 2021. Diskusjonen handlet om menigheten kunne ta i bruk bønnerop.³⁰¹ Etter at nye ledere i menigheten kom til, oppsto det et nytt engasjement rundt å utøve sin religion i enda større grad. Norge har ingen lov mot bruk av bønnerop. Det eneste som kan reguleres er støynivået.³⁰² Saken var at menigheten ønsker bønnerop i to minutter før fredagsbønnen.³⁰³ Dette i seg selv burde ikke skape en stor konflikt, hvis en så til andre moskéer

²⁹⁸ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 27. august 1997.

²⁹⁹ Drammens Tidende, 20. februar 2003.

³⁰⁰ Drammens Tidende, 19. mars 2003.

³⁰¹ Drammens Tidende, 5. oktober 2021.

³⁰² Regjeringen, Uttalelse fra lovavdelingen om forslag om å forby bønnerop fra moskeer, 5. juni 2000.

³⁰³ Drammens Tidende, 5. oktober 2021.

som prøvde å ta i bruk bønnerop. På grunn av de tidligere konfliktene på Fjell, og at menigheten tidligere hadde lovet å ikke ta i bruk bønnerop, endte situasjonen i sterke politiske reaksjoner. Høyre var splittet i saken, og Arbeiderpartiet ble handlingslammet. Det politiske mønstre fortsatte som tidligere. Ikke overraskende viste Fremskrittspartiet og Demokratene sterkt engasjement mot bønnerop. Andre organisasjoner og fagfolk uttalte seg i saken, og var generelt splittet. På den ene siden mente flere at en burde trå mer varsomt i diskusjonen om bønnerop, og at menigheten burde holde det de har lovet. Flere stilte spørsmål om ikke bønnerop ville lede til mer splittelse enn aksept i samfunnet. På den andre siden viste flere trossamfunn et mer positivt syn på islam. Fra århundreskifter ser en at flere ledere innenfor kirkesamfunn valgt å vise støtte og sympati til menigheten. Flere valgte også under bønneropssaken å vise til det gode samarbeidet som hadde blitt bygd gjennom en lang periode. Den offentlige støtten som kirkesamfunnet viste, var med på å snu trenden til en mer nyansert debatt. Fra at det i all hovedsak var meningsinnlegg imot etableringen av moskéen, ble det et holdningsskifte der flere delte sin støtte til menigheten.

Den store forskjellen fra tomtesaken til bønneropssaken var at flere i lokalsamfunnet kunne uttale seg. Fra at en i større grad kunne regulere et innhold gjennom avisene, kunne nå alle i lokalsamfunnet uttale seg på sosiale medier. Flere politikere som var imot bønnerop, ønsket ikke å assosiere seg med de sterke kommentarene som ble delt på nettet. I flere kommentarfelt ble det delt hatkommentarer, misnøye og fordommer mot menigheten. Det hadde vært lite reaksjoner rundt minareten, mens det nå kom frem en ny bølge av reaksjoner rundt bruk av bønnerop. De sterke reaksjonene resulterte i at menigheten ikke ville igangsette bønnerop. Menigheten hevdet at det ikke var nok aksept i samfunnet til at en trygt kunne ta i bruk et slik ritual.³⁰⁴

Årsaken bak den store reaksjon mot bønnerop kan skyldes den historiske bagasjen og den nye mediesituasjonen der alle kan uttale seg. Dette førte til en begrensing innenfor religionsfriheten. Lokale reaksjoner har både hatt makt til å utsette, forlenge og stoppe religiøs integrering i Drammen. På den andre siden har uttalelser fra menigheten om sine opplevelser skapt rom for mer forståelse. Flere fra menigheten har uttrykt utfordringer rundt rasisme, fordommer og utestengelse i samfunnet. En kan stille spørsmål om moskésakene har ledet til en mer integrerende eller segregerende effekt på medlemmene i menigheten. På flere plan har menigheten måtte endre til en mer flerkulturell kommunikasjon og bli mer tålmodige i sine fremgangsmåter. Etableringsprosessen har vært en drivkraft for å sette seg inn i det norske

³⁰⁴ Drammens Tidendene, 7. oktober 2021.

systemet, men har også økt forståelse i hvordan en skal markedsføre et prosjekt for en majoritet. Den religiøse integreringen har ledet til at menigheten har fått mulighet til å integrere seg i andre samfunnsområder.

Målet om å etablere en moské på Fjell ble til slutt realisert. Situasjonen om bønnerop er i dag satt på vent, men er et diskusjonstema som kan komme tilbake igjen. Hvilke reaksjoner som vil oppstå i fremtiden er uvisst. Spørsmålet blir om den historiske bagasjen fortsetter å prege holdninger og reaksjoner i Drammen, eller om en vil se endring i handlingsmønstre. Det vil også være et spørsmål om hvordan den fremtidige integreringsprosessen vil utforme seg for menigheten, spesielt på det religiøse planet. Det vil nok ta tid før majoriteten og minoriteten kommer til en enighet om den religiøse praktiseringen.

8.1 Fremtidig forskning

Masteroppgaven understreker samtidshistorie. Integrering er i seg selv et bredt og aktuelt tema, med mange innfallsvinkler. Dette betyr at en kan se på andre integreringsområder angående pakistanere i Drammen, eller på et nasjonalt plan. Integreringsprosessen er kontinuerlig, med et brett av ulike perspektiver. I den videre forskningen kan en sammenligne pakistanere i Drammen med andre etnisiteter i det samme området, eller i et annet lokalsamfunn.

Denne oppgaven har vektlagt den religiøse integreringen for en spesifikk menighet, på et lokalt nivå. Det er mulig å bruke funnene i denne oppgaven til å sammenligne andre resultater. De resultatene kan angå lokale hendelser, pakistanere i Norge eller Drammen og andre menigheter. Selv om bønneropsdebatten er lagt på is, kan denne og flere andre utfordringer oppstå. En kan dermed bruke oppgaven til å forstå nye situasjoner som oppstår for den pakistanske menigheten.

Det siste området en kan undersøke er om andre menigheter som lokalt ligger nære Drammen, har opplevd lignende situasjoner som den islamske organisasjonen. Det hadde vært svært interessant å dykke videre inn i kommune rundt Drammen, for å se om situasjonen på Fjell var en enkeltsak, eller om slike tildenes har oppstått andre steder. Et slikt eksempel er å sammenligne Sikhtemplet på Lier, som også opplevde motstand fra lokalsamfunnet.³⁰⁵ Et annet poeng er at det eksisterer få tradisjonelle moskéer i Norge. I fremtiden kan forskningen vurdere om de nye moskéene hadde en like lang og krevende prosess som den islamske organisasjonen, eller om samfunnet har endret seg over tid.

³⁰⁵ Drammens Tidende og Buskeruds Blad, 4. november 1999.

Litteraturliste

- Bangstad, S., Leirvik, O. & Plesner, I, T. (Red.). (2012). *Sekularisme – med norske briller*. Unipub.
- Breistein, I, F. (Red.). (2017). *Toleranse – Religion – Konflikt*. Fra toleranse til likebehandling. Om toleransens plass i et livssynsåpent samfunn. Portal Akademisk.
- Brochmann, G. (2016). *Det norske samfunn, bind 1. Innvandring til Skandinavia – Velferdsstaten i pluralismens tid*. Gyldendal Akademisk.
- Brochmann, G. & Kjeldstadli, K. (2014). *Innvandringen til Norge 900-2010*. Pax Forlag.
- Brochmann, G., Jensen, B., Nielsen, B, W. & Skaksen, J, R. (2020). *Velfærdsstat og befolkning i Skandinaviens. Træk af udvikling siden 1960`erne*. Gyldendal.
- Brunvoll, A., Bringeland, H., Gilje, N. & Skirbekk, G. (Red.). (2009). *Religion og kultur – Ein Fleirfagleg samtale*. Universitetsforlaget.
- Diamant, J. (2018, 1. juni). Pew Research Center. *Q&A: Measuring attitudes toward Muslims and Jews in Western Europe*. Hentet: 20.03.2022. Fra: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/06/01/qa-measuring-attitudes-toward-muslims-and-jews-in-western-europe/>
- Elgvin, O. & Tronstad, K, R. (2013). Nytt land. Ny religiøsitet? Religiøsitet og sekularisering blant ikke-vestlige innvandrere i Norge. *Tidsskrift for samfunnsforskning, (Vol. 54, Utg1), 63-91*.
- Ellingsæter, A, L., Hatland, A., Haave, P. & Stjernø, S. (2020). *Den nye velferdsstatens historie – Ekspansjon og omdanning etter 1966*. Gyldendal.
- Furseth, I. (Red.). (2015). *Religionens tilbakekomst i offentligheten? Religion, politikk, medier, stat og sivilsamfunn i Norge siden 1980-tallet*. Universitetsforlaget.
- Gardner, S. & Evans, J. (2018 4. juni). Pew Research Center. *In Western Europe, familiarity with Muslims is linked to positive views of Muslims and Islam*. Hentet: 20.03.2022. Fra: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/07/24/in-western-europe-familiarity-with-muslims-is-linked-to-positive-views-of-muslims-and-islam/>
- Godbolt, J. (2020). *Nesten norsk. Det flerkulturelle Drammen 1970-2020*. Fagbokforlaget.
- Goode, E. (2016). *Deviant Behavior*. Routledge.
- Hatland, A., Kuhnle, S. & Romøren, T, I. (Red.). (2018). *Den norske velferdsstaten*. (5. utg.). Gyldendal.
- Henriksen, K. *Fakta om 18 innvandrergupper i Norge (2007/29)*. Hentet 17.02.2022 fra: https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/rapp_200729/rapp_200729.pdf
- Hermansen, A, S. (2016). *Det norske samfunn, bind 1*. Barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv. Gyldendal Akademisk.

- Hjelde, S. & Krogseth, O. (Red.). (2007). *Religion – et vestlig fenomen? Om bruk og betydning av religionsbegrepet*. Gyldendal Akademisk.
- Hoffmann, C. & Moe, V. (red.). (2017). *Holdninger til jøder og muslimer i Norge 2017. Befolkningsundersøkelse og minoritetsstudie*. HL-Senteret. Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter. Hentet: 06.05.2022. Fra: https://www.hlsenteret.no/aktuelt/nyheter/2017/hl-rapport_29mai-web-%282%29.pdf
- Holocaust-senteret. Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter. (2017). *Sammendrag av rapporten Holdninger til jøder og muslimer i Norge 2017*. Hentet: 06.05.2022. Fra: <https://www.hlsenteret.no/forskning/jodisk-historie-og-antsemittisme/befolkningsundersokelse:-holdninger-til-joder-og-a/sammendrag-av-rapporten-holdninger-til-joder-og-muslimer-i-norge-2017.pdf>
- Horsfjord, V. (2017). *Religion i praksis*. Universitetsforlaget.
- Høeg, I, M. (Red.). (2017). *Religion og ungdom*. Universitetsforlaget.
- Jacobsen, K, A. (2018). *Verdensreligioner i Norge*. (4. utg.). Universitetsforlaget.
- Kjeldstadli, K. (1999). *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget*. Universitetsforlaget.
- Korbøl, A. & Midtbøen A, H. (2018). *Den kritiske fase. Innvandring til Norge fra Pakistan 1970-1973*. Universitetsforlaget.
- Kulbrandstad, L, A. & Kinn, T. (2016). *Språkets mønstre – Norsk språklære med øvingsoppgaver*. (4. utg.). Universitetsforlaget.
- Melve, L. & Ryymin, T. (Red.). (2018). *Historikerens arbeidsmåter*. Universitetsforlaget.
- Midtbøen, A, H. (2017). Innvandringshistorie som faghistorie: Kontroverser i norsk migrasjonsforskning. DOI: 10.18261/issn.1891-1781-2017-02-03. *NYTT NORSK TIDSSKRIFT*. nr. 2 /årg. 34. Universitetsforlaget. 130-149.
- Myhre, J, E. (2014). *Historie – en introduksjon til grunnlagsproblemer*. Pax.
- Mæhlum, B., Akselberg, G., Røynealand, U. & Sandøy, H. (2017). *Språkmøte – Innføring i sosiolingvistikk*. (2 utg. 6. opplag). Cappelen Damm Akademisk.
- Pew Research Center. (2018, 29. mai). Being Christian in Western Europe. Hentet 20.03.2022. Fra: <https://www.pewforum.org/2018/05/29/being-christian-in-western-europe/>
- Plesner, I, T. (2016). *Religionspolitikk*. Universitetsforlaget.
- Regjeringen. (2000 5. juni). Uttalelse fra lovavdelingen om forslag om å forby bønnerop fra moskeer. Hentet 16.05.2022. Fra: https://www.regjeringen.no/no/dokument/dep/jd/anbud-konsesjoner-og-brev/brev/utvalgte_brev/2000/uttalelse-fra-lovavdelingen-om-bonnerop/id90683/

Seip, A-L. (2001). Jakten på det norske. Det norske «vi»- kulturnasjonalisme i Norge. Gyldendal Norsk Forlag.

Store norske leksikon. (2018 14. mai). *xenofobi*. Hentet:15.10.2021. Fra: <https://snl.no/xenofobi>

Store norske leksikon. (2020 26. desember). *minaret*. Hentet: 20.03.2022. Fra: <https://snl.no/minaret>

Stortinget. (2018 23. mars). *Jødeparagrafen. Innledning*. Hentet: 20.03.2022. Fra: <https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Historikk/historisk-dokumentasjon/Jodeparagrafen/Innledning/>

Syse, H. (2011). *Noe å tro på. En filosofis tanker om tro i vår tid*. Cappelen Damm.

Universitetet i Oslo. (2009 20. januar). *Norsk senter for menneskerettigheter. Lena Larsen*. Hentet: 20.03.2022. Fra: <https://www.jus.uio.no/smr/personer/adm/lenala/>

Vogt, K. (2007). *Hva er Islam*. Universitetsforlaget.

Ødegård, G., Loga, J., Steen-Johansen, K. & Ravneberg, B. (2014). *Felleskap og Forskjellighet*. Abstrakt forlag.

Lover og forskrifter

Grunnlova. (1814). Kongerikes Norges grunnlov. (LOV-1814-05-17). Lovdata. Hentet: 20.03.2022. Fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17-nn>

Menneskerettsloven. (1999). Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett. (LOV-1999-05-21-30). Hentet 20.03.2022. Fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-05-21-30>

Plan- og bygningslov. (1985). Plan- og bygningsloven. (LOV-1985-06-14-77). Hentet: 20.03.2022. Fra: https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1985-06-14-77#KAPITTEL_15

Statistikkbanken

Statistisk sentralbyrå. Drammen (Viken). Hentet: 20.03.2022. Fra: <https://www.ssb.no/kommunefakta/drammen>

Arkiv

Utvalgte dokumenter fra Drammen Byarkiv. Kommunestyreprotokoll og hovedutvalg for teknisk.
Digital format uten arkivkoder.

Aviser

Byavisa Drammen. 2020.

Drammens Tidende og Buskeruds Blad. (DT-BB). 1979-1999.

Drammens Tidende. (DT). 2000-2021.